IOAN-AUREL POP

VEGHEA ASUPRA LIMBII ROMÂNE

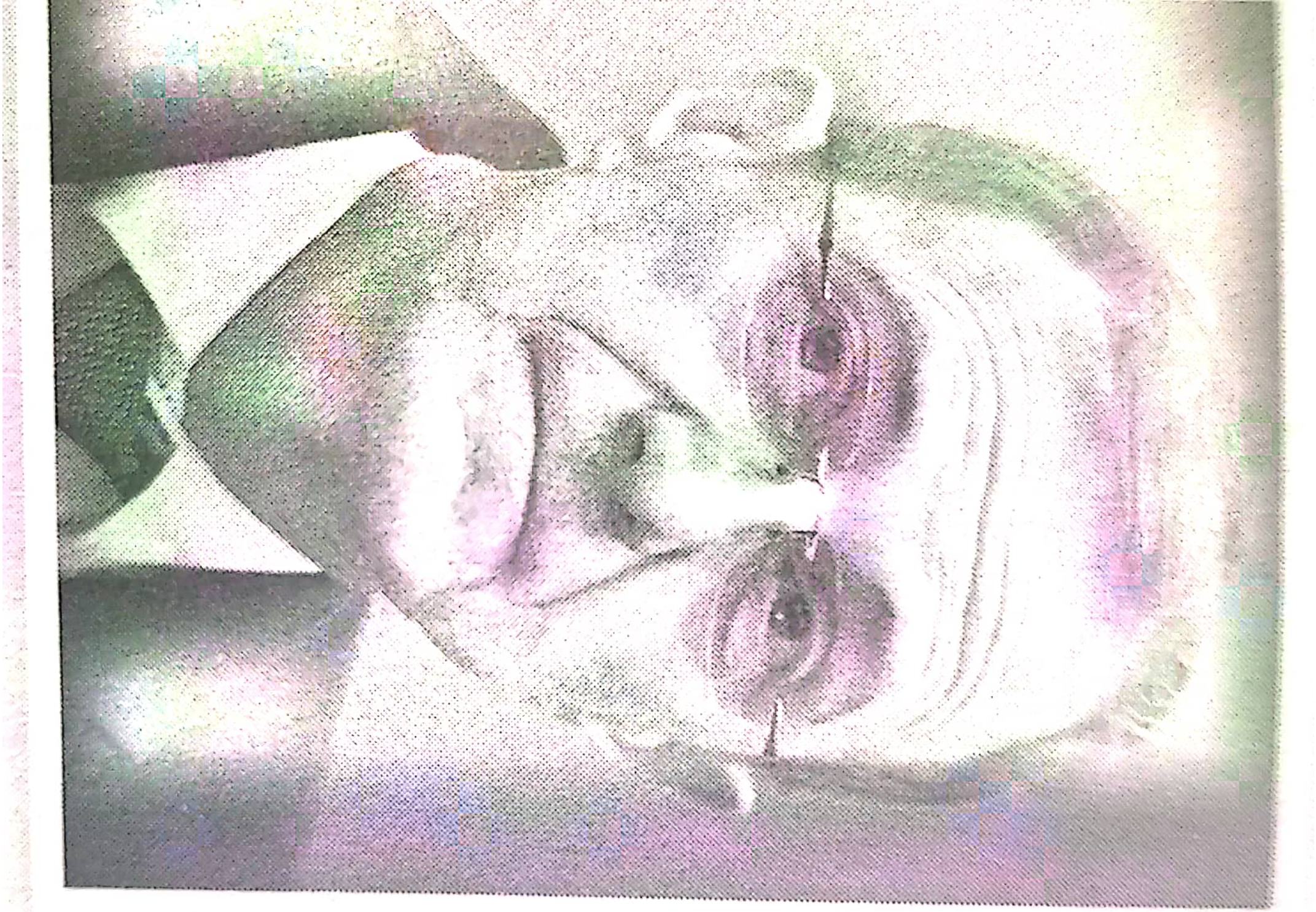

Scanned with OKEN Scanner

IOAN-AUREL POP

VEGHEA ASUPRA LIMBII ROMANE

Scanned with OKEN Scanner

Ioan-Aurel Pop
Veghea asupra limbii romane

Copyright text © 2020
Ioan-Aurel Pop

Copyright © 2020 Grup Media Litera
pentru prezentare grafică
Toate drepturile rezervate

Carte Pentru Toți este parte
a Grupului Editorial Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4,
București, România

tel.: 021 319 63 93;
0752 101 777

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactor: Ilieș Câmpeanu

Corector: Valentina Tifin

Copertă: Vladimir Zmeev,
Vlad Panfilov

Pe copertă: *Tablou votiv al ctitorilor domnitori* (frescă, detaliu)
din Biserica Adormirea Maicii
Domnului din Căușeni
Imagine de Pavel Balan

Tehnoredactare și prepress:
Anton Vaculovschi

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
POP, Ioan-Aurel
Veghea asupra limbii romane / Ioan-Aurel Pop. –
București–Chișinău: Litera, 2020.

ISBN 978-606-33-6416-7

811.135.1

Scanned with OKEN Scanner

DATE DESPRE AUTOR

1929

La 13 septembrie, în comuna Țaga din județul Cluj, se naște Ioan Pop, fiul Anei și al lui Alexandru, tatăl autorului.

1932

La 13 ianuarie, în localitatea Sântejude din județul Cluj, se naște Lucreția Pastor, fiica Anastasiei și a lui Grigore, mama lui Ioan-Aurel Pop.

1950

Ioan Pop se căsătorește cu Lucreția Pastor, după care se mută la Brașov.

1955

La 1 ianuarie se naște la Sântioana, în comuna Țaga din județul Cluj, Ioan-Aurel, unicul fiu al Lucreției și al lui Ioan Pop.

1962–1970

Urmează Școala Generală nr. 14 din Brașov, obținând premiul I în toți anii.

1970–1974

Studiază la Liceul Andrei Șaguna (acum colegiu național), secția umanistă, pe care îl absolvă ca șef de

Scanned with OKEN Scanner

promoție. Îi sunt profesori doctori în specializările lor, și anume: Ion Topolog-Popescu, Constantin Cuza, Spiru Hoidas, Mircea Băltescu.

1974–1975

Îndeplinește serviciul militar cu termen redus la Sighetu Marmației.

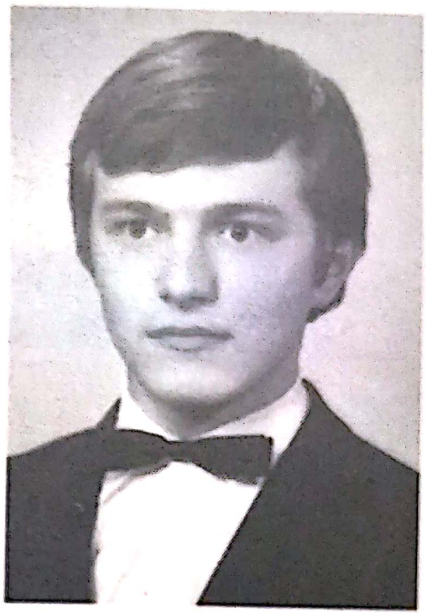

Licean

1975–1979

Urmează cursurile Facultății de Istorie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Secția istorie-filosofie, specializarea istoria Evului Mediu, facultate pe care o absolvă ca șef de promoție.

Cu mama, în timpul serviciului militar

Scanned with OKEN Scanner

Campusul studențesc, anii 1970

1979

La 14 iulie, la Cluj-Napoca, se căsătorește cu Amelia Piscanu.

1979–1984

Predă istoria la Liceul Industrial nr. 6 din Cluj-Napoca.

1981

La 30 august se naște unicul copil, fiica Anca Dana.

1984–1990

Este asistent universitar la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

1989

Obține titlul de doctor în istorie la Facultatea de Istorie și Filosofie a UBB, cu teza *Adunările cneziale din Transilvania în veacurile XIV–XVI*, sub coordonarea profesorului Ștefan Pascu, fost rector.

Scanned with OKEN Scanner

Curs festiv de istorie, alături de profesorii Nicolae Bocșan, Marcel Știrban și Vasile Pușcaș

1990–1992

Este lector universitar la aceeași facultate.

1991–1992

Este Visiting Professor (bursier Fulbright) la Universitatea din Pittsburgh, Pennsylvania.

1991

I se acordă Premiul George Barițiu de către Secția de științe istorice și arheologie a Academiei Române.

1992–1996

Este conferențiar universitar.

1996

Devine profesor universitar.

1993–2018

Este directorul Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române.

1994–1995

Este director al Centrului Cultural Român din New York.

2000

Devine conducător de doctorat. De atunci a coordonat 65 de doctoranzi.

Scanned with OKEN Scanner

2001

Este ales membru corespondent al Academiei Române.

2001–2002

Este Visiting Professor la Universitatea din Trento, Italia.

2003–2007

Conduce Institutul Român de Cultură și Cercetare Umanistică din Veneția.

2003–2007

Este Visiting Professor la Universitatea Ca'Foscari din Veneția, Italia.

2012

Este ales rector al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, funcție în care este reales în 2016 și pe care o ocupă și astăzi.

2010

Devine membru titular al Academiei Române.

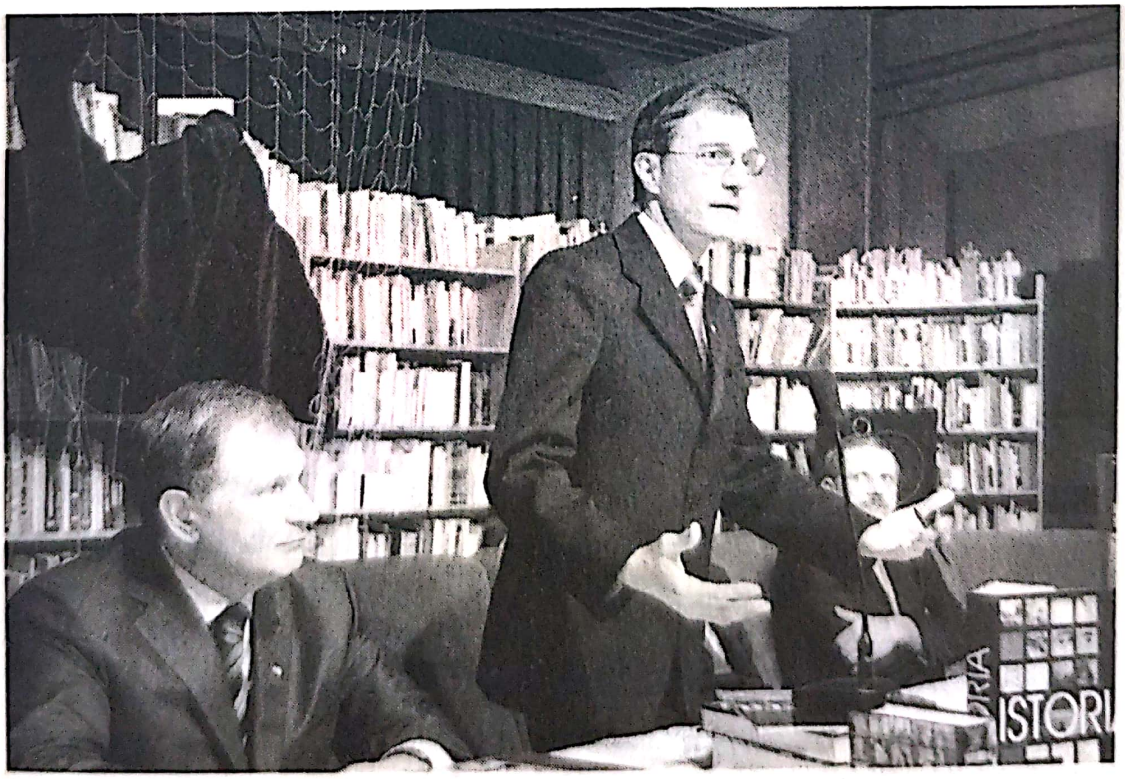

Lansarea cărții Istoria ilustrată a României *la biblioteca Onisifor Ghibu din Chișinău*

Scanned with OKEN Scanner

Decernarea diplomei de membru al International and Adult Continuing Education (IACE) Hall of Fame, SUA

2013

La 29 mai, susţine discursul de recepţie în Academia Română. Titlul acestuia este „Istoria şi semnificaţia numelor de *român/valah* şi *România/Valahia*"

Este Doctor Honoris Causa al universităţilor din Alba Iulia, Timişoara, Oradea, Cahul, Galaţi, al Universităţii Lucian Blaga din Sibiu, al Universităţii de Stat din Chişinău, al Universităţii Pedagogice Ion Creangă din Chişinău, al Universităţii Petru Maior din Târgu Mureş, al Universităţii din Craiova şi al Academiei de Studii Economice din Bucureşti.

2018

Este ales în funcţia de preşedinte al Academiei Române.

Face parte din numeroase organisme naţionale şi internaţionale: membru al Comisiei de istorie a relaţiilor internaţionale din cadrul Comitetului International de Ştiinţe Istorice (Milano) din 1990, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe, Litere şi Arte (Paris) din 1999, membru al Institutului pentru Întâlniri Internaţionale din Gorizia din 2005, membru

Scanned with OKEN Scanner

al Ateneo Veneto din 2005, membru în Comitetul științific al Institutului pentru Cercetări de Istorie Socială și Religioasă din Vicenza, Italia din 2006, membru al Academiei Europene de Științe și Artă (Salzburg) din 2013, membru al Interntional and Adult Continuing Education (IACE) Hall of Fame din 2013, membru în Colegiul Centrului European pentru Studii în Probleme Etnice al Academiei Române (2013), membru de onoare al Academiei de Științe a Moldovei (2015), membru titular al Accademia Nazionale Virgiliana din Mantova (2015), membru al Uniunii Scriitorilor (2017), director din 1994 al revistei *Transylvanian Review* a Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române (cotată Thomson Reuters – ISI), membru în colectivul de redacție al revistei *Promemoria*, revista Institutului de Istorie Socială, președinte al colectivului de redacție al revistei *Articles. Creative Research and Art*, Haifa, Israel, membru în colegiul editorial al *Revistei de Politica Științei și Scientometrie*, membru în consiliul științific al revistei *Magazin istoric*, membru în colegiul de redacție al revistei *Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie*, membru în colegiul științific al revistei *Analele Universității Ovidius* din Constanța – Seria Istorie, membru în colegiul de redacție al revistei *Academica* a Academiei Române, membru în colegiul de redacție al revistei *Zagreb*, membru în colegiul de redacție al *Revistei de Istorie a Moldovei*, membru al Comitetului Științific de Onoare al colecției *Corpus membranarum Capuanarum*, publicată de Edizioni Scientifiche Italiane și Edizioni Palladio, membru în comitetul de onoare permanent al Anuarului Institutului Român de Cultură și Cercetare Umanistică de la Veneția, membru în consiliul științific al Anuarului Arhivelor Mureșene, membru în colegiul de redacție al revistei *Akademos*, membru în consiliul științific al revistei *Banatica*, membru în comitetul științific al revistei *Synthesis*.

Scanned with OKEN Scanner

„Să treci de la limba română la limba franceză
e ca și cum ai trece de la o rugăciune la un contract."

Emil Cioran

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCERE

Mottoul acestei cărți nu demonstrează altceva decât o dragoste nețărmurită a marelui gânditor față de limba română. Emil Cioran a refuzat vreme de circa cinci decenii să vorbească românește, dar în ultimele zile ale vieții a fost copleșit de o intempestivă întoarcere la rădăcini. Deși uitase cuvintele și nu-și mai aducea aminte cine este și ce făcuse în viață, Cioran a început să vorbească, dintr-odată, în limba română. Specialiștii spun că revenirea la limba maternă ține de fenomenul uitării, definitoriu pentru demența senilă de tip Alzheimer, care-l cuprinsese pe marele filozof. Faptul că boala, încetul cu încetul, îți confiscă amintirile în ordinea lor inversă, este, pe cât se pare, dovedit, dar revenirea la limba maternă, în cazul de față, devine mai mult decât o manifestare patologică. Este o revenire formală acasă a fiului rătăcitor, o revenire la esențele din care acesta și-a tras seva și care i-au imprimat pentru eternitate în subconștient ideea că patria sa originară era limba română.

Valoarea adevărului acestui citat este una pur sentimentală. Toate limbile materne sunt, pentru fiecare

Scanned with OKEN Scanner

dintre vorbitorii lor, universuri nepreţuite. Limba română nu este o limbă excepţională între limbile pământului, dar pentru noi, românii, ea este specială, dintr-un motiv foarte simplu: este a noastră!

*

Limbile sunt – în mod simplu spus – instrumente, mijloace sau căi de comunicare. Probabil că sunt încă cele mai importante mijloace de comunicare între oameni. Nu există limbi inferioare şi superioare decât în minţile bolnave ale unor oameni care se cred deasupra condiţiei umane. Din acest punct de vedere, limbile sunt egale între ele şi se cuvine să fie respectate ca atare. Este foarte clar că indivizii care cunosc mai multe limbi sunt avantajaţi, fiindcă pot comunica mai bine cu lumea, iar dialogul este esenţial pentru viaţă, pentru pacea şi binele omenirii. Totuşi, în cazul fiecărui om, limba maternă este unică, fiindcă ea este aceea pe care copilul o învaţă de la mama lui. Nu există aproape nimeni pe lumea asta care să poată exprima într-o limbă străină toate nuanţele pe care le poate spune în limba învăţată de la mama. De aceea, se face şi distincţia între limbile vorbite de cineva şi limba sa maternă, de aceea se socotesc aparte vorbitorii, de exemplu, de engleză de aceia care au engleza drept limbă maternă. Limbile sunt mărci sau sigilii ale popoarelor care le vorbesc şi, pe unele dintre ele, le şi scriu. Ele există şi se manifestă în mod organic, în afara factorului politic, în afara deciziilor administrative, în afara manevrelor unor decidenţi din societate. Şi totuşi, fiind indisolubil legate de oameni şi de

Scanned with OKEN Scanner

destinul comunităților umane, limbile pot fi afectate și ele, pot fi influențate, pervertite, „interzise" sau încurajate de lideri, de regimuri politice, de guverne. Am rămas surprins de felul cum o limbă poate deveni instrument al politicului, când un student de-al meu basarabean mi-a spus, pe la începutul anilor 1990 ai secolului trecut, în ce mod se învăța românește la răsărit de Prut, pe vremea Uniunii Sovietice. Firește, limba română nu a putut să fie interzisă după 1944 în „Republica Sovietică Socialistă Moldovenească", dar a fost rebotezată „limbă moldovenească", declarată diferită de limba română și învățată în școli generale și superioare într-un mod foarte curios. Discuția cu studentul meu a pornit de la o situație destul de delicată: tinerii basarabeni, proaspăt veniți la Universitatea din Cluj după căderea comunismului, se izolau și erau oarecum izolați de colegii lor. Studenții români din România motivau această ocolire a colegilor prin faptul că aceștia comunicau doar între ei și că vorbeau mai mult rusește, și nu românește. Studenții români basarabeni spuneau că „românii" îi evită și îi numesc nu români, cum ar fi fost firesc, ci „ruși". E drept că basarabenii mergeau pe atunci în câteva piețe din Cluj și vindeau anumite produse aduse de ei de peste Prut, ca să poată trăi și ca să poată trimite și acasă, părinților și rudelor, niște bani. Aceste locuri de vânzare-cumpărare se chemau, în limbajul localnicilor, „la ruși", fiindcă marfa și vânzătorii veneau dinspre est. I-am spus studentului basarabean că așa a fost de când e lumea și că, în Evul Mediu și în Epoca Modernă, românii ardeleni care veneau la sud și est de Carpați erau

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ

Scanned with OKEN Scanner

numiți „unguri“ sau „ungureni“. Ei veneau din „țară ungurească“ sau, mai exact, din țară politicește ungurească. După această explicație, l-am întrebat, însă, și eu pe studentul român basarabean de ce vorbeau ei între ei rusește, din moment ce erau români și pretindeau să fie numiți români. A avut două motivații, dar una din ele m-a uluit: ei au fost lăsați sub sovietici să învețe și limba română, dar în varianta graiului ei moldovenesc și cu anumite restricții. Una dintre aceste restricții, care li s-a inoculat încă din clasele mici la școală, era aceea că marile idei științifice, filosofice, literare, artistice, aspectele subtile din realitate, nuanțele erudite nu pot fi exprimate în „moldovenește“, pentru că „moldovenească“ ar fi o limbă primitivă, modestă, săracă. Marile idei le putea cuprinde numai limba rusă, limba unei mari culturi și civilizații, limba supremă de comunicare din Uniunea Sovietică și viitoarea limbă universală din „statul planetar al muncitorilor, țăranilor și intelectualilor“, aflat pe cale de a se face. În românește (adică „moldovenește“) – ziceau propagandiștii comuniști ruși și rusofoni – se puteau exprima doar nevoile fizice elementare ale omului, opiniile despre vreme și se puteau purta doar dialoguri simple, legate de contingent și de cotidian. Eternitatea, finețea și umanitatea aparțineau marii limbi ruse. De altminteri, pe cât au putut, politicienii de la Moscova și Chișinău au împiedicat modernizarea limbii române de la răsărit de Prut, i-au obturat contactele cu româna din România, cu româna literară, cultivând doar aspectul ei stagnant, rudimentar și rural. Așa că acești tineri veniți în România anilor 1990 erau destul de

Scanned with OKEN Scanner

stângaci în exprimarea literară, nu înțelegeau multe dintre neologismele folosite de românii din dreapta Prutului, erau stânjeniți oarecum, dar încă marcați de ideea „Maicii Rusii", care dăduse universului numai genii, plus o limbă superioară. Când erau la facultate, ei nu vorbeau nici despre vreme și nici despre nevoi curente, așa că ocoleau „moldovenească", adică limba română. Natural, aceasta nu a durat și, după câteva luni petrecute în România, renunțau la inhibiții și vorbeau românește literar și fluent. Mai greu era cu scrisul, fiindcă nu aveau obișnuința alfabetului latin, ci a celui chirilic. Nici nu puteau să scrie literele latine în formă cursivă, ci le puneau separat unele de altele. Dar s-a reglat, treptat, și acest handicap. Am mai văzut de-a lungul timpului guverne și alte instanțe care au vrut să inventeze limbi, dar au eșuat lamentabil. Limba esperanto nu face parte, cred, din aceste limbi contrafăcute de decidenții politici locali, ci, eventual, de unii dintre aceia care visau o singură națiune universală ideală. Această limbă s-a născut, în primul rând, din rațiuni intelectuale, savante, promovate și de erudiții iremediabil naivi. De aceea, a rămas o limbă moartă înainte de a fi vie, o curiozitate de sertar, ca toate produsele artificiale inutile. Ca exercițiu savant însă, limba esperanto merită atenția noastră, mai ales că a fost calchiată după limba latină și după limbile romanice, pe o gramatică mai simplă decât cea a limbii engleze.

Altminteri, cu limbile nu ne putem juca, fiindcă ele se răzbună ulterior. O limbă care nu a servit drept mijloc de comunicare a unui popor suficient de numeros și de viguros nu rezistă probei timpului. În

Scanned with OKEN Scanner

aceeași situație de provizorat sunt și limbile care nu au literaturi. Acestea din urmă sunt și rămân creații efemere ale unor grupuri efemere. Limba română este o limbă care, de mai bine de un mileniu, servește comunicarea pentru poporul român și nu numai pentru el. Este o limbă care, de pe la 1500 încoace, are o literatură proprie, fascinantă, luxuriantă chiar, plină de farmec și de putere de atracție. Această literatură română întreține limba, o îmbogățește mereu, îi conferă vitalitate, putere, perenitate și resurse pentru viitor. Dacă privim româna drept acea variantă a latinei care s-a dezvoltat în Dacia Traiană, în toate Daciile dunărene, în Moesii și în Pannonia, atunci ea există, în perpetuă schimbare abia perceptibilă într-o viață de om, iar schimbarea se petrece de două mii de ani încoace. Această limbă a produs creații literare tot timpul, doar că ele au fost, până spre anii 1500, numai creații literare populare (orale, anonime și colective), în proză (basme, legende, balade etc.) și în versuri (doine, hore, strigături, blesteme, descântece etc.), iar aceste versuri respectă ritmul, măsura și rima versului vechi al latinei vulgare.

Nu este bine să ne „aruncăm" în „studiul" limbii fără o pregătire lingvistică de bază și, mai ales, nu se poate să emitem judecăți de valoare normativă despre limba română dacă nu suntem specialiști. Evident, ca toți oamenii, și specialiștii pot să greșească, numai că ei intră în polemici profesionale cu alți specialiști și vorbesc, în focul argumentației, același limbaj. Un amator nu are voie să emită sentințe despre limba română, să spună nonșalant că ar fi tracică, dacică sau cumană, că

Scanned with OKEN Scanner

ar coborî până în preistorie sau că ar fi existat înainte a fi pe lume poporul român. Toate aceste elucubrații – unele născute nu numai din ignoranță sau rea-voință, ci și din bune intenții – fac un mare rău cadrului general de manifestare a limbii, plasează în derizoriu secole de cercetări și îi dezorientează pe membrii publicului larg, care nu au instrumentarul necesar pentru a discerne între o teorie și o ipoteză, între adevăr demonstrat și fals adevăr, între certitudine și probabilitate. Prin urmare, teoriile despre limba noastră trebuie să fie preluate de la profesioniști, de la aceia care s-au pregătit sistematic în meseria de lingvist.

Eu spun din capul locului că nu sunt lingvist cu diplomă. Am studiat limba latină, în mod sistematic, vreme de vreo opt ani, în liceu și la facultate, am studiat timp de opt ani, în gimnaziu și liceu, limba franceză și patru ani, în liceu, limba engleză, am învățat singur italiana, parțial maghiara și germana, dar rămân un amator. De aceea, această carte este una de eseuri și nu de studii erudite. În aceste eseuri, însă, am preluat argumentele specialiștilor, dincolo de argumentele bunului-simț, pe care le-am semnalat de fiecare dată.

Este foarte bine să ne vorbim limba și s-o prețuim, dar, ca să facem acest lucru, trebuie s-o și cunoaștem și nu oricum, ci corect. Limba, ca și poporul care o folosește, are nevoie să fie apărată, protejată, ferită de intruziuni nefirești, ocrotită părinteşte. Limba maternă o primim cu toții, din fericire, de la mamele noastre, dar faptul acesta nu este suficient pentru prosperitatea și perenitatea ei, nici pentru exprimarea noastră corectă. Dacă mama sau tata au fost profesori de limba

Scanned with OKEN Scanner

română nu devenim, din păcate, și noi experți în limba română. După ce învățăm să vorbim, avem nevoie de educație întru limbă, de studiul sistematic al limbii și apoi al literaturii. Dacă nu învățăm la școală limba și literatura română, rămânem cu un mare handicap în lumea pe care o trăim. Este drept că generații întregi de români analfabeți au păstrat limba ca pe o comoară de preț și au transmis-o copiilor, nepoților și strănepoților, dar astăzi acest lucru nu mai este de ajuns. Educația întru limbă și literatură română, însoțită de studiul latinei, al istoriei, al geografiei, ne scoate din ignoranță și ne proiectează în comunicare și dialog. Educația ne obligă la obiceiul lecturii, fără de care limba noastră slăbește, sărăcește, se pervertește. Prin urmare, este nevoie să studiem gramatica și literatura română, să pătrundem tezaurul literaturii române, să citim mereu creațiile literare românești și universale, în primul rând în românește. Numai așa se dobândește simțul sănătos al limbii și numai așa cuvintele se înlănțuie armonios, frumos, atractiv și firesc. Nu întâmplător a scris poetul: „Limba noastră-i limbă sfântă!", lucru de care, după cum se vede, am cam uitat în vremurile din urmă. În debutul ciclului său de romane, numit al Comăneștienilor, Duiliu Zamfirescu scria un motto semnificativ, azi complet uitat: „Suntem datori să citim în limba noastră. Popoarele mari nici nu cunosc alte limbi". Faptul că nu suntem un popor mare, așa cum ne consideram imediat după Marea Unire, nu ne scutește însă de cunoașterea limbii române; altminteri, în curând nu vom mai fi nici mari și nici mici, ci nu vom mai fi deloc.

Scanned with OKEN Scanner

Fără să ne lăudăm, trebuie să constatăm că limba română este cea mai răspândită limbă maternă din sud-estul Europei, pentru că are cel mai mare număr de vorbitori dintre toate limbile din regiune. Acest aspect cantitativ este însoțit de o calitate a literaturii române de cea mai mare importanță. Ca să percepem toate aceste lucruri, avem nevoie de cunoștințe, de acumulări, de exercițiu, adică de studiu neobosit. Acest fapt al iscodirii și cercetării permanente nu este nimic neobișnuit, pentru că face parte din esența umană.

Scanned with OKEN Scanner

ELOGIUL LIMBII ROMÂNE

Limba română este efigia cea mai pregnantă a românilor. Limba este ca un organism viu, care se naște, crește, se dezvoltă, îmbătrânește și moare odată cu poporul care a creat-o și căruia i-a servit ca mijloc de comunicare. De aceea, vorbim de limbi vii și de limbi moarte. A noastră este vie și, oricât de contaminată este cu neologisme, cu barbarisme, cu hiperurbanisme, cu prescurtări sau cu SMS-uri năstrușnice, nu trebuie să ne temem. Limba română are puterea de a rămâne ea însăși în ciuda variatelor influențe.

Nu poți fi român, dacă nu vorbești românește, deși poți vorbi românește fără să fii român. Limba este marca cea mai pregnantă a identității noastre. În ciuda unor elucubrații născute din prea multă iubire, din rea-voință, din ignoranță sau din dorința de a epata (de exemplu: limba română este limba dacică eternă și nu are nicio legătură cu limba latină; limba română este o limbă balcanică, fără personalitate, sistematizată abia în secolul al XVIII-lea prin relatinizarea sa de către Școala Ardeleană; româna este o limbă în care nu ar trebui să ne mai exprimăm, ci s-o folosim doar pentru imprecații etc.), limba noastră rămâne viața noastră ca popor. Nu există popor

Scanned with OKEN Scanner

pe lumea asta care să nu-şi preţuiască, îngrijească şi conserve limba. La fel fac ori ar trebui să facă şi românii. Că unii s-au plictisit să audă că limba noastră este „ca un fagure de miere" sau că este „limbă sfântă, limba vechilor cazanii" sau că este principala formă de comunicare verbală şi scrisă a poporului român, este treaba lor. Azi este mai uşor decât odinioară să te cufunzi în altă limbă, în altă limbă de comunicare. Evident, nu va fi precum limba care vine de la mamă şi de la bunică, dar, pentru urmaşi, se pot schimba şi mamele şi bunicile. Noi, care „locului ne ţinem", ne-am cultivat limba, am normat-o, i-am stabilit o gramatică şi am scos-o în lume. Academia Română, încă de la înfiinţare, a avut drept prim scop normarea limbii, s-a îngrijit de corectitudinea limbii şi de zestrea ei. În mai bine de un secol, lingviştii români de la Academie au creat *Dicţionarul Tezaur al Limbii Române*, început înainte de 1900 şi terminat după anul 2000. Este un monument menit şi învingă timpul, în zeci de volume şi cu aproape 200 000 de cuvinte, comentate, ilustrate şi definite după regulile ştiinţei. Mai sunt *Atlasul lingvistic român*, colecţia de opere fundamentale din literatura română (în aproape 250 de volume) şi câte altele! Prin limba noastră comunicăm şi ne prezentăm lumii cu literatura română, adică cu acea pleiadă de lumi recreate de scriitorii români, de la cronicari încoace. Mie îmi place să spun că cea mai importantă creaţie spirituală a poporului român este limba română. S-o păzim, aşa cum ne îndemna cândva Ienăchiţă Văcărescu („Podoabe limbei noastre daţi/ Cu româneşti cuvinte"), şi s-o dăm frumoasă,

Scanned with OKEN Scanner

caldă, curată și strălucitoare feților și fetelor noastre, nepoților și nepoatelor, în veacul vecilor.

Planeta Pământ are astăzi circa 7,5 miliarde de locuitori, care vorbesc între șase și șapte mii de limbi. Lipsa de preciziune în aprecierea numărului formelor de comunicare lingvistică mondială provine din dificultatea de a deosebi clar limbile de dialecte. Cu alte cuvinte, savanții nu au căzut de acord întru totul asupra criteriilor care deosebesc o limbă propriu-zisă de un dialect al unei limbi și nici chiar asupra criteriilor de clasificare a tuturor limbilor și idiomurilor. Forma de comunicare (limba, idiomul), originea comună și credința religioasă sunt factorii principali de coagulare a comunităților etnice numite popoare, dintre care multe au devenit, în vremurile mai noi, națiuni moderne.

Cea mai importantă familie de limbi din lume – vorbite de circa jumătate din întreaga populație a planetei – este cea indo-europeană. Din ea fac parte ramura limbilor indo-iraniene (sau indo-persane), cea a limbilor italice (vechi), cea a limbilor romanice (neolatine), cea a limbilor celtice, cea a limbilor germanice, cea a limbilor slave, cea a limbilor baltice, iar apoi câteva limbi individuale, precum greaca, armeana, albaneza, hitita și toharica. Marea majoritate a popoarelor europene (din familia indo-europeană) sunt, în funcție de limbile pe care le vorbesc, germanice, romanice și slave. Evident, niciuna dintre limbile neolatine nu a avut soarta fulminantă a englezei, considerată limbă germanică, și nu a devenit vreodată limbă de comunicare în lume în măsura în care a ajuns să fie engleza,

Scanned with OKEN Scanner

din a doua jumătate a secolului al XX-lea până astăzi. Franceza a avut cândva un asemenea rol, de limbă mondială, limbă de comunicare între intelectuali, limbă a diplomației, a culturii rafinate, dar acest rol a încetat de multe decenii.

Românii fac parte din grupul popoarelor romanice și vorbesc o limbă neolatină. Evident, nu se poate să nu ne întrebăm care este locul românei între aceste numeroase limbi. Clasificarea limbilor este o operațiune anevoioasă, laborioasă și relativă. Ea s-a făcut după variate metodologii și nu a condus la aceleași rezultate. Dincolo de toate acestea însă, o imagine de ansamblu a limbilor principale de pe glob este absolut necesară și grăitoare sub numeroase aspecte. O astfel de clasificare – care credem că are un ridicat grad de obiectivitate – se numește *Barometrul limbilor din lume* și a fost făcută în 2017[1]. Factorii care descriu „greutatea" unei limbi, conform autorilor *Barometrului*, sunt cei intrinseci și cei contextuali. Factorii intrinseci ai limbii sunt: numărul de vorbitori, entropia (cantitatea de informație conținută într-un mesaj), factorul vehicular (caracterul de limbă de comunicare între etnii diferite), statutul limbii, numărul de traduceri din limba respectivă în alte limbi, numărul de traduceri în limba respectivă din alte limbi, premiile literare internaționale, activitatea pe Wikipedia și învățământul în acea

1 Această lucrare a fost realizată de către Alain Calvet și Louis-Jean Calvet, cu sprijinul „Delegației generale pentru limba franceză și pentru limbile din Franța" (Ministerul Culturii). http://www.culture.gouv.fr/Thematiques/Langue-francaise-et-langues-de-France/Actualites/Barometre-des-langues-dans-le-monde-2017.

Scanned with OKEN Scanner

limbă la nivel universitar. Factorii contextuali ar fi: indicele dezvoltării umane, indicele fecundității (numărul de copii născuți în medie de o femeie vorbitoare a acelei limbi) și penetrarea rețelei de internet în limba respectivă. Pornind de la aceste criterii, trecute prin anumiți factori ponderatori, s-au acordat limbilor un scor intrinsec, unul demografic, unul bazat pe prestigiu și, prin însumare și ponderare, un scor global. Astfel, sub aspect intrinsec, româna ocupă locul al 11-lea în lume (după engleză, franceză, spaniolă, germană, rusă, italiană, mandarină, portugheză, japoneză și poloneză); sub aspect demografic, limba română este a 21-a în lume, iar din punctul de vedere al prestigiului este a 24-a. Cumularea și ponderarea acestor trei criterii plasează româna pe locul 15 între limbile importante ale lumii, după limbile engleză, franceză, spaniolă, germană, rusă, italiană, portugheză, japoneză, olandeză, suedeză, mandarină, poloneză, cehă și croată, dar înaintea limbilor sârbă, maghiară, coreeană, norvegiană, daneză, greacă, ebraică, catalană, finlandeză, turcă, armeană, slovacă, bulgară, slovenă, ucraineană etc.

Evident, româna nu este o limbă spectaculară, admirată și cunoscută excesiv. Dar, dacă se ține seama de uriașul număr de limbi invocat mai sus, atunci poziția limbii române din acest clasament este mai mult decât onorabilă. Chiar și dacă ar fi în lume numai 100 de limbi și nu șase–șapte mii – cum arătam mai sus –, locul al 15-lea obținut, printr-un scor global, de către limba română înseamnă enorm de mult pentru moștenirea culturală lăsată sieși și lumii de către

Scanned with OKEN Scanner

poporul român. Dar și ambianța în care se află limba română este una extraordinară. Dintre cele 15 limbi fruntașe din lume, cinci sunt romanice (franceza, spaniola, italiana, portugheza și româna), patru sunt germanice (engleza, germana, olandeza și suedeza), patru sunt slave (rusa, poloneza, ceha și croata), lor adăugându-li-se două limbi asiatice, anume japoneza și mandarina. Altfel spus, dintre cele 15 limbi de top din lume, 13 sunt limbi indo-europene, iar cinci sunt limbi romanice. Situarea limbii (și literaturii) române într-o asemenea companie selectă arată că poporul român și-a îndeplinit, sub aspect cultural, misiunea sa istorică, deopotrivă întru latinitate și globalitate. Pentru a aprecia corect dimensiunea internațională a acestui patrimoniu, este de ajuns să fie consultat *Dicționarul Tezaur al Limbii Române*, cea mai importantă operă lexicografică a românilor din toate timpurile, elaborată sub egida Academiei Române pe parcursul a mai bine de un secol. A fost redactat și editat în două etape (seria cunoscută sub sigla DA, în perioada 1906–1944 și seria nouă, cu sigla DLR, în perioada 1965–2010), în 37 de volume și cuprinde peste 175 000 de cuvinte și variante, cu peste 1 300 000 de citate. În el s-au înregistrat toate cuvintele limbii populare, regionalismele și termenii arhaici din textele vechi, cuvintele din literatura beletristică, precum și termenii științifici și tehnici, cu condiția să fie utilizați în cel puțin două domenii de specialitate diferite. Cu alte cuvinte, limba română este chiar mai bogată decât o arată acest monument lingvistic, ea ajungând, după unele aprecieri, până la aproape 250 000 de termeni.

Scanned with OKEN Scanner

Dicționarul a fost retipărit în 19 volume masive, de câte 500–1000 de pagini fiecare, în care au fost incluse toate cele 37 de volume publicate de-a lungul timpului. Elaborarea variantei electronice s-a efectuat în perioada 2007–2010. Acest dicționar, prin dimensiunea și perspectiva abordării lexicografice, este similar cu marile dicționare din lexicografia mondială: *Trésor de la langue française*, *Oxford English Dictionary*, *Deutsches Wörterbuch* etc.

Și, totuși, sunt multe voci astăzi, la nivel global, cu precădere printre români, care critică vehement limba română, dar și creația lingvistică și literară a românilor, considerându-le minore, nesemnificative, încărcate de prejudecăți și de complexe. Evident, soarta limbii este legată inexorabil de destinul poporului român și, de la o vreme, al națiunii române, plasate și acestea sub semnul incertitudinii, al provizoratului, al neașezării și al autoflagelării. Românii – prin unii dintre ei – sunt mari „maeștri" în a se nimicnici singuri.

Toate popoarele europene, a căror istorie am studiat-o (mai aprofundat ori mai superficial), după putințe și interese, au teorii despre originile lor, pentru că nu există comunitate etnică/națională care să nu se fi întrebat de unde vine și încotro se îndreaptă, ce fel de limbă vorbește, cum i s-a structurat credința, în ce mod i s-au sedimentat tradițiile, portul, obiceiurile, ce rol joacă pământul (spațiul) pe care-l locuiește în coeziunea sa etc. Până ca francezii să afle în mod științific, documentat și demonstrat că sunt romanici (un popor romanic cu nume germanic), s-au socotit troieni, descendenți din eroul Paris al lui Homer; la fel, polonezii

Scanned with OKEN Scanner

medievali se credeau sarmați, ungurii se considerau huni, danii (danezii) daci, sașii ardeleni se pretindeau, pe urmele confuziei voite a lui Iordanes, geți, pentru că erau goți (de origine germanică) etc. Mai toate popoarele și-au invocat origini cât mai vechi, adesea stranii, uneori biblice (din fiii și urmașii lui Noe, adică din Sem, Ham, Iafet, Gog, Magog etc.) sau din eroi eponimi (Ceh și Leh, Roman și Vlahata), unele imaginare, altele apropiate de real, altele situate între real și imaginar. De asemenea, foarte multe comunități au căutat și au crezut că descoperă în mărturiile trecutului excepționalismul și „puritatea" etniei lor, calitatea de „popoare alese". Astăzi se știe clar, fără putință de tăgadă, că toate popoarele sunt amestecuri etnice mai mult sau mai puțin pronunțate, că nu există popoare alese și popoare damnate, nici popoare cu ascendenți de tip superior și altele cu strămoși „barbari". Dar, deși științele contemporane au făcut progrese substanțiale în descifrarea sorții mai tuturor popoarelor, prejudecățile vechi persistă încă și se nasc mereu altele noi.

Nici românii și limba lor nu au fost scutiți de asemenea avataruri, inclusiv de căutarea și afirmarea unor origini legendare. Dacă ar fi să luăm în calcul numai deceniile de după al Doilea Război Mondial, constatăm că românii au fost considerați, conform tradiției, descendenți ai romanilor, apoi ai slavilor, ai daco-romanilor, ai cumanilor sau, exclusiv, ai tracodacilor. Și, totuși, românii sunt un popor romanic, dar conștiința externă și internă în legătură cu această obârșie nu este pe deplin fixată, statornicită, generalizată. De aceea, latinitatea românilor, dovedită prin mii

Scanned with OKEN Scanner

de mărturii istorice păstrate, se cuvine demonstrată și re-demonstrată mereu. După cum se va vedea chiar și din această carte, romanitatea românilor și latinitatea limbii române nu sunt ipoteze recente și nici găselnițe de pripas, ci sunt o parte componentă fundamentală a identității românești, păstrată încă de la etnogeneză și confirmată de argumente solide. Cu alte cuvinte, dacă ar fi să se pună pe talgerele unui cântar cele două „teorii" extreme – cea a dacismului pur și cea a latinismului pur al românilor –, nu s-ar înregistra un echilibru, fiindcă românii sunt prioritar (ca indice de civilizație model) de origine romană, iar limba lor este una neolatină. Apropierea mai mare de adevăr a „teoriei" latinității pure – susținute cândva– este indiscutabilă, faptul plasând cealaltă „teorie" extremă la nivelul speculațiilor, al teribilismelor și, prin urmare, al falsurilor.

Scanned with OKEN Scanner

CONSERVAREA ETNONIMULUI *ROMANUS* NUMAI LA ROMÂNI

Cele mai mari popoare romanice europene se cheamă italian, francez, spaniol, român și portughez. Unele dintre ele au „roit" în afara Europei, mai ales în Lumea Nouă, în vremea marilor descoperiri geografice și după aceea. Azi, în urma acestei expansiuni europene de după 1500, trăiesc mai mulți vorbitori de limbi neolatine în afara Europei decât în Europa. Ei sunt concentrați în acea parte a lumii numită America Latină. Dacă nu ar fi adjectivul „latină", nimic nu ar aminti, nici măcar formal, de romanitatea de odinioară și de originile limbilor vorbite de localnici. Popoarele de acolo se cheamă mexican, panamez, columbian, venezuelean, peruan, ecuadorian, brazilian, uruguaian, bolivian, argentinian, cilian etc., adică ele poartă nume exotice, care nu au nimic sau aproape nimic în comun cu latinitatea. Dar nici numele popoarelor romanice europene vechi nu au nimic sau mai nimic cu latinitatea, cu numele poporului roman: italienii își au numele de la o noțiune geografică, spaniolii tot de la o denumire geografică (de sorginte feniciană), francezii de la triburile germanice ale francilor, provensalii de la un substantiv comun (lat. *provincia*), catalanii de la

Scanned with OKEN Scanner

numele unor populații germanice și sarmatice (Got-Alania) etc. Astfel, este evident că etnonimele romanice de astăzi, deopotrivă europene și extraeuropene, nu mai amintesc deloc de Roma, de statul roman sau de poporul roman din Antichitate.

În tot acest peisaj, există, totuși, o mare și tulburătoare excepție (pe lângă micul grup al romanșilor, numiți științific retoromani, din Elveția), anume românii. Este o excepție așa de neobișnuită, încât cei mai mulți contemporani nu și-o explică, o explică rău sau trec peste ea. Pentru unii, poporul român se cheamă astfel datorită elitei noastre studioase din secolul al XVIII-lea, reprezentate în special de Școala Ardeleană, obsedată de latinitate. Pentru alții, mai buni cunoscători ai istoriei, numele ar veni de la generația renascentistă și mai ales post-renascentistă (din secolele al XVI-lea și al XVII-lea), adică de la umaniștii care studiaseră în școli occidentale și polone, în colegiile bune iezuite, unde învățaseră despre Dacia romană, despre acvilele Romei ajunse până la Carpați și la Pontul Euxin. Pentru cei mai inculți și mai ignoranți, numele românilor ar fi sinonim cu cel al romilor, mai ales în lumina mișcărilor de populație de la noi spre vest, din ultimele decenii.

Și totuși, de când se numesc românii români și de ce se numesc așa? Cercetătorii serioși știu demult răspunsurile corecte sau aproape corecte la aceste întrebări, dar vocile lor sunt obturate de altele, mult mai gălăgioase, mai impertinente și mai penetrante. Azi este însă și mai clar decât altădată că românii s-au numit întotdeauna români (rumâni), de când există

Scanned with OKEN Scanner

ei ca popor, adică de la începuturile lor. Dar numele *vlah*, cu toate variantele sale, de unde vine? Vlah este numele dat românilor (și altor latinofoni) de străini, iar această situație a celor două nume – unul intern și altul extern – este departe de a fi una singulară. Interesant este iarăși faptul că ambele denumiri date românilor amintesc de Roma și de latinitate: termenul *român* vine de la Cetatea Eternă și de la numele poporului roman, iar termenul *vlah* – provenit, se pare, din numele primului trib celtic romanizat, *Volcae* – ne duce cu gândul la limba latină, la cei care vorbesc latinește. *Volcae*, primul trib celtic romanizat, a lăsat lumii și modelul unor neromanici deveniți vorbitori de limba latină sau neolatină. Astfel, vlahii au fost la început, mai ales pentru anumite medii cultivate, toți aceia al căror grai suna latinește. De altminteri, multe dintre popoarele din jurul românilor îi numeau în Evul Mediu pe italieni *vlasi/olaszok*, adică printr-un etnonim aproape identic cu acela dat românilor (*vlahi/oláhok*). Mult mai laborioasă este explicația păstrării numelui de roman ca nume intern al poporului român. Se știe, fără putință de tăgadă, că românii s-au numit de la început pe sine, dincolo de anumite denumiri regionale – unele destul de vechi și ele – români sau rumâni. Această persistență la români a etnonimului latin *Romanus* își are, desigur, cauzele sau motivele sale. Primul motiv ar fi izolarea de celelalte popoare romanice, care aveau interesul practic să se diferențieze între ele; românii s-au putut numi mereu romani, fiindcă nu puteau fi confundați cu nimeni, nemaiexistând popoare romanice vecine

Scanned with OKEN Scanner

directe cu ei. Cu alte cuvinte, romanicii din Italia, fiind vecini cu romanicii din Galia, aceştia cu cei din Peninsula Iberică etc., au simţit de timpuriu nevoia să se diferenţieze între ei şi să nu se cheme cu toţii la fel. Al doilea motiv este nevoia populaţiei romanizate de la Dunărea de Jos de a se delimita prin numele ei de barbarii înconjurători, de care se ţinea, cu mândrie, atunci când putea, la o anumită distanţă; numele *roman* era unul de glorie, de mare prestigiu faţă de migratori. Astfel, numele *roman* s-a perpetuat la nord de Dunăre şi pentru că exprima prestigiu, autoritate şi putere. Alt motiv este apartenenţa romanicilor şi a românilor timpurii, într-un fel sau altul, la Imperiul Roman (de Răsărit sau Bizantin); numele de Imperiul Roman a fost cel oficial al statului cu reşedinţa la Constantinopol până la 1453, iar cetăţenii săi s-au numit romani (romei); vag şi mitic, romanicii şi românii au avut şi au păstrat conştiinţa acestei apartenenţe de mare cinste şi tradiţie. Numele de „Imperiul Bizantin“ nu are rădăcini istorice vechi, fiind artificial şi reprezentând o invenţie târzie a unor savanţi, noutate apărută la mai mult de un secol după căderea Bizanţului. În consecinţă, adevăratul nume al moştenirii politice a Romei din răsărit a fost „Imperiul Roman“, iar adevărata autoritate era suveranul de la Constantinopol, pe care grecii îl numeau *basileus*, iar romanicii *imperator*. De altminteri, limba română este, cum s-a mai remarcat, singura limbă romanică păstrătoare organică şi neîntreruptă a cuvântului „împărat“ (moştenit din lat. *imperator*); pentru străromâni şi români, şeful pământesc suprem, la care s-au raportat

mereu, a fost împăratul creştin de la Constantinopol, trimis pe pământ de către „Împăratul cel Ceresc". În limbile romanice occidentale, termenul împărat (*imperatore, empereur, emperador* etc.) a pătruns târziu, sub influenţa latinei, ca limbă a cultului, a cancelariilor şi a culturii medievale. Altă cauză este dată de legăturile permanente cu acest „imperiu roman", de la creştinismul de tip răsăritean şi dependenţa ierarhică bisericească până la originea puterii domneşti, cam în sensul în care Nicolae Iorga vorbea despre preluarea misiunii bizantine de noi („Bizanţ după Bizanţ"); numai că acest lucru se va fi făcut, în conştiinţe şi în sentimente, mult mai repede decât prevedea marele istoric. Înainte de a avea „Bizanţ după Bizanţ", noi am avut „Roma după Roma" şi „romani după romani", într-o succesiune firească şi profundă, legată nu numai de moştenirea culturală şi de civilizaţie, ci chiar de fibra noastră etnică şi lingvistică. Popoarele slave din preajma românilor au continuat spiritul culturii romane creştine din răsărit, numită ulterior bizantină, pe când românii au continuat această cultură în sinea ei, în esenţa ei şi chiar prin numele ei originar. În fine, un alt motiv al perpetuării etnonimului *roman* la români vine din raporturile cu migratorii. Pe teritoriul fostelor Dacii, au lipsit state barbare durabile care să fi putut crea etnonime noi, ca în apus, etnonime pe care să le preia populaţia băştinaşă romanizată (cum au făcut francezii, burgunzii, catalanii, lombarzii etc.); în sud-estul european, „regatele" barbare au fost de suprafaţă, şi-au avut centrele, de regulă, în afara regiunii carpatice şi nu au creat dinastii cu elite statornice,

Scanned with OKEN Scanner

capabile să impună nume noi; cu alte cuvinte, denumirile de Gotia, Hunia, Gepidia, Avaria etc. nu au făcut carieră la noi, au rămas livreşti, cu ecouri mai mult în Occident; sub pojghiţa subţire a acestor autorităţi vremelnice, populaţia romanizată şi românii timpurii şi-au urmat viaţa lor reală, instituţională, pe baze romane. Perpetuarea romanităţii, inclusiv în planul numelui dat poporului, s-a făcut prin limbă, prin latina populară, care s-a chemat peste tot, în epoca târzie, *lingua romana*. La noi, spre deosebire de Occident, această „limbă romană" vorbită nu s-a mai putut compara şi contrapune limbii culte/ literare, numite *lingua latina*. Evident, mai rămân încă anumite necunoscute în tot acest edificiu, inclusiv sensul social al numelui de *rumân* în Ţara Românească medievală. Cu alte cuvinte, rumânul era odinioară nu numai etnicul român (cel de etnie românească), ci şi „cel legat de glie", de pământul acesta, fapt care pledează, în esenţă, pentru vechimea şi continuitatea elementului roman la nord de Dunăre. Dacă supuşii sau „oamenii pământului" erau numiţi „rumâni", înseamnă că cei veniţi din alte părţi şi vremelnic peste ei le recunoşteau întâietatea şi latinitatea. Astfel, „rumânii" erau oamenii pământului, care, o vreme, au fost şi supuşii nou-veniţilor, până la asimilarea totală a acestora din urmă. Sensul social al cuvântului „rumân" s-a pierdut însă repede, odată cu modernitatea. S-a petrecut şi o răzbunare a sorţii, pentru că vechii stăpâni, romanii, ajunşi pentru un timp supuşi, ca rumâni, s-au transformat iarăşi în stăpâni, de îndată ce întreaga clasă stăpânitoare de la sud şi est de Carpaţi a devenit românească.

Scanned with OKEN Scanner

În consecință, românii sunt urmașii romanității orientale și singurii reprezentanți actuali ai acesteia, iar mărturia supremă a acestui fapt este chiar limba lor, din care face parte și numele lor, purtător în sine al amintirii Romei. Românii sunt romanii de la Dunăre și de la Carpați, așa cum francezii sunt romanii dintre Alpi, Atlantic și Pirinei, doar că românii au păstrat nu numai limba latină (transformată, firește), ci și numele romanilor.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA ROMÂNĂ ȘI NUMELE SĂU CORECT

În ultima vreme se încearcă din nou să se introducă în uzul oficial, în Republica Moldova și în alte regiuni vecine locuite de români, noțiunea inventată de „limbă moldovenească", susținută odinioară de propaganda sovietică și reluată astăzi de anumite cercuri interesate politic. Cam același lucru se petrece de ani buni și în Serbia, unde s-a inventat, tot pentru români, noțiunea de „limbă vlahă".

Limba română, de mai bine de două secole încoace, este studiată sistematic de către lingviștii români și străini, care au stabilit exact statutul și rolul său. Limba română este cea mai răsăriteană limbă romanică, are patru dialecte și mai multe graiuri. Dialectele limbii române sunt cel daco-român, cel aromân (macedo-român), cel meglenoromân și cel istroromân. Baza limbii române este formată din dialectul daco-român, singurul vorbit la nordul Dunării și care este, pentru mare parte a opiniei publice, limba română propriu-zisă. Graiurile limbii române nord-dunărene sunt numeroase, expresive, bogate în regionalisme. Astfel, există în cadrul limbii române graiul ardelenesc (transilvănean), bănățean, bihorean (crișean), graiul maramureșean, cel moldovean, cel muntean,

Scanned with OKEN Scanner

cel oltean etc. Graiul moldovean (moldovenesc) este acela vorbit între Carpații Orientali (limita de vest), Nistru, pe alocuri și dincolo de Nistru (limita de est), Ceremuș (limita de nord) și Milcov, ultimul segment al Dunării și Gurile Dunării (limita de sud). Prutul nu reprezintă o graniță lingvistică sau dialectală și, în consecință, limba vorbită de o parte și de alta a acestui râu este aceeași, anume limba română, sub forma graiului său moldovenesc. Graiurile limbii române asigură unitatea limbii și sunt inteligibile tuturor românilor. Limba literară, născută treptat, din secolul al XVI-lea încoace, este limba-standard care se învață în școală și care subliniază – în România, în Republica Moldova și oriunde în afara acestor state – patrimoniul lingvistic comun. Graiul moldovenesc nu se opune în niciun fel unității limbii române, așa cum noțiunile de moldovean și de român nu se contrapun, ci se completează. Oltenii, maramureșenii, bănățenii etc. sunt, în același timp, și români, așa cum majoritatea moldovenilor sunt moldoveni și români concomitent. La fel, bavarezii sunt germani, toscanii sunt italieni și normanzii sunt francezi deopotrivă. Mai mult, chiar dacă Elveția este stat, nu există vreo limbă elvețiană inventată din motive politice. La fel, Austria are o statalitate veche și recunoscută, dar limba studiată în școlile austriece nu este austriaca, ci germana. Nici limba franceză studiată în Belgia nu se cheamă belgiană.

Învățații moldoveni, de la Miron Costin și Dimitrie Cantemir până la Mihai Eminescu și Alexandru Philippide au folosit constant noțiunea de limbă română și nu pe cea de „limbă moldovenească". Cei mai

Scanned with OKEN Scanner

importanți teoreticieni ai numelor de român (românesc) și România au fost moldovenii. Patria, pentru Eminescu, nu era Moldova, ci România, fapt pentru care a scris: „Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie!". Este adevărat că astăzi există statul, recunoscut în plan internațional, numit Republica Moldova, dar limba majorității populației sale este limba română, exprimată în frumosul grai moldovenesc. Istoria și realitatea nu pot urmări decât criteriul adevărului omenește posibil, iar acest adevăr vorbește, clar și fără echivoc, despre limba română, scrisă cu alfabet latin pe ambele maluri ale Prutului. Noțiunea de „limbă moldovenească", dincolo de inexistența realității pe care tinde să o denumească, intră în contradicție cu întreaga istorie culturală a regiunilor răsăritene ale spațiului locuit de români și amenință să excludă din zestrea spirituală a ramurii răsăritene a poporului român pe cei mai mari scriitori ai săi, care s-au considerat invariabil români și care au scris exclusiv în limba română.

Academia Română a primit periodic din partea comunității românești din Serbia semnale și memorii referitoare la dificultățile întâmpinate de cetățenii sârbi vorbitori de limbă română în privința folosirii limbii române în viața de zi cu zi. Academia noastră, în cadrul căreia au fost și sunt cercetate chestiuni privitoare la graiurile vorbite în ținuturile dintre Morava, Dunăre și Timoc, sau la graiurile din Banatul sârbesc, este preocupată de realitățile lingvistice ale acestei arii de la sud de Dunăre, după cum este interesată și de realitățile legate de felul în care limba română este utilizată în Serbia. Concluziile cercetărilor științifice

Scanned with OKEN Scanner

ale specialiștilor în lingvistică și etnologie sunt clare în această privință: numele oficial al limbii vorbite de români (numiți în trecut, de către străini, vlahi sau valahi, cu multe variante ale termenului) este acela de „limba română". Sintagma „limba vlahă", folosită până în secolul al XIX-lea în unele medii exterioare României și poporului român, a fost înlocuită, în mod oficial, cu sintagma „limba română", aplicată tuturor dialectelor și graiurilor acestei limbi. Academia Română a publicat, începând cu anul înființării sale (1866), sute de cărți, sinteze, dicționare, enciclopedii, documente, atlase și studii pe acest subiect, iar statul român a notificat, încă din secolul al XIX-lea, această realitate tuturor statelor cu care întreține relații diplomatice, culturale, științifice. Românii, oriunde s-ar afla ei, nu s-au denumit pe sine altfel, de-a lungul vremii, decât români sau rumâni (cu variante regionale). Dacă există astăzi, în anumite regiuni răzlețe de la marginile spațiului locuit de români (și de români), grupuri românești care folosesc pentru sine și etnonimul vlah (sau forme apropiate de acesta), faptul nu se datorează evoluției interne a societății românești, ci influenței factorilor politici, care au impus opiniei publice din țările respective anumite clișee. Astfel, dacă unii români din Republica Moldova și din Ucraina se consideră moldoveni și nu români, dacă anumiți români din Serbia, Grecia, Macedonia, Albania, Bulgaria etc. se numesc pe sine vlahi, faptul este de dată recentă și provine din intervenția factorului politic. Din moment ce autoritățile folosesc numai numele vlahi pentru români, cetățenii majoritari și mass-media repetă

Scanned with OKEN Scanner

de decenii bune acest lucru, iar românii numai asta aud, chiar și ei au început să zică ori chiar să creadă în această inovație, „găselniță", în acest artificiu.

În legătură cu aberația etnică (români-vlahi) și lingvistică (limbă română-limbă vlahă) promovată în Serbia, aflu că, de câțiva ani, soarta se răzbună. În ce sens? Desprinderea Muntenegrului din uniunea cu Serbia și crearea unui stat independent cu capitala la Podgorița au pus și aici chestiunea întăririi identității. Iar autoritățile din Muntenegru au decis să numească limba oficială de acolo „muntenegreană". Este clar că muntenegrenii vorbesc limba sârbă, dar întărirea „statalității" presupune – după unii factori politici – și inventarea unei limbi naționale. Se pare că liderii sârbi au uitat cât de ofensați s-au simțit atunci când, pe la începutul anilor '90 ai secolului trecut, croații (pe când Croația era în plin război cu Serbia) au impus ideea limbii croate, considerate (în mod eronat) complet diferită de limba sârbă. Până în acel moment, în toate spațiile de învățământ, de la școli elementare până la universități, și în toate academiile se vorbea despre limba sârbo-croată. Croații au impus ideea unei limbi croate distincte de sârbă tot din rațiuni politice, deși ei aveau mai mult cuvânt să facă asta decât muntenegrenii, pentru că între sârbă și croată sunt câteva deosebiri notabile, de la alfabet (chirilic pentru sârbă și latin pentru croată) și până la elemente de vocabular, fonetică, ortografie etc. De-a lungul istoriei, în ciuda unei anumite unități lingvistice, sârbii și croații au devenit popoare distincte. Dar românii și valahii au fost același popor, cu două nume diferite.

Scanned with OKEN Scanner

Denumiri etnice duble sau multiple au mai multe popoare de pe mapamond, iar lucrul este foarte firesc, dacă nu intervine factorul politic. Nu are nimeni nicio treabă cu grecii, care se cheamă pe sine eleni, nici cu ungurii, care se cheamă pe sine maghiari, nici cu nemții, care se autonumesc *Deutschen*, nici cu albanezii, care-și zic *shqiptarët*, nici cu finlandezii, care se consideră *suomalaiset*, nici cu irlandezii, care pentru sine sunt *Muintir na hÉireann*, *na hÉireannaigh*, *na Gaeil* etc. Dar dacă ar veni o instanță să spună, de exemplu, că elenii din America sunt greci și sunt altceva decât elenii din Grecia, atunci reacția autorităților din statul numit Grecia ar fi dură. La fel, dacă românii ar pretinde că ungurii sunt una și maghiarii alta, s-ar naște un conflict internațional. Un alt exemplu bun este acela al secuilor. Aici situația este și mai complicată, pentru că secuii s-au considerat în tot Evul Mediu și în prima parte a Epocii Moderne drept „națiune" distinctă de unguri. Între timp, din mai multe rațiuni (pe care nu are rost să le detaliem aici), secuii se prezintă drept o parte integrantă a națiunii maghiare. Autoritățile române au luat act de această realitate și, prin urmare, îi privesc pe secui așa cum se consideră marea lor majoritate, adică maghiari sau ramură a maghiarilor. Autoritățile politice și administrative, guvernele și parlamentele nu pot decreta nașterea și funcționarea unor limbi și popoare. Autoritățile pot decide existența unor state, dar statele nu se confundă cu popoarele, cu națiunile și cu limbile. Acestea din urmă sunt alcătuiri organice, născute, dincolo de voințele individuale, în urma unor procese istorice îndelungate și complicate.

Scanned with OKEN Scanner

Evident, pentru un stat care se vrea cu orice preț dominator și care duce o politică de omogenizare etnică și lingvistică, de deznaționalizare, această cale a dezbinării pare cea mai indicată. Una este să ai o minoritate numeroasă și activă și alta este să ai mici grupuri distincte sau considerate distincte. O minoritate puternică se poate apăra eficient, pe când una slabă este ușor de amăgit și de dominat. Pentru Imperiul Rus a fost comod să inventeze un nou popor, cel moldovenesc, ca să justifice și pe această cale o cucerire și un separatism artificial. La fel, în Ucraina, care duce o politică activă de asimilare lingvistică și etnică, este mai profitabil să aibă români în Bucovina nordică și în Maramureșul nordic și moldoveni în Basarabia nordică ori în alte părți. Când politica de dezbinare este dublată de una de asimilare, atunci primejdia pentru existența românilor din preajma granițelor României devine iminentă.

Natural, popoarele și limbile nu rămân imuabile, ca orice realitate de pe lumea aceasta. Din conglomeratul care se numea acum două milenii, în sens politic, *populus romanus* („poporul roman"), s-a născut salba de popoare romanice, dar treaba asta a durat secole la rând, aproape un mileniu. Din limba latină, care era unitară la un moment dat, s-au format treptat limbile romanice sau neolatine, dar procesul acesta lingvistic a fost la fel de îndelungat ca și cel etnic. O limbă vie nu poate să existe independent de comunitatea care o vorbește. Lingviștii au sesizat o etapă intermediară, în care latina unitară de odinioară devenise latină galică (în fosta provincie Gallia), latină italică (în peninsula

Scanned with OKEN Scanner

omonimă), latină hispanică (în Peninsula Iberică) sau latină dunăreană (la noi). De-aici nu a fost decât un pas (mare de câteva secole!) până la noile limbi romanice moderne. Azi asistăm la un proces analog în lumea anglofonă, în care se vorbește încă de engleză de la Londra până la Pretoria și din Birmingham până la Los Angeles sau din Ottawa până la Sydney și Wellington. Mulți, însă, de o vreme, preferă să zică engleză din Regatul Unit, engleză americană, engleză australiană, engleză canadiană etc. Mai este un pas până la suprimarea numitorului comun de „engleză", dar acest pas poate să mai dureze secole. Prin urmare, nu este treaba politicienilor să inventeze popoare și limbi, pentru că se ocupă istoria de acest lucru. Deocamdată, poporul român are ramurile sale menționate și are o limbă cu patru dialecte și cu multe graiuri, ca toate popoarele și limbile. Nimeni nu poate distruge sau inventa popoare și limbi, nici măcar savanții. Aceștia au însă datoria să cerceteze realitatea, să constate care este adevărul și să-l dezvăluie pe înțelesul tuturor. Specialiștii nu pot împiedica, din păcate, abuzurile factorilor politici în domenii precum etnicitatea și lingvistica, dar pot și trebuie să tragă semnale de alarmă.

Scanned with OKEN Scanner

APĂRAREA LIMBII ROMÂNE

„Limba noastră-i limbă sfântă" este un vers scris de părintele Alexe Mateevici acum mai bine de un secol și devenit, între timp, parte a unui imn de stat românesc. Substantivul sfințenie (alături de cuvintele din cadrul familiei sale) presupune harul dumnezeirii, pogorât, din mila Celui Preaînalt, peste unii oameni și chiar peste alte realități care ne înconjoară. Faptul că noi, oamenii, abuzăm uneori de adjectivul „sfânt" și-l plasăm alături de ființe, noțiuni, lucruri care nu-l merită, reprezintă o altă problemă. Sfinte devin pentru noi, românii, și proprietatea, și justiția, și adevărul, deși în fapt nu se întâmplă așa, și nu facem decât să ne jucăm cu vorbe mari. Dar „sfințenia" limbii vine la români din vremuri imemoriale și rezidă în rolul identitar al felului nostru de a exprima în cuvinte lumea. Acest fel de raportare la lume ne-a păstrat vii ca popor, încât observația – făcută de umanistul Antonio Bonfini, spre finele secolului al XV-lea – că românii au dăinuit în spațiul lor pentru că și-au apărat mai mult limba decât viața devine mai mult decât relevantă.

Limbile popoarelor s-au născut în mod organic din nevoia de comunicare, fără planuri elaborate de elitele savante, grupate sau nu în academii și institute

Scanned with OKEN Scanner

de specialitate. Limbile au trăit de la sine sute de mii de ani, fără reguli fonetice (de pronunțare) și ortografice (de scriere). Primele astfel de reguli au fost stabilite, în zona noastră și în preajma noastră, de către vechii greci și apoi de către vechii romani. Noile limbi, născute și afirmate la finele Antichității și în prima parte a Evului Mediu, au existat și ele, secole la rând, fără normări speciale, fără gramatici elaborate, fără instanțe speciale care să le stabilească pronunția, grafia, să le apere de degradări și aberații. Primele gramatici ale limbii române au apărut abia în secolul al XVIII-lea – fapt petrecut tot atunci, de altfel, la mai toate popoarele din vecinătatea românilor – și au fost scrise în limba română, cu litere chirilice, și în limba latină (evident, cu alfabet latin) în Transilvania[1]. Prima strategie românească privind limba română s-a alcătuit la 1866, când s-a creat Academia Română (cu numele inițial de *Societatea Literară*). Scopul ei principal era stabilirea ortografiei limbii române, redactarea unei gramatici și a unui dicționar-tezaur. Regulamentul prevedea formarea acestei societăți savante la București și numirea membrilor ei de către Ministerul Instrucțiunii și Cultelor. Membrii Academiei urmau să reprezinte toate regiunile (provinciile) istorice românești, inclusiv pe românii de la sud de Dunăre. De-atunci încoace, limba română a fost apărată de multe dintre atentatele îndreptate împotriva sa, astfel încât ea să se poată afirma

1 Prima gramatică latină a limbii române (*Institutiones linguae Valachcae*, cca 1770) avea exemplele ilustrative în scriere chirilică. Abia în *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780) exemplele ilustrative românești au fost scrise cu litere latine.

Scanned with OKEN Scanner

și dezvolta în mod armonios. Prima provocare gravă din istoria foneticii și ortografiei limbii române a fost etimologismul. Limbile europene sunt împărțite, în funcție de baza grafiei lor, în limbi etimologice (scrierea cuvintelor în funcție de formele lor istorice, în limbile-matcă) și limbi fonetice (scrierea cuvintelor exact așa cum se pronunță, fără semne grafice în plus). Urmașii Școlii Ardelene din secolul al XIX-lea au dus obsesia latinității noastre până la astfel de limite, încât au pretins ca termenii limbii noastre să nu fie scriși așa cum se rosteau în mod curent, ci așa cum se scriau cuvintele respective în latina clasică. De exemplu, în românește, substantivul care denumește acțiunea de a se ruga se poate scrie fonetic în forma „rugăciune" sau etimologic în forma „rogacione"/„rogatione". Limbile romanice nu sunt unitare din acest punct de vedere, întrucât unele sunt fonetice (de exemplu, italiana), iar altele etimologice (de exemplu, franceza). Până la urmă a învins bunul-simț și spiritul practic, româna rămânând o limbă fonetică, ca și italiana. O altă provocare se referă la scrierea cu *â* (vocală similară grafic cu vocala *a*) sau cu *î* (vocală similară grafic cu vocala *i*). Până în 1904, ortografia în speță nu a fost clar reglementată, iar scrierea cu â și cu î a rămas inconsecventă. În 1904, Titu Maiorescu elabora un *Raport înfățișat Academiei Române în numele Secțiunii Literare în sesiunea generală de la 1904*, referindu-se la revizuirea ortografiei. În preambul, se arăta că revizuirea anterioară, începută în 1869, printr-o comisie formată din Vasile Alecsandri, Gheorghe Barițiu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Nicolae Quintescu și Titu Maiorescu,

Scanned with OKEN Scanner

nu ajunsese la un stadiu final. Această comisie reușise, în 1880, să aducă în atenția plenului Academiei discutarea unor reguli întemeiate pe un „fonetism temperat prin anumite necesități etimologice". În urma primenirii comisiei, de data aceasta formată și din Iacob Negruzzi și Ioan Bianu (în locul lui Alecsandri și Barițiu, decedați între timp), se formulează o serie de reguli noi. Conform acestora, sunetul *î* se scrie, de regulă, cu *î* (adică *î* din *i*), dar acolo unde este imediat precedat de consoanele *c* (ca în cuvântul *cântec*) sau *g* (ca în cuvântul *gând*), se scrie cu *â*. Motivul acestei din urmă modificări este analogia cu uzul general, introdus la noi ca și la italieni, de a citi literele *c* și *g* înainte de *i* drept *ci* și *gi*, iar înainte de *a* drept *c* și *g* (în formele *che*, *chi*, *ghe*, *ghi*). Astfel, am avea formele împăcare, înger, îndoit, însă etc., dar gândire, când, cântec, pântec etc. Tot atunci, s-a propus și aprobat o excepție, ilustrată de cuvântul român și de derivatele sale, inclusiv România, care trebuiau scrise invariabil cu *â*. După al Doilea Război Mondial, în prezența tancurilor, consilierilor și politrucilor din URSS, romanitatea poporului și latinitatea limbii trebuiau aproape șterse, iar moștenirea slavă trebuia să domine peste tot. Or, în cuvintele scrise cu *â*, originea lor latinească era prea evidentă (român din *Romanus*, mână din *manus*, a rămâne din *remaneo*, lână din *lana* etc.). În urma dezbaterilor Academiei R.P.R., desfășurate în 1953, s-a elaborat o nouă ortografie, intrată în vigoare de la data de 1 aprilie 1954. Una dintre cele mai importante schimbări consta în dispariția literei *â* din alfabetul limbii române, scriindu-se cu *î* peste tot, inclusiv în

Scanned with OKEN Scanner

substantivul și adjectivul român, în substantivul propriu România și derivatele lor. În anul 1964, s-a revenit la *â* pentru cuvintele român, România și derivatele lor. *Dicționarul enciclopedic român*, elaborat în acei ani, are scris pe copertă, la primele două volume (literele A–C și, respectiv, D–J), *romîn*, iar la următoarele volume *român*. Mărcile poștale au primit din nou inscripționarea POSTA ROMANA sau POȘTA ROMÂNĂ. În 1993, Academia Română a decis prin vot revenirea la grafia cu litera *â* în loc de *î*, în anumite poziții ale cuvintelor și la scrierea formelor *sunt*, *suntem*, *sunteți* (forme ale verbului a fi) în loc de *sînt*, *sîntem*, *sînteți*. Au urmat o serie de controverse, firești, până la un punct, fiind vorba despre un domeniu umanist. La scurtă vreme, decizia Academiei Române a fost consfințită prin lege. Dar, ca și în alte sectoare ale democrației noastre originale, legea respectivă nu este nici astăzi respectată de către toate publicațiile, editurile și persoanele individuale, deși școlile de toate gradele folosesc grafia stabilită în 1993. În gramaticile oricăror limbi de pe glob, logica este valabilă numai până la un punct. De aici încolo intervine regula care, odată stabilită, se cuvine să fie respectată. În ciuda acestei lipse de preciziune și de corectitudine, limba română trăiește și rodește, dându-și clipă de clipă măsura valorii sale perene.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA ROMÂNĂ CA IZVOR ISTORIC

În Oltenia s-a produs unul dintre cele mai intense și mai îndelungate procese de romanizare dintre toate regiunile cucerite de romani la nord de Dunăre și dintre toate ținuturile care aveau să alcătuiască România modernă. Oltenia a fost integrată în Imperiul Roman încă din anul 102, la finele primului război dacic, pe de o parte, și nu a resimțit așa de acut retragerea aureliană din 271–275, pe de altă parte, deoarece stăpânirea Romei la nord de fluviu, mai ales în jumătatea de sud a Câmpiei Dunării, a continuat secole la rând, prin Imperiul Roman de Răsărit. În acest fel, stăpânirea romană în Oltenia a fost nu doar mai îndelungată, ci și mai intensă decât în alte regiuni. Pentru vigoarea latinității oltene sunt mai multe argumente, dar mă mărginesc să dau aici doar un exemplu lingvistic. Acesta se referă la prezența vie în graiul oltenesc a perfectului simplu, conservat aproape ca în limba latină (*fui, fuisti, fuit, fuimus, fuistis, fuerunt* sau *fuere*) și perpetuat peste secole mult mai bine decât în alte ținuturi românești. Se fac uneori glume, în necunoștință de cauză, pe seama perfectului simplu păstrat așa de bine la olteni, fără să se înțeleagă ce tezaur lingvistic identitar arhaic reprezintă acesta.

Scanned with OKEN Scanner

Se știe că sistemul verbal este coloana vertebrală a oricărei limbi evoluate, iar sistemul verbal românesc vine, în dreaptă moștenire, din latină, mai ales din latina populară, vorbită de toți coloniștii, indiferent din ce parte a imperiului veneau. În graiul oltenesc, frecvența verbelor, respectiv a modurilor și timpurilor verbale păstrate din latină, este sensibil mai mare decât în multe alte regiuni ale țării. La fel de aproape de limba originară latină este și imperfectul verbului *a fi*: *eram*, *erai*, *era*, *eram*, *erați*, *erau*. În latinește, imperfectul aceluiași verb *(sum, esse, fui)*: *eram*, *eras*, *erat*, *eramus*, *eratis*, *erant*. Asemănarea este tulburătoare și nu mai este prezentă întocmai în alte limbi romanice.

În Transilvania se păstrează elemente latinești surprinzătoare, dispărute sau inexistente în alte părți ale țării. Un astfel de termen vechi este „arină“ (însemnând nisip sau prund), provenit din latinescul *arena*. Astfel, acolo unde au fost provincii romane bine organizate și durabile, au existat și arene, adică locuri circulare acoperite cu nisip, situate în mijlocul unor amfiteatre, circuri (le-am numi astăzi stadioane). Pe nisipul arenei călcau oamenii și animalele în circuri, în amfiteatre, pentru delectarea spectatorilor. Când se vărsa sânge – lucru petrecut de cele mai multe ori – se presăra nisip în plus, pentru acoperirea petelor roșii. Arina, adică nisipul, în Transilvania, se presăra în tindă și în casă, după lipirea cu lut a pavimentului, pentru primenirea locului, ca semn al curățeniei. Până târziu, în secolul al XX-lea, după ce se impusese moda podirii camerelor cu lemn, tinda și târnațul (pridvorul) au rămas încă presărate cu arină.

Scanned with OKEN Scanner

„A la" este un alt verb românesc de origine latină (*lavo, lavare*), care are și formele „a lăua" sau „a lăia". La indicativ prezent, persoana I, forma este „eu (mă) lau". În funcție de zonă, sensul este „a (se) spăla (pe cap)", „a umezi", „a(-și) unge părul" cu o substanță grasă pentru a-i da strălucire, „a (se) pieptăna" după spălarea părului, „a trata părul" împotriva paraziților, „a-și curăța blana" prin lingere, „a dojeni", „a spăla rufe". De altminteri, și verbul aproape sinonim „a pieptăna" este tot de origine latină, ca și substantivul „pieptene". În legătură cu verbul *a la* se află substantivul, adjectivul sau adverbul „lăut", adică spălat, curat. Duminica și în alte sărbători, copilul era „lăut", adică spălat pe tot corpul și primenit cu haine curate. Forma literară latinească era *lavatum*, iar cea populară și târzie este *lautum*.

Tot din trecutul îndepărtat vine și adverbul „anțărț", însoțit cel mai adesea de alt adverb, anume „mai" („mai anțărț"). Ambele cuvinte sunt de origine latină, „mai", provenind din *magis*, iar „anțărț" din *annotertio*, adică „anul al treilea". „Anțărț" înseamnă „în urmă cu doi ani" sau „acum doi ani", fiindcă la romani și apoi în Evul Mediu latin se număra și anul (ca și luna sau ziua) de la care se pornea numărătoarea. Astfel, „al treilea an din urmă" înseamnă, de fapt „acum doi ani", fiindcă se pornește de la anul în curs și se numără și acesta. „Octavele", adică „acum opt zile" se referă, de fapt, la exact o săptămână în urmă, deoarece se ia în calcul și ziua de la care începe numărătoarea regresivă. „Anțărț" este socotit de unii regionalism, iar de alții arhaism (arhaism regional), fiindcă se folosește numai

Scanned with OKEN Scanner

pe alocuri și din ce în ce mai rar. Termenul vine din cea mai directă latinitate și arată păstrarea neîntreruptă în limbajul popular colocvial românesc a unei formule romane străvechi.

La fel de vechi sunt termenii care numesc o legumă cunoscută din Antichitate, anume usturoiul. În multe locuri din Transilvania, planta respectivă este numită *ai* (din latinescul *al(l)ium*), cu pronunție identică în limba franceză. Din *ai* derivă aiturile, adică răciturile, piftia, ori cotonoagele din alte zone. Termenul usturoi e tot latinesc și se trage din verbul *a ustura*, provenit din latinescul *ustulare*. De origine latină sunt ambii termeni care denumesc *curechiul* ori *varza*. Primul provine din *coliculus* sau *cauliculus* (lujer, lăstar, varză mică), iar al doilea din *viridia* (verdețuri), derivat din *viridium* (verde).

Termenul *nea*, pentru zăpadă sau omăt, s-a păstrat mai mult în Banat, Crișana și, răzleț, în nordul Transilvaniei. Se trage din latinescul *nivem* (acuzativul sg. al lui *nix, nivis*). George Coșbuc spune, în poezia *Săniuța*, devenită cântec: „Neaua peste tot s-a pus,/ A venit iarna drăguța…"

Cuvântul „amăgire" este tot latin, dar provine, se pare, dintr-o sintagmă veche, având în centru substantivul latinesc *magus* (preot păgân), provenit din grecescul *magos*. Până la un moment dat, spre finalul Antichității și începuturile lumii medievale (prin anii 400–600 d.Hr.), termenul respectiv trebuie să fi fost *admagire*, formă din care se poate deduce mai ușor originea, aflată în expresia *ad magos ire*, adică „a merge la magi". Credem că prin secolele al IV-lea–al VI-lea,

Scanned with OKEN Scanner

când mai erau destui traco (daco)-romani, care nu primeau învățătura creștină de la preoții rânduiți și continuau să meargă la vechii *magi*, acești *rătăciți* erau ostracizați, priviți uneori cu înțelegere și compasiune. Ei erau niște *amăgiți*, atrași pe căi greșite de către servitorii cultelor vechi.

Important este și regionalismul *merinde*, folosit în Transilvania, Moldova și în alte regiuni, devenit tot mai mult arhaic și înlocuit cu nelipsitul „sendviș", preluat din engleza la modă. Merindea era prânzul intermediar între amiază și seară, hrană rece, alimente, gustare luată la drum sau când nu te afli acasă. Termenul este moștenit din limba latină și prezent în mai multe limbi romanice. Din românește, în Transilvania și în arii vecine sau apropiate acesteia, termenul *merinde* a trecut în ungurește (meringya), în ucraineană, în graiul rutean (merinde) și în slovacă (merenda). Din păcate, acest frumos cuvânt românesc moștenit din latină iese tot mai mult din uz și devine tot mai puțin cunoscut.

Dintre cuvintele latinești moștenite în limba română, dar nu și în alte limbi romanice (în total peste 100), amintim *împărat*, *oaie*, *a apuca*, *mare* (adjectiv), *creștin*, *lingură*, *plăcintă* etc. Ne vom referi la primele două dintre ele. Împărat, provenit din latinescul *imperator*, *-oris*, este un împrumut târziu în celelalte limbi romanice. La noi, el s-a perpetuat prin evoluția firească a latinei dunărene. Cuvântul însemna inițial conducător, cap, șef, lider militar, stăpân, diriguitorul vieții oamenilor. Abia din secolul I d.Hr. are sensul de șef al statului. La Pliniu cel Tânăr apare expresia *Nerva*

Scanned with OKEN Scanner

imperator. Primul „împărat" – considerat a fi Augustus (27 î.Hr. – 14 d.Hr.) – a fost, de fapt, doar principe *(princeps)*. Este interesant că la români noțiunea de împărat nu s-a referit niciodată la șeful local, la capul statelor românești, ci la un șef excentric, îndepărtat, mitic chiar. Capii locali s-au numit, la români, în moduri diferite, cu termeni, de regulă, dubli, proveniți din latină și slavă. Salba de cuvinte latine pentru liderii români este: *jude*, *ducă*, *domn*, iar cea slavă este *cnez*, *voievod*, *gospodar (gospodin)*. Judele era, de regulă, șeful local, cu atribuții inițial judecătorești în cadrul satului (obștii), el prezidând sfatul „oamenilor buni și bătrâni". Cu timpul, judele a ajuns să fie și șef social-economic, cu avere și putere în cadrul comunității. În Țara Făgărașului și nu numai, termenul este cunoscut, încă din Evul Mediu, și ca nume de familie, în forma Jude sau Judele. Când a început convietuirea latinofonilor traco-daco-romani cu slavii (cel mai timpuriu prin secolele V–VI, în jurul anilor 500), a pătruns în vorbirea dunăreană, pentru aceeași funcție, termenul *cnez* (*cneaz*), cu sensul de conducător. La ruși, acesta a ajuns să fie sinonim cu principii, cu marii șefi, chiar cu șefii statelor, pe când la noi a rămas cu înțelesul de șef mărunt, local. De aceea, în limbajul istoric românesc preferăm forma cnez-cnezi și nu cneaz-cneji, potrivită pentru lumea slavă răsăriteană. Este de notat că termenul *cneaz* (*cneag*, *cnig*) nu este slav, ci este luat de vechii slavi de la vechii germani, din forma arhaică *cuning* (*cunig*), care a evoluat în *König* (în germană) sau *king* (în engleză). Conform unui pasaj din *Gesta Hungarorum*, pe la anii 900, ar fi existat în românește cuvântul

ducă, desemnându-l pe comandantul unei cetăți de pământ, pe comandantul militar al unui loc *(in lingua eorum duca vocabatur)*. Dacă este așa, atunci româna veche ar fi avut pentru șeful armatei un termen provenit din latinescul *dux, -cis*, derivat în chip firesc din acuzativul singular *ducem*. Altminteri, toți conducătorii politico-militari din cronica respectivă (Arpad, Menumorout, Glad, Gelou etc.) sunt numiți duci *(duces)*, în latinește. Cum îi vor fi numit oamenii lor e greu de spus. Numai șeful pomenit mai sus este chemat *duca*, după vorba din limba locală. Și pentru acest termen latin, *ducă*, a apărut însă un sinonim slav, care s-a impus apoi, anume *voievod*, însemnând comandant de război sau șef militar. Primii noștri duci/voievozi au fost juzi/cnezi mai vrednici, cu însușiri militare și cu prestigiu de șefi. Adunarea juzilor/cnezilor îl alegea periodic pe judele cel mai vrednic drept voievod, mai ales atunci când se ivea pericolul extern. O astfel de adunare a cnezilor pentru alegerea voievodului este pomenită în Maramureș *(Terra Maramarusiensis)* la 1349. Aici, se pare, ierarhia era mai complicată: cnezii satelor unei văi (15–20 de sate) își alegeau pe cnezul văii, iar cnezii de vale se reuneau conduși de voievod. La fel se petreceau lucrurile, pe la 1250, și în Oltenia (numită pe atunci Țara Severinului, adică *Terra de Zeurino*), când se consemnează expresia *Terra kenezatus Lituoi vaivode*, adică „țara-cnezat a lui Litovoi voievodul". Cu alte cuvinte, Litovoi era cnez la el acasă, pe moșia (în țara) lui și voievod peste mai multe cnezate. Când a apărut nevoia unei centralizări mai accentuate, în jur de 1300, s-a născut marele voievod, prin impunerea

Scanned with OKEN Scanner

unuia dintre voievozii locali. În Transilvania, procesul a fost întrerupt de stăpânirea ungară, dar la sud și est de Carpați, el s-a derulat aproape firesc și a dus la nașterea celor „două libertăți românești", cum a numit Nicolae Iorga Țara Românească și Moldova. Și în Transilvania, însă, noțiunea și funcția de voievod s-au menținut sub unguri, doar că nu era vorba despre un conducător suveran, ci despre un dregător numit de rege. Singurii mari dregători din Regatul Ungariei care s-au numit în întreg Evul Mediu voievozi *(waywoda, vayvoda)*, ca și conducătorii Țărilor Române extracarpatice, au fost liderii Transilvaniei. Termenul de „mare voievod" denumea o mare funcție militară, dar nu se referea la puterea supremă, la puterea politică din stat. Pentru aceasta, românii au un termen moștenit din latinește, domn, din *dominus, -i*. El a fost redat în textele slavone sub forma de „gospodin" sau „gospodar", formă care nu a fost utilizată în limba română vorbită cu același sens, adică de șef de stat. Pentru șeful statului, cel cu puterea venită, prin ungere și sfințire, de la Dumnezeu, nu a fost în românește decât cuvântul domn (rege este neologism latin, iar crai este un arhaism slav). El, domnul, nu există în marile limbi romanice cu sensul din românește. Sinonimele pentru domn din italiană, franceză, spaniolă portugheză sunt înrudite cu senior, provenit tot din latină și însemnând mare, bătrân, prestigios. De ce am moștenit noi cuvântul domn, din latină, pentru șeful statului, este greu de spus. Este drept că a fost o epocă în istoria Imperiului Roman numită dominat (284–476 d.Hr.), în care împăratul era numit, la început, *Dominus et*

Scanned with OKEN Scanner

Deus („Domn și Zeu"), dar la 284 Dacia nord-dunăreană nu mai era stăpânită direct de imperiu. Pe de altă parte, la fel de ciudat e faptul că popoarele romanice din țările care au fost provincii romane în epoca dominatului nu au moștenit termenul. Pentru noi însă, cel puțin sub aspect lingvistic, moștenirea respectivă are sens, fiindcă cuvântul *dominus*, cu sensul de stăpân, exista în latină de mult, fiind atestat cu secole înainte de cucerirea Daciei. Pe de altă parte, s-a demonstrat prin surse că și după anul 275 au fost mereu aici mici stăpâni la teritoriu, pe care populația latinofonă îi va fi numit domni. Ulterior, în Transilvania, este atestată expresia „domnii de pământ", adică stăpânii locului. Era, astfel, normal ca, în românește, tot Domn să fie și marele stăpân din ceruri.

Cum rămâne cu noțiunea de împărat, moștenită din latinește numai în română? Trebuie să notăm că și aceasta are un pandant străin, nelatin, anume cuvântul slavon țar, consemnat destul de târziu. Termenul acesta este, la origine, tot latin și provine din *Caesar*, dar noi l-am luat prin filiera slavă. Cuvântul țar este însă mult mai puțin uzitat, de-a lungul istoriei, de către români, decât cuvântul împărat. Ambii termeni au o ciudățenie comună: nu se referă, cu rare excepții, la șefii locali, ci la cei străini sau imaginari. Țarii sunt la Țarigrad („Orașul țarilor"), iar împărații sunt mai mult în povești, în basme, colinde sau legende. Iisus este „marele împărat"; în basmele românilor apar „Verde împărat", „Roșu împărat". Astfel, trebuie să spunem că, pentru români, șefii pământești cei mai mari erau domnii. Deasupra lor nu era decât Dumnezeu. Târziu,

Scanned with OKEN Scanner

românii de rând şi-au dat seama că există în lume şi conducători mai mari ca rang (nu neapărat ca putere) decât domnii. Acest fapt a fost conştientizat numai atunci când occidentalii au tradus şi asimilat funcţia (supremă la noi) de domn cu cea (subordonată) de prinţ sau chiar de duce. Iniţial, şi principii occidentali aveau putere supremă (Octavian August fusese doar principe şi chiar regii medievali erau numiţi în documente principi), dar ulterior, după fixarea „piramidei feudale", lucrurile s-au schimbat. În tot Evul Mediu şi în mare parte din Epoca Modernă (până în secolul al XIX-lea), românii au considerat că funcţia supremă pe pământ era aceea de domn sau de „mare voievod şi domn, din mila lui Dumnezeu, singur stăpânitor..."

Rămâne, totuşi, nelămurită chestiunea păstrării numai în română a cuvântului împărat, la fel de fascinantă ca şi cealaltă, similară, dar şi mai spectaculoasă: conservarea numelui etnic de roman numai la români (excepţie: retoromanii). Noi am fost foarte puţin timp sub stăpânire efectivă romană (vreme de cam şase generaţii, adică vreo 175 de ani) şi suntem singurii care ne numim, de aproape două milenii, romani! De ce? Fiindcă eram singurii romani din zonă, singurii care aveam amintirea Romei, singurii care ne distingeam ca romani de slavi, fino-ugrici, germanici şi alţii. Cu împăratul tot aşa trebuie să fi fost. Eram singurii din zonă care făcuserăm efectiv parte din împărăţie, din adevărata împărăţie, singurii care avuseserăm cândva un împărat în frunte, unul adevărat, modelul de împărat universal. În Occident erau multe popoare romanice care făcuseră parte, prin strămoşi, din Imperiul Roman

Scanned with OKEN Scanner

și, prin urmare, faptul nu era unic, nici neobișnuit. Așadar, românii au avut conștiința împărăției, fapt unic în raport cu toți vecinii lor. Alt factor explicativ ar putea fi natura stăpânirii împărătești, care, în forme variate, nu a lipsit niciodată de la Dunărea de Jos și chiar de la nord de fluviu. Astfel, după retragerea aureliană, au revenit la Dunăre împăratul Constantin cel Mare (306–337), apoi împăratul Iustinian (527–565) și alți împărați bizantini. Noi îi numim bizantini printr-o convenție târzie, dar ei erau „împărați ai romanilor", fiindcă imperiul s-a chemat întotdeauna roman, până la prăbușirea din 1453. Astfel de împărați erau – în chip paradoxal – și sultanii de care am depins din secolul al XVI-lea încoace. Apoi, în secolul al XVII-lea, în Transilvania au ajuns stăpâni împărații de la Viena, și ei împărați romani, sau romano-germani. Cu alte cuvinte, deși pare greu de crezut, mereu am făcut parte din împărății și am avut conștiința existenței unui împărat deasupra noastră, depărtat, dar real, câteodată la fel de real și de îndepărtat precum „Împăratul cel Ceresc". Este ciudat, dar unele cuvinte ni se păstrează în limbă și pentru că nu avem ceea ce denumesc ele, dar visăm mereu să avem și să „pipăim" acel lucru, să putem spune, precum Arghezi, „este!". Am avut și câțiva domni, care s-au vrut și s-au considerat împărați, dar această chestiune nu are legătură cu studiul de față.

Moștenirea cuvântului *oaie*, din latinescul *ovis, -is*, este la fel de tulburătoare. Francezii au *mouton*, din substratul celtic, spaniolii *oveja*, din latinescul *ovicula*, italienii au *pecora*, înrudit cu *pecorarius* (păcurar). Se știe azi că, în Imperiul Roman al secolelor I–III d.Hr.,

Scanned with OKEN Scanner

cea mai răspândită noțiune spre a denumi oile era *oves* (forma de plural). Daco-romanii erau mari crescători de oi și producători de alimente derivate din lapte, carne, de obiecte făcute din lână. Ei alimentau cu astfel de produse și provinciile din jur. De la daco-romani până la românii de astăzi nu a existat nicio perioadă istorică în care să se fi întrerupt oieritul. Românii, prin comparație cu toate popoarele din jur, au fost cei mai mari crescători de oi. Uneori, etnonimele ajung să aibă și alte sensuri decât cele inițiale sau, dimpotrivă, anumite substantive comune ajung să denumească etnii. Astfel, de-a lungul timpului, în anumite regiuni, termenul vlah a devenit sinonim cu păstor sau oier. Darea cea mai importantă pe care o plăteau românii regelui Ungariei se chema datul oilor sau *quinquagesima ovium* și marca cea mai importantă ocupație a românilor din zonele montane și colinare. Darea respectivă se mai chema *quinquagesima Valachorum* sau cincizecimea românilor (la fiecare cincizeci de oi se percepea o oaie, cu miel și cu mioară). În Balcani, până târziu, brânza valahă alimenta piețele din Constantinopol și nu exista alta mai bună. Termenii *brânză* și *stână* sunt dacici, iar *oaie*, *berbec*, *miel*, *mia*, *mioară*, *ied*, *capră*, *lapte*, *caș*, *urdă*, *lână*, *staul*, *turmă*, *pășune*, *a paște*, *iarbă* etc. sunt latini. Paradoxal, popoarele care fac brânză bună sunt popoare sedentare, în ciuda pendulării cu turmele pentru aflarea locurilor de vărat și de iernat. Aș spune că obsesia oieritului a păstrat de două mii de ani cuvântul *oaie* pe aceste meleaguri. De aici, și epopeea noastră chemată „Miorița". În variantele din Transilvania ale „Mioriței", cei trei ciobănei

Scanned with OKEN Scanner

devin trei păcurărei, fiindcă termenul „cioban" (de origine turcică, probabil cumană) a intrat târziu în uzul românilor transilvani, mai ales al celor de la nord de Târnave și de Mureș, care continuă să zică și azi „păcurar", din latinescul *pecorarius*.

S-au mai întrebat lingviștii și nu doar ei de ce nu am moștenit în românește termenul latinesc *merda*, care înseamnă murdărie (de un fel anume) și care este prezent în toate limbile neolatine? Dar, iată că există în limba noastră verbul *a dezmierda* sau *a dizmierda*, provenit din latinescul târziu *dismerdare* și care are un înțeles inițial pe care mulți l-au uitat: a curăța copilul mic, a-l primeni și înfășa, a îndepărta murdăria. Firește, atunci când făceau asta, mamele și bunicile își revărsau și dragostea, alintau și mângâiau copiii, scoțându-i din starea de disconfort. Dezmierdarea noastră, din curățire fizică, a ajuns să însemne curățire sufletească, alintare și dragoste.

Mai sunt și alți termeni latinești păstrați în româna arhaică și aproape uitați astăzi[1]. Bucinul este un instrument muzical de suflat de mari dimensiuni, folosit de către păcurari (păstori) la stână; trâmbiță. În latină, *bucina, -ae* denumea cornul, trompeta, goarna, trâmbița, iar verbul *bucino, -are* avea înțelesul de „a suna" din corn, din trompetă ori din trâmbiță. Când au început să apară autocamioanele și automobilele

1 Vezi Marius Sala, *101 cuvinte moștenite, împrumutate și create*, București, 2010. Nicolae Iuga, *O seamă de cuvinte din latina vulgară fosilizate în graiul arhaic maramureșean* ((https://www.salutsighet.ro/o-seama-de-cuvinte-din-latina-vulgara-fosilizate-graiul-arhaic-maramuresean-prof-univ-dr-nicolae-iuga/).

Scanned with OKEN Scanner

în Maramureș și Transilvania septentrională, oamenii bătrâni nu ziceau despre acestea că au claxonat, ci că *au bucinat*. Pe Valea Izei, la hotarul dintre Sălișteși Săcel, spre sud, se află un deal înalt despădurit, de pe care există o foarte bună vizibilitate de-a lungul văii până departe și unde se poate improviza un bun post de observație, iar acest deal se numește „Gruiul Bucinilor". Probabil că de acolo se dădea alarma prin suflatul din corn sau din tulnic, în vreme de primejdie, de năvălire a altor neamuri asupra locurilor respective. Și primul cuvânt *(grui)* care compune numele dealului maramureșean este tot latinesc și se trage din *grunium, -i*, adică deal mic. colină, delușor, movilă, vârf de deal, coastă de deal. Regional, *grui* mai înseamnă grumaz, lemn din osia de dinainte a carului de care se prinde proțapul, pisc, drug de lemn la sanie care leagă piscurile sau cârmacele celor două tălpi.

Iasca – un alt exemplu – este o ciupercă parazită care crește pe trunchiul copacilor și care se mai cheamă văcălie. În vechime era folosită ca aliment și medicament. În stare uscată, servea și la facerea focului, iasca aprinzându-se de la scânteile ce săreau la lovirea unei bucăți de cremene cu un amnar de oțel. În latină, *esca, -ae* înseamnă hrană, mâncare, momeală pentru prins pești și păsări.

Leuruș, cuvânt semnalat prin partea meridională a Munților Apuseni, înseamnă viță-de-vie sălbatică. Pare înrudit cu *lăuruscă (lăuruște)*, reînviat pentru publicul larg de George Topîrceanu, prin a sa poezie *Primăvara*: „Sub cerdac, pe lăuruscă,/Cum trecură Babele,/ A ieșit un pui de muscă/Să-și usuce labele". Iar acest

Scanned with OKEN Scanner

lăuruscă vine, fără îndoială, din latinescul *labrusca*, el regăsindu-se și în italiană *(lambrusca)*, în franceză *(lambruche, lambrusque)*, în spaniolă *(labrusca)* etc.

Rămasul peste noapte undeva la o gazdă se cheamă (în româna veche) *mas* și este legat de verbul *a mâne*, adică a înnopta în altă parte decât acasă, a sta peste noapte. *Masalăul* (termen de origine latină cu terminație ungurească) era locul unde dormeau vitele pentru o vreme scurtă, un sinonim al acestui substantiv fiind staul, care vine tot din latină (*stabulum* = locaș, locuință, adăpost, azil, grajd, stână, vizuină, coteț, stup). Verbul *a mâne* (ca și compusul său *a rămâne*) vine din latinescul *maneo, manere*, respectiv *remaneo, remanere*, care înseamnă a opri, a staționa, a poposi, substantivul *mansio, -nis* însemnând oprire, ședere, adăpostire, popas.

La fel de surprinzătoare este păstrarea cuvântului *mur*, cu sensul „zid de piatră", provenit din latinescul *murus*. Sunt lingviști care susțin, probabil pe bună dreptate, proveniența sa cultă și relativ recentă, dar eu l-am întâlnit, în vacanțele copilăriei mele din zona Gherlei, rostit de țărani fără școală și care-l știau, desigur, de la înaintașii lor, tot țărani. Fundația caselor de demult, făcută din piatră de râu, se chema *mur*, iar mortarul prin care erau legate pietrele se numea *muruială*. Verbul *a murui* a ajuns să însemne și a vărui, a zugrăvi peretele de zid sau a acoperi pereții unei case cu un strat neted de lut înmuiat cu apă. Alte sensuri, foarte apropiate: a astupa crăpăturile sau golurile mici din pereții lucrărilor subterane cu un material argilos; a uda cu apă sau a unge cu ou, grăsime etc.

Scanned with OKEN Scanner

suprafața unui aluat înainte de a-l băga în cuptor; a unge cu ceva care murdărește, a mâzgăli. Termenul de *mur*, cu sensul de „zid", este absent din *Lexiconul de la Buda* (probabil pentru că latiniștii ardeleni nu îl credeau moștenit), dar este apoi introdus de Laurian și Massim în *Dicționariul limbei române*, primul dicționar academic. Chestiunea nu este lămurită nici astăzi, iar prezența lui *mur* în dialectul aromân (a se vedea dicționarul lui Tache Papahagi) ar putea fi un argument pentru păstrarea din latină, în fondul lexical primar. Aromânii nu l-au putut împrumuta din italiană. Cercetări viitoare ar putea lămuri dacă nu cumva se făcea diferență între *mur* „zid de piatră (care nu se tencuia, adică nu se muruia)", și *perete*. Opinia unor lingviști care trag originea verbului românesc *a murui* (prezent nu doar în Transilvania și Maramureș) din verbul ucrainean „murovatî" nu mi se pare sigură și nici demonstrată. S-a putea ca în ucraineană verbul respectiv să provină din română sau din latina medievală și modernă timpurie, din moment ce unirea ucrainenilor occidentali cu Biserica Romei s-a produs încă din secolele al XVI-lea – al XVII-lea, când elita intelectuală a acestui grup a fost educată în limba latină.

Varga este nuiaua subțire și flexibilă cu care se aplicau uneori pedepse corporale copiilor. Cuvântul românesc vine din latinescul *virga, -ae* (sau *virgula, -ae*), adică nuielușă.

Vintre înseamnă pântece, abdomen, burtă. În latină este termenul *venter, -tris* și *ventriculus, -i*, adică stomac. Vintre vine direct din acuzativul singular al lui *venter*, anume *ventrem*.

Scanned with OKEN Scanner

Cu mai multe decenii în urmă, un foarte serios lingvist, profesorul Vasile Frățilă, înregistra în satul Luna din zona Turdei (județul Cluj) – unde se petrecuse un intens proces de romanizare – adjectivul *car*, devenit substantiv în expresia *caru mamii* („dragul mamei"). Descoperitorul credea că era vorba, probabil, de urmașul lat. *carus*, păstrat în centrul Transilvaniei[1]. În vocabularul principal al limbii române și în limba literară s-a impus adjectivul *drag*, provenit din slavă, dar existența în vechime a dualității *car-drag* nu ar fi neobișnuită, în condițiile în care avem în românește zeci de cuvinte-perechi, unul de origine latină și celălalt de origine slavă, aflate în raporturi de sinonimie sau cu sensuri apropiate: *jude-cnez*, *domn-gospodar* (*voievod*), *dregător-sfetnic*, *secure-topor*, *față-obraz*, *urât-hâd* (*slut*) etc.

Închei această scurtă incursiune cu doi termeni prezenți în slavă și pătrunși în limba noastră târziu, ca majoritatea slavismelor. Unul este substantivul „nemernic", cu sens de neisprăvit, nevolnic, deși în trecut semnifica străin, pribeag, pripășit. Termenul se referă la vremea destrămării comunităților rurale închise (obștilor), când nu se mai respecta întocmai endogamia, adică luarea soților și soțiilor din interiorul aceleiași sate. Fata care-și alegea soțul din afară și nu se muta la soț, aducea în comunitate un nemernic, adică unul care nimerise în comunitate și nu prea avea ce căuta acolo. De regulă, acesta era privit cu ochi critic, ca unul care „se măritase" în loc să se însoare. El

1 Vasile Frățilă, *Etimologii. Istoria unor cuvinte*, București, 2000, p. 28

Scanned with OKEN Scanner

era omul care venise să tulbure ordinea stabilită și să ia din averea obștii. Astfel de lucruri se petreceau în Evul Mediu, începând cu secolele VIII–IX. Alt termen similar este „stânjenirea", alături de verbul „a stânjeni". Inițial, substantivul și verbul se refereau la măsurătoare. Stânjenul era o unitate de măsură pentru lungime, cu valoare de circa doi metri. Sensul de acum vine tot din obștile sătești de odinioară, neobișnuite cu măsurătorile. Românii, în vechime, nu măsurau pământul și nu puneau haturi. Pământul era al tuturor și se împărțea în funii, bătrâni sau sorți, în mod aleatoriu, an de an, în funcție de marginile sale naturale (ape, văi, râpi, culmi de dealuri etc.). Muncile câmpului se derulau în comun, de la pornirea arăturilor (plugurilor) până la culesul roadelor și rânduitul lor pentru iarnă. Cu vremea, a apărut nevoia măsurării (adusă de slavi?), fapt care a tulburat vechea ordine și vechea regulă. Măsurarea a devenit sinonimă cu tulburarea, cu deranjarea comunității organizate după tradiții egalitare.

„Stânjenirile" acestea ale localnicilor latinofoni, produse de unii migratori, vor fi avut, inclusiv prin argmentele lingvistice pe care le avem, un impact destul de puternic asupra mentalității colective. Astfel, ne putem întreba de ce cuvinte ca trudă, năuc, nărod, silă, osândă, război, rană etc., provenite toate din slavă (probabil din slava veche, nu din cea medievală bisericească) au în limba română conotații negative, adică exprimă nu binele, ci răul. Această observație este cu atât mai tulburătoare cu cât în limbile slave actuale – în speță, în limba rusă, luată aici drept martor – multe dintre ele nu au un asemenea sens negativ. Astfel,

Scanned with OKEN Scanner

trud înseamnă în limba rusă muncă, *nauka* înseamnă știință, *narod* este popor, „sila" semnifică în rusește putere, forță, tărie, vigoare, vitalitate și abia apoi violență. O glumă din vremuri de dominare rusească asupra noastră spune că, la ruși, munca este trudă, poporul este nărod, iar știința este năucă. Dincolo de glumă, însă, aceste sensuri românești negative ale unor cuvinte de origine slavă amintesc despre ciocniri violente și despre o dominare (într-o anumită perioadă de timp) a unei elite a acestor migratori asupra autohtonilor latinofoni, înainte ca această elită subțire să fie complet asimilată de români.

Am pornit această căutare pasionantă de la latina medievală și de la primii termeni românești descoperiți în documente latine medievale. Am ajuns la concluzia că cele mai frumoase, mai multe și mai neașteptate cuvinte cu origine latinească se află tocmai în regiunile românești în care stăpânirea romană a fost cea mai intensă, mai activă, acolo unde urbanizarea a fost mare și unde colonizarea a fost masivă. Maramureșul nu este un contra-exemplu, dimpotrivă. În Maramureș, romanitatea este foarte veche și datează încă din vremea provinciei romane Dacia. După retragerea aureliană, roirile de sate cu populație romanizată din fosta provincie spre nord au fost tot mai intense.

De ce, oare, termeni precum smântână (slav), cioban (turcic), zăpadă (slav) sunt necunoscuți în Transilvania, în locul lor fiind folosiți alții, precum groșcior (din gros, adică lapte gros), păcurar, nea, toți de origine latină? De ce oare perfectul simplu se păstrează așa de bine și de intens în Oltenia și pe Valea Jiului

Scanned with OKEN Scanner

ardelean, cu prelungiri spre Apuseni? Toate aceste întrebări au un răspuns evident: el atestă intensul proces de romanizare, continuitatea de locuire a daco-romanilor și apoi a românilor în interiorul arcului Carpaților și faptul că așa-zisa teorie imigraționistă nu este decât o alcătuire politică târzie, reluată din interese naționaliste și iredentiste. Prin urmare, cuvintele sunt tulburătoare mărturii, vorbind despre latinitate și despre conviețuirea noastră cu ceilalți, despre conservarea identității.

Scanned with OKEN Scanner

MĂRTURII EXTERNE ȘI INTERNE DESPRE LATINITATEA LIMBII ROMÂNE DIN SECOLELE AL XV-LEA ȘI AL XVI-LEA

Limba poate fi asemuită unui organism viu, care se naște, crește, se dezvoltă și moare odată cu poporul care a creat-o și căruia i-a servit drept mijloc de comunicare. De aceea, istoria limbii nu poate fi tratată distinct de istoria poporului respectiv, iar tentativa unor astfel de abordări separate poate conduce la aberații. Prin urmare, era firesc ca poporul cel mai numeros din sud-estul Europei, singurul moștenitor de astăzi al romanității orientale – poporul român – să dea naștere unei limbi neolatine, asemănătoare prototipului latin și limbilor născute din acesta. Călătorii străini și localnicii (istorici, literați, militari, negustori, clerici etc.) au remarcat în chip constant această asemănare, încă din Evul Mediu, iar umaniștii au încercat să dea chiar explicații istorice adiacente, referitoare la evoluția românilor, la descinderea lor din romani.

Câteva mărturii din secolele al XV-lea și al XVI-lea sunt lămuritoare în acest sens. Astfel, Enea Silvio Piccolomini (1405–1464), devenit papă sub numele de Pius al II-lea (1458–1464), în desele referințe despre români din scrierile sale, spune la un moment

Scanned with OKEN Scanner

dat: „Acest popor [al românilor] are până acum un grai roman, deși schimbat în mare parte și abia putând fi înțeles de un om din Italia".[1] Nicolaus Olahus sau Nicolae Românul (1493–1568), unul dintre marii umaniști ai Europei Centrale, român, după cum spune și numele său, descendent din familia domnească a Țării Românești, născut în Transilvania și devenit catolic, s-a referit și el în câteva rânduri la poporul său. Secretar al regilor Ludovic al II-lea și Ferdinand I de Habsburg, al reginei Maria (văduva lui Ludovic al II-lea), arhiepiscop primat și regent al Ungariei habsburgice, Nicolae Românul a ajuns la cele mai înalte demnități la care putea să spere o persoană din afara dinastiilor consacrate. Vorbind despre moldoveni, spune că „se folosesc de aceeași limbă, aceleași obiceiuri și aceeași religie ca cei din Țara Românească", adăugând: „Limba lor și a celorlalți români a fost odinioară cea romană, ca unii care sunt coloni ai romanilor; în vremea noastră se deosebește mult de ea, dar multe cuvinte de-ale lor pot fi înțelese de latini".[2] În alt loc, Olahus spune: „Românii, după cum este tradiția, sunt niște colonii ale romanilor. Mărturia acestui lucru este faptul că au

1 Aeneae Sylvii Picolominei postea Pii II Papae *Opera Geographica et Historica*, Helmstadii, MDCIC, p. 228. Fragment în limba latină și română la Maria Holban (volum îngrijit), *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1968, pp. 471–474.

2 Nicolaus Olahus, *Hungaria sive de originibus gentis, regionis, situ, divisionis, habitu atque opportunitatibus*, ediție de Adam Francisc Koller, Viena, 1763, pp. 59–60. Cea mai bună traducere românească în lucrarea *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul) (1493–1568) Texte alese*, ediție de I.S. Firu și Corneliu Albu, București, 1968, p. 120.

Scanned with OKEN Scanner

multe elemente comune cu vorbirea romană".[1] Michael Bocignoli din Ragusa (azi Dubrovnic, în Croația), născut în secolul al XV-lea și mort după 1534, scrie despre români că „se folosesc de o limbă italiană, dar ceva mai restrânsă"[2] și că „sunt creștini, dar schismatici". Georg Reicherstorffer (înainte de 1500–după 1550), sas aflat în slujba lui Ferdinand I și Ioan Zapolya, după ce arată că românii locuiesc și sunt răspândiți în toată Transilvania, fără vreun sediu precis *(Valachi etiam hanc terram, sed sparsim, sine certa sede, incolunt)*, arată că „seminția originară a acestei națiuni a plecat din Italia", fapt arătat clar de limba lor.[3] Tranquillo Andronico (Andreis), dalmat din Trau (azi Troghir, în Croația), născut la finele secolului al XV-lea și mort la 1571, arată că după cucerirea Daciei, romanii și provincialii „s-au contopit ca într-un singur trup și acum își zic romani, dar nu au nimic roman în afară de limbă și chiar și aceasta este foarte stricată și este amestecată cu multe graiuri barbare".[4] Acest autor aduce nu numai mărturia latinității limbii române, ci și a existenței numelui de român (rumân) – derivat de la numele strămoșilor romani – pe care și-l dădeau

---

1 Nicolaus Olahus, *op. cit.*, p. 62

2 *Lingua itala sed aliquanto contractiore*. Vezi Michael Bocignoli, *Epistola ad Gerardum Planiam* (1524), în Maria Holban (volum îngrijit), *op. cit.*, p. 176.

3 Georg Reicherstorffer, *Chorographia Transilvaniae quae Dacia olim appellata aliarumque provinciarum et regionum succinta descriptio et explicatio*, Viena, 1550, în Maria Holban (volum îngrijit), *op. cit.*, p. 210

4 Tranquillo Andronico, *De rebus in Hungaria gestis ab Illustrissimo et Magnifico Ludovico Gritti deque eius obitu epistola*, în Maria Holban (volum îngrijit), *op. cit.*, p. 247

Scanned with OKEN Scanner

românii înșiși (spre deosebire de străini care îi numeau vlahi, valahi, olachi etc.). Felix Petančić (Brutus), raguzan și el (născut înainte de 1445 și mort după 1517), după ce vorbește despre „provincia numită Dacia de către antici, colonie a romanilor", adaugă faptul că „băștinașii ei și în vremea noastră se folosesc pretutindeni de limba latină".[1] Sebastian Münster (1489–1552), umanist ebraizant și cosmograf german, arată, la rândul său: „Romanii, după ce i-au învins pe geți și i-au distrus, au trimis acolo o colonie [...], Valahia. În sprijinul acestei opinii, se invocă limba romană care se mai păstrează până și acum la acest popor, dar totuși atât de coruptă în întregime, încât abia este înțeleasă de un roman".[2] Mai departe, vorbind despre Transilvania și Țara Românească, același umanist german revine (preluând din amintitul Petančić): „Aceasta este provincia Dacia, despre care am amintit mai sus, numită de către antici Colonia romanilor, din care cauză și în timpul nostru localnicii utilizează peste tot limba latină".[3]

Din toată seria acestor autori, majoritatea reprezentanți ai Renașterii, cel mai frumos elogiu adus românilor ca urmași ai romanilor și limbii lor de origine latină, îl face umanistul italian Antonio Bonfini

1 Felix Petancius, *De itineribus*, în Andreas Veress, *Acta et Epistolae relationum Transylavaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I (1468–1540), Budapest, 1914, pp. 110–111

2 Sebastian Münster, *Cosmographia*, Basel, 1550, p. 917; fragmente în latină și română la Maria Holban (volum îngrijit), *op. cit.*, p. 507, respectiv p. 502

3 *Ibidem*, p. 919. La Maria Holban, în volumul îngrijit citat, textul latin se află la p. 508, iar traducerea românească la p. 504.

Scanned with OKEN Scanner

(1434–1503), devenit în 1486 secretar la curtea regelui Matia Corvin (1458–1490): „Căci românii se trag din romani, ceea ce mărturiseşte până în timpurile de-acum limba lor, care, deşi se afla în mijlocul unor neamuri barbare felurite, nu a putut fi răpusă [...]. Deşi invazii barbare de tot felul s-au revărsat asupra provinciei Dacia şi asupra poporului roman şi asupra regiunii geţilor ca şi asupra Panoniei, totuşi s-a văzut că nu au putut fi răpuse coloniile şi legiunile romane care se dezvoltaseră de curând. Înecate sub valul de barbari, ele totuşi mai emană limba romană şi, ca să nu o părăsească nicidecum, se împotrivesc cu atâta stăruinţă, încât îi vezi că luptă nu atât pentru păstrarea intactă a vieţii cât a limbii. Căci cine nu s-ar minuna – dacă ar sta să socotească desele puhoaie ale sarmaţilor şi goţilor şi, de asemenea, ale hunilor, vandalilor şi gepizilor şi incursiunile germanilor şi longobarzilor – că s-au mai păstrat încă până acum la daci şi geţi rămăşiţele limbii romane?“[1] Ce vorbe de laudă mai măgulitoare ar putea fi adresate de către un străin unui popor întreg decât acestea, anume că poporul respectiv a vieţuit şi a supravieţuit în lume, de-a lungul secolelor, deoarece a ştiut să lupte pentru conservarea limbii mai mult decât pentru apărarea vieţii? Cu alte cuvinte, românii au preţuit mai mult limba lor latină decât viaţa şi s-au identificat între alte popoare prin grai, prin forma de comunicare, păstrată ca un tezaur.

---

1 Antonius Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, ediţie de J. Sambucus, Basel, 1568, p. 304, p. 542. Maria Holban (volum îngrijit), *op. cit.*, pp. 482–483

Scanned with OKEN Scanner

În continuarea celor spuse de numeroşii autori medievali şi umanişti – dintre care unii au fost citaţi mai sus – vine mărturia tulburătoare a unui izvor de la finele secolului al XVI-lea. Faţă de toate textele invocate mai sus şi care fac parte din categoria izvoarelor narative, acesta este diferit, fiind vorba despre o sursă documentară, fără finalitate istorică. Cu alte cuvinte, textul despre care va fi vorba a fost elaborat ca să servească în epocă, atestând un drept al cuiva şi nu ca să fie transmis posterităţii spre cunoaşterea trecutului. De aceea, valoarea sa este mult mai mare. Pregătind pentru tipar un volum miscelaneu din opera postumă a lui Ioan Mihalyi de Apşa[1] (fost membru al Academiei Române), am dat peste un document, aparent banal, emis la Sighet în 14 noiembrie 1592[2]. Din păcate, nu este vorba despre un original – probabil pierdut astăzi – ci despre o copie făcută la 5 martie 1765[3], de către conventul din Lelez (azi în Slovacia). Atunci, în 1765, un nobil şi preot român din Borşa, numit Ioan Mihai (Mihaly), în numele său şi al rudelor sale de sânge şi de moşie, cerea respectivului loc de adeverire transcrierea şi confirmarea a opt documente latine de odinioară, emise între anii 1456 şi 1694, dovedind drepturile lor patrimoniale străvechi. Între aceste opt înscrisuri cu valoare juridică se afla şi pomenitul document din 1592. Acesta a ajuns, din păcate, alterat

1 Mihai Dăncuş, Adinel Ciprian Dincă, Andreea Mârza, Ioan-Aurel Pop (coordonator şi coautor), *Diplome maramureşene din secolele XVI–XVIII, provenite din colecţia lui Ioan Mihalyi de Apşa*, Bucureşti, 2010, 448 p. şi anexe.
2 *Ibidem*, pp. 300–302, nr. 285
3 *Ibidem*, pp. 289–292, nr. 280

Scanned with OKEN Scanner

până la noi, din cel puțin două motive: mai întâi, din câte se pare, notarul de la 1765 nu a înțeles decât parțial textul menit a fi transumptat și confirmat, făcând o serie de erori; în al doilea rând, copistul din preajma anului 1900, care a transcris întreg textul de la 1765, cu toate cele opt documente în transumpt, nu a putut descifra în chip mulțumitor manuscrisul din secolul al XVIII-lea, lăsând o serie de spații goale.

Dar chiar și așa, în formă de mai multe ori mediată, textul provenit din 1592 conține date extraordinare. Emitenții documentului sunt autoritățile comitatului Maramureș, adică vicecomitele Gheorghe Pogany de Cseb împreună cu cei patru juzi ai nobililor, anume Matei Coteț de Șieu, Petru Rad de Somoș, Matei Maroș de Virișmort și Toma Stoica de Ciumulești. Înaintea acestora, întruniți la Sighet, în locul consacrat și în ziua obișnuită (marțea, în 22 februarie 1592) a scaunului de judecată comitatens, s-a înfățișat în persoană nobilul Damian Mihai de Borșa, care și-a expus pricina prin mijlocirea nobilului Dumitru Maroș[1] de Cuhea, odinioară jude al nobililor. În acest fel, Damian Mihai a povestit membrilor scaunului de judecată cum, în anii trecuți, luase pentru sine un anumit „loc de curătură", potrivit pentru rodire, aflat în hotarul moșiei Borșa, „aproape de poalele muntelui și ale dealurilor numite…", loc pe care, „despărțindu-l dintr-o pădure foarte deasă, l-a ocupat înaintea altora, l-a curățat, l-a lățit" *(extirpasset et dilatasset)*. Altfel

1 Nume probabil corupt din Mariș. Vezi Joódy Pál, *Máramoros vármegye 1749–1769. évi nemeség vizsgálata*, Máramarossziget (Sighetu Marmației), 1943, pp. 130–133.

Scanned with OKEN Scanner

spus, nobilul în cauză, „prin propriile sale munci și cheltuieli" *(propriis laboribus et expensis)*, despădurind pomenitul pământ, „l-a făcut al său propriu și pentru totdeauna" *(proprium sibi et perpetuum redidisset)*; numai că, în tot acest laborios și complicat efort, lui Damian Mihai i-au venit în ajutor „toți frații săi din același neam și devălmași, care au fost de acord să i se pună ca soți și părtași" *(fratres suos generationales et condivisionales universos penes se in adiutorium commovisset, qui se socios et participes prebere remissent)*. Ca urmare, după cum cerea dreptatea, nobilul Damian Mihai dorea ca acești frați și urmașii lor să fie puși în chip legiuit drept părtași, atunci și în viitor, la stăpânirea acelei curături, ceea ce scaunul de judecată al comitatului Maramureș a și făcut. Înainte de finalul actului, după obicei, sunt descrise hotarele pământului aflat în discuție: „...locului, se numea în graiul getic Gruiu Vinului, de unde se întinde către Gruiu Broscului, de unde spre Gruiu Piatra Roșie, apoi spre Pasul Prislop și Piuța, apoi spre Gruiu Muncelui, apoi prin fața Izvorului Ursului și, în sus, prin cursul apei numite Repedea, unde se sfârșește" *(...loci, getico sermone, vocaretur Grunvinulaj, inde tendit ad Grun Brosculuj, inde ad Grun Piatra Rosie, inde ad Prislopas et Piutsae, inde ad Grun Moncsiului, inde prae Izvorul Vursuli et infra per meatum aquae Repide vocatae ibique terminaret)*. Examinarea acestor toponime și oronime conduce la câteva concluzii interesante. Cum se vede, mai toate culmile de dealuri și munți se cheamă gruie sau gruiuri, termen moștenit în românește din latinescul *grunnium* (neutru, singular, de declinarea

Scanned with OKEN Scanner

a II-a). Aceste gruie (gruiuri) se cheamă „al Vinului", „al Broscului" (poate „al Broscoiului"), „Piatra Roșie" și „al Muncelui" (poate „al Muncelului"). Toți acești termeni enumerați până acum, făcând parte din denumirile gruielor respective, sunt de origine latină. „Prislop" (plural prisloape) este, se pare, slav și înseamnă în românește loc îngust între munți, trecătoare sau pas. Tot slav este și cuvântul „izvor", însă „urs" este latin, ca și adverbul substantivizat „repedea". Dacă „piuță" este cumva un diminutiv de la piuă, atunci și acest toponim este tot latin, dar dacă este o formă coruptă de la „Bistriță" (provenită din neînțelegerea notarului), atunci cuvântul este tot slav[1]. De altminteri, aceste râuri numite „Bistrița" poartă ori au purtat în multe cazuri, pe cursurile lor superioare, numele românesc de „Repedea", semn că slavii nu au făcut decât să traducă denumirea romanică și apoi românească.

Cu alte cuvinte, mai toate denumirile din hotărnicirea de mai sus sunt românești și de origine latină. Din zece toponime și oronime (am numărat termenul „grui" o singură dată), opt provin din latinește, ceea ce dă o proporție de 80%. Aceasta înseamnă că graiul getic era de fapt latin și că așa-zișii urmași ai dacilor liberi (cum se scrie azi, în grabă, de către eseiști) erau printre cei mai vajnici latinofoni! Lăsând paradoxurile la o parte, constatăm că notarul (scribul, diacul),

1 Din zona pasului Prislop izvorăște râul Bistrița Aurie, care-și continuă cursul spre Cârlibaba, coborând astfel în Țara de Sus a Moldovei (denumită târziu Bucovina). De aceea, „Piuța" ar putea proveni de la „Bistrița". Pe de altă parte, nu departe de Borșa, spre nord, între Ruscova și Poienile de sub Munte, se afla satul Repedea.

Scanned with OKEN Scanner

care nu știa românește, a numit totuși limba română *sermo geticus*, expresie tradusă de noi prin „graiul getic". Lucrul este de mirare și nu prea, fiindcă ne aflăm încă în această parte de Europă în epoca Renașterii, care, prin umanism, introdusese maniera de a arhaiza denumirile în conformitate cu exigențele clasicismului greco-latin. Desigur, firesc ar fi fost ca notarul să scrie *sermo valachicus* sau, după moda umanistă, *sermo dacicus*, fiindcă provincia formată de romani s-a chemat Dacia și nu Getia. Însă autorii umaniști cunoșteau unele texte antice din care reieșea identitatea, de la un moment dat, a dacilor cu geții, considerând probabil Dacia și Getia drept sinonime. Dar chiar și așa, cu aceste explicații posibile, după știința noastră, suntem în fața celei mai vechi denumiri de acest fel a limbii române, consemnată într-o sursă internă, din mijlocul societății românești. Cu alte cuvinte, un notar din Sighet – centrul istoric al comitatului Maramureș, rămas covârșitor românesc în Evul Mediu – îi aude pe români vorbind, le consemnează, atât cât se pricepe și cum poate, numele de locuri și de ape și spune (pe la 1592) că toate acestea erau în „limba getică" sau în „graiul getic". Faptul este copleșitor din mai multe perspective, inclusiv pentru ceea ce avea să însemne moștenirea daco-romană în conștiința publică românească modernă.

Totuși nu putem să nu observăm că, în secolul al XVI-lea, într-un document emis de câțiva nobili români maramureșeni (numai vicecomitele era alogen), despre realități românești, aceștia își numesc propria limbă „getică". Chiar dacă acest nume ar fi fost introdus

Scanned with OKEN Scanner

în text din inițiativa diacului, ne îndoim că el era inovația acestuia. Cel mai probabil ar fi să presupunem că noțiunea de „grai getic", atribuită limbii române, circula în societatea elitară locală. E greu de crezut că un modest notar, care știa să scrie într-o latinească aproximativă (textul este plin de erori gramaticale), va fi „inventat" singur, pe baza unor studii umaniste, acest nume pentru limba vorbită de români. Dacă documentul ar fi fost emis la mănăstirea Sfintei Cruci din Lelez, ori la vreo curte regească (imperială), s-ar fi putut presupune intervenția vreunui umanist ecleziastic ori laic, bine instruit în istoria veche. Dar actul nostru provine din Sighet și, în aceste împrejurări, trebuie să admitem că la finele secolului al XVI-lea exista deja un rudiment de conștiință publică locală elitară despre originile românilor (chiar dacă limba lor nu putea fi getică decât în sens geografic, fiindcă se vorbea pe locul vechii țări numite și Getia. Mai mulți nobili români (dintre care șase sunt dați cu numele), provenind de la nord și de la sud de Tisa, sunt implicați în emiterea acestui document care folosește denumirea de „graiul getic" și este greu de crezut că ei nu știau nimic despre acest nume.

La fel de interesante sunt și alte chestiuni de conținut referitoare la acest document. Se vede cum, în pragul epocii moderne, în jurul anilor 1600, ca și în plin Ev Mediu, se practicau lăzuirile, curăturile, extinderile de terenuri arabile în „desimea pădurilor", semn al creșterii demografice și al existenței din belșug a terenurilor propice agriculturii. Documentul citat vorbește despre un pământ „potrivit pentru rodire",

Scanned with OKEN Scanner

„despărțit dintr-o pădure foarte deasă" și intrat astfel în stăpânirea celui care avusese o asemenea inițiativă. Dreptul acestui inițiator și întemeietor provine din întâietatea sa (ocupase pământul respectiv „înaintea altora") și din munca creatoare de valori depusă („propriile munci și cheltuieli"). De regulă, în Evul Mediu, cnezii aveau asemenea rol de „întemeietori", deși calitatea de cnez nu deriva din aceasta, ci din alte caracteristici[1]. Oricum, pregătirea unui pământ virgin pentru cultivare și, eventual, întemeierea de sate pe asemenea pământuri asigura cnezilor calitatea de stăpâni asupra acestor bunuri funciare. Faptul era de natură să stimuleze o asemenea activitate, din care fiscul avea numai de câștigat, pe de o parte, dar și să-i îndemne pe mulți să se pretindă întemeietori chiar și atunci când nu erau, pe de altă parte.

În Maramureș, ecourile documentare ale unor astfel de întemeieri – spre deosebire de Țara Hațegului – sunt aproape inexistente. Nici în cazul nostru nu este vorba despre o întemeiere de sat, ci numai despre o extindere a pământului arabil în „desimea pădurilor". Recunoașterea dreptului de stăpânire pare să fi decurs, în cazul de față, lin, deși lucrurile nu stăteau întotdeauna așa. Pe de altă parte, aici este vorba despre o recunoaștere la nivel local și nu despre o confirmare

1 Radu Popa, *La începuturile Evului Mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988, p. 164; I.-A. Pop, *Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV–XVI*, Cluj-Napoca, 1991, passim; idem, *„Din mâinile valahilor schismatici..." Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII–XIV)*, București, 2011, passim.

Scanned with OKEN Scanner

regească, cum se proceda în Evul Mediu. Ceea ce este însă de subliniat este cutuma medievală perpetuată peste secole, într-o societate arhaică, în cadrul căreia multe schimbări au fost de formă și nu de fond. În acest sens, trebuie să subliniem că Maramureșul a fost singura Țară Românească organizată ca voievodat, cucerită de Regatul Ungariei și transformată integral în comitat. În cadrul acestui comitat, aproape toată nobilimea a fost în Evul Mediu de origine cnezială românească, nobilii alogeni pătrunzând în număr mic, târziu și doar în zonele marginale. Cnezii români – vechi stăpâni de sate, adică de pământ și de oameni – s-au adaptat relativ ușor regulilor feudale (cvasi-feudale) apusene, fiindcă fondul rânduielilor lor era de aceeași esență. Stăpânirea în devălmășie între cnezi (prin cote-părți nealese pe teren) nu era un impediment în această adaptare, deoarece, până în secolul al XIV-lea cel puțin, și nobilii unguri, membri ai clanurilor „descălecătoare", își stăpâneau pământurile în același mod. Abia regele franco-napolitan Ludovic I, în a doua parte a secolului al XIV-lea, încearcă să frângă această rânduială, impunând posesiunea funciară individuală și moștenirea bazată pe primogenitură masculină, fără să reușească pe deplin.

Suntem, prin urmare, în fața unui document special, referitor la o Țară Românească specială, adevărat rezervor politic românesc, fiindcă a dat impuls fondării Țării Moldovei. Este vorba despre un document elaborat în limba latină, emis de către nobilii români ai Maramureșului întruniți în scaun de judecată, cu împricinați tot nobili români, stăpânitori ai

Scanned with OKEN Scanner

unei moşii româneşti, cu nume de locuri de hotar de origine latină. Iar mai presus de toate, este un document în care limba română este chemată „graiul getic", semn al îngemănării daco-romane sau geto-romane din conştiinţa publică. De regulă, se ştia că în epoca Renaşterii românii erau prezentaţi de umanişti drept urmaşi ai romanilor, dacii fiind aproape complet ignoraţi. Şi se spunea – se mai crede încă acest lucru! – că învăţaţii români au aflat de la eruditii străini că poporul lor era de origine romană. Abia în secolul al XX-lea, Şerban Papacostea (urmat de unii elevi ai săi) a arătat ce realitate puternică era conştiinţa romanităţii la români în Evul Mediu.[1] La fel, Bogdan Petriceicu Hasdeu a revenit în secolul al XIX-lea, învingând clişeul – pornit de cronicari, perpetuat de Dimitrie Cantemir, fortificat de către Şcoala Ardeleană şi de cea latinistă – arătând cu argumente solide că dacii sau geţii nu „pieriseră". Iată că astăzi se mai poate adăuga un argument în acest sens: în secolul al XVI-lea limba română – de evidentă origine latină – era numită în interiorul societăţii româneşti „limba getică". Cu alte cuvinte, cel puţin din secolul al XVI-lea încoace, cele două componente etnico-lingvistice originare, care au conferit fiinţa istorică a românilor – elementul roman şi cel daco-getic – erau prezente în anumite cercuri elitare, urmând să joace apoi în imaginarul colectiv modern un rol determinant. Astfel, dincolo de legendele eroilor eponimi care au concurat la formarea mitologiei naţionale, se conturează şi la români, odată

1 Şerban Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, ediţie adăugită, Bucureşti, 1999, pp. 239-248

Scanned with OKEN Scanner

cu zorile epocii moderne, conștiința originii daco-romane. În cadrul acesteia, limba română dobândește un rol identitar esențial, deopotrivă în mediul intern și în cel extern. În numeroase texte, originea (daco-) romană a românilor se justifică prin limba lor neolatină, iar prezența și dăinuirea acesteia, prin sorgintea romană. Conștiința romanității poporului și a latinității limbii, cu toate exagerările și instrumentalizările prin care a trecut, aduce în prim-plan un punct de vedere concordant cu realitatea istorică, augmentat și confirmat mereu de cercetările ulterioare. Latinitatea limbii române este un fapt notoriu și unanim acceptat de către specialiștii autentici, dar voci sporadice despre „balcanitatea" sa „slavă", despre caracterul său „prolix" și „mixt", despre „latinizarea" sa târzie etc. se mai aud și astăzi. De aceea, nu este de prisos să se repete uneori vechi argumente, fortificate cu mărturii noi, prin care adevărul (relativ, atât cât este el accesibil specialistului) să iasă la lumină.

Scanned with OKEN Scanner

ROMÂNIA ȘI SIMBOLURILE SALE IMPROVIZATE – ERORI DE EXPRIMARE ISTORICĂ ȘI LINGVISTICĂ

Împlinirea a 100 de ani de la Marea Unire a prilejuit foarte multe manifestări, a condus la numeroase discursuri, la sesiuni științifice, la publicarea unor variate materiale legate de tema formării României moderne. De multe ori s-a abuzat și de cuvinte. Astfel, s-a făcut exces de termenul „centenar", utilizat uneori fără discernământ și la modul impropriu. Conform dicționarului, „centenar" înseamnă împlinirea a o sută de ani de la un eveniment însemnat, dar și celebrarea acestui eveniment, iar, ca adjectiv, se referă la ceva care datează de o sută (sau de mai multe sute) de ani sau la o persoană care are această vârstă. Cuvântul centenar se referă, prin urmare, la o sută de ani, spre deosebire de altele, precum jubileu, care, inițial, făcea referire la cincizeci de ani. Anii trecuți, așadar, de la 1 Decembrie 1918 până la 1 Decembrie 2018 erau o sută, iar anul împlinirii Centenarului Marii Uniri a durat de la 1 Decembrie 2017 până la 1 Decembrie 2018. De aceea, acest interval nu reprezintă centenarul în sine, ci anul împlinirii Centenarului Unirii.

Scanned with OKEN Scanner

Din logoul Centenarului Marii Uniri, mulți români au înțeles că România are 100 de ani și nici nu este chiar de mirare. Ce să înțelegi, dacă nu ești cunoscător, din formularea „România 100“ sau „100 România“? Or, noi am marcat, în 2018, împlinirea a 100 de ani de la unirea provinciilor românești cu România și nu de la formarea României. Este vorba despre suta de ani trecută de la Marea Unire sau de la desăvârșirea statului unitar român. Țara sau țările cu numele de România sau Țara Românească (cele două noțiuni sunt sinonime), ca entități politice și teritoriale, există de peste un mileniu. Primele *Romanii* sau *Valahii* ori *Terrae Blachorum (Valachorum)*, deopotrivă la nord și la sud de Dunăre, sunt menționate în varii surse spre finele mileniului I al erei creștine. România modernă este o țară de țări (românești), care s-au tot strâns treptat laolaltă. Această „strângere“ nu este o excepție românească. Multe state naționale moderne s-au format la fel. Altele, care au devenit încă din Evul Mediu conglomerate de popoare și populații, dimpotrivă, s-au destrămat în Epoca Modernă, pentru a se pune în practică principiul naționalităților și dreptul la autodeterminare națională. Formularea „România 100“ le-a prilejuit unora, malițioși, observații răuvoitoare la adresa românilor și a României, „țară nouă“ în raport cu altele, care ar avea peste un mileniu.

În același sens, ideea că România s-a format târziu și că tot târziu a devenit și monarhie a ajuns, pentru unii, un loc comun, dar unul inadecvat realității istorice. Țările românești s-au unificat – cum spuneam – târziu (ca și țările germane sau cele italiene), dar ele

Scanned with OKEN Scanner

există de peste un mileniu, încă de la finalul etnogenezei. Iar monarhia de drept divin (domnul ca principe „din mila lui Dumnezeu“ sau „din îndurarea lui Dumnezeu“) a fost forma noastră de guvernare încă de la începuturile statelor bine organizate, adică de pe la 1300. Dinastia de Hohenzollern a însemnat instaurarea monarhiei constituționale, ceea ce este cu totul altceva. De altminteri, Constituția modernă din 1866 a fost pregătită în vremea domniei lui Alexandru Ioan Cuza de către fruntașii români cu studii în Occident și după principiile liberal-democratice, reiterate de revoluțiile de la 1848–1849. Unitatea politică românească s-a format târziu, dar mai temeinic decât altele. De exemplu, Spania s-a format în secolul al XV-lea, iar Marea Britanie, pe la 1700, dar nu am putea zice că unitatea acestora este una perfectă sau indestructibilă. Dimpotrivă, să ne amintim ce se întâmplă în Catalonia, în Scoția, în Țara Bascilor, în Irlanda de Nord etc.

Formularea aceasta nefericită – „România 100“ – a condus la două categorii de reacții, diametral opuse și în dezacord cu realitatea istorică. Unii neromâni au găsit un bun prilej de a supralicita, pretinzând că, dacă România există de 100 de ani, un alt stat X există de peste o mie și o sută de ani. În subsidiar, au afirmat și că, dacă românii stăpânesc Transilvania de un secol, alții au stăpânit-o un mileniu și că civilizația din acest spațiu s-a creat în timpul acelui „glorios mileniu“ și nu în vremea modestei administrații românești. În locul unor răspunsuri sau reacții decente și corecte, s-a auzit vocea autohtoniștilor români, adepți ai perenității românilor, care vorbesc despre civilizația românească

Scanned with OKEN Scanner

din Carpați și de la Dunăre de 7 000 sau de 5 000 de ani, despre români ca inventatori ai scrisului mondial, despre limba dacilor ca limbă matrice a limbilor lumii etc. Toate acestea, în locul unor manifestări cumpătate și aducătoare de plusuri în cunoaștere, au creat în ochii opiniei publice dezorientare, neîncredere și desconsiderare. Românii nu au fost niciodată un popor-vedetă sau un „popor ales", deținător al monopolului gloriei și nici un câștigător permanent în competiția acerbă cu alte popoare. România nu este un stat apărut în timpuri imemoriale, cu un spațiu imens cuprins între granițe imuabile, în frunte cu lideri geniali și condusă mereu de elite responsabile, bine instruite și dedicate exclusiv binelui public. Românii și România nu există de mii de ani, însă, evident, nici doar de un secol. Dar, vorbind despre „România 100", dăm noi înșine impresia că suntem recenți, fără temeiuri istorice, fără rădăcini.

Ca o compensație, s-a ales ca simbol al președinției rotative a României la Consiliul Uniunii Europene, stindardul dacic. Acesta, deși vechi – fiind atestat cumva, vag și mitic, pe vremea regelui Decebal (87–106 d.Hr.) și figurat pe Columna lui Traian (terminată în anul 113) – nu are o legătură directă cu poporul român. Poporul român nu este totuna nici cu dacii și nici cu romanii (latinofonii), ci este o plămadă nouă, rezultată din sinteza daco-romană, îmbogățită cu elementul slav și cu alte influențe ale populațiilor migratoare. Stindardul dacic nu a avut nicio contribuție la formarea unității românești și nu a intrat în conștiința elitei intelectuale a românilor decât foarte

Scanned with OKEN Scanner

târziu, în secolul al XX-lea, în urma descoperirii și valorificării sale (adesea în sens național) de către savanți. Cum să le explici străinilor că românii, formați în mileniul I al erei creștine și consemnați în istorie – ca și francezii, italienii, spaniolii sau portughezii – abia pe la anii 800–900, aveau ca semn distinctiv balaurul (dragonul) cu cap de lup și trup de șarpe, figurat pe Columna lui Traian? Românii nu au folosit niciodată, în toată istoria lor, un astfel de simbol, în schimb au multe alte semne distinctive, au steme expresive, au devize, au proverbe înțelepte, au efigii etc. care sunt numai ale lor. Noroc că înfățișările capului de lup și ale trupului de șarpe sunt destul de vagi, de stilizate, de schematizate, încât nu nasc prea mare curiozitate și, în ambianța dezinteresului general, nu generează prea multe întrebări.

Nici anul Centenarului Marii Uniri și nici președinția Consiliului Uniunii Europene nu ne-ar fi obligat la erori sau la exagerări cu scopul de a ne spori gloria sau vizibilitatea internațională. Legitimitatea existenței României nu are nevoie să fie demonstrată prin artificii și cosmetizări. Adevărul istoric – adică reconstituirea trecutului în funcție de adevărul omenește posibil – este argumentul suficient, realist și grăitor, aflat la îndemâna oricui. Aniversările și activitățile internaționale ale României nu se pot face prin simboluri improvizate, care sună sau arată bine, dar care nu au avizul specialiștilor. Este păcat ca, prin astfel de elemente grafice pripite, să compromitem sărbători și acțiuni importante, care țin de identitatea și de demnitatea românilor, ale României, ale Republicii Moldova.

Scanned with OKEN Scanner

Despre unii termeni referitori la Unire

Cu ocazia Centenarului Marii Uniri s-a vorbit și s-a scris mult – așa cum era și firesc – despre toate unirile noastre din trecut, mai ales că unirea actuală a românilor (în sens de coeziune îndreptată spre scopuri nobile) este ca și inexistentă. În legătură cu Mihai Viteazul s-a vehiculat și ideea, care nu este chiar nouă, că atunci nu s-ar fi petrecut o unire reală, pentru că domnul român ar fi fost un fel de condotier, năimit de unii și de alții. Au scris mulți istorici, cu argumente solide, împotriva acestei interpretări, de aceea nu mai revin. Prin urmare, din perspectivă românească, termenii prezentării în manuale și cărți a acestui act de la 1599–1601 nu trebuie să fie întâmplători și nici inexacți. De exemplu, este impropriu a se spune, din perspectiva românilor, „cucerirea" Transilvaniei de către Mihai Viteazul. Cuvântul cucerire se aplică, de regulă, atunci când se produc cotropiri, când un pământ, luat abuziv de la altul, nu are nicio legătură cu noul proprietar, socotit uzurpator. Or, în cazul acțiunii lui Mihai Viteazul, este vorba despre o țară care era majoritar românească din punct de vedere etnic și confesional și care fusese nucleul (sau unul dintre

Scanned with OKEN Scanner

nucleele) etnogenezei românești. Transilvania nu era, sub aspect politic, românească, fiindcă nu era condusă de români, dar tocmai aceasta era nedreptatea pe care a vrut s-o îndrepte Mihai Viteazul, împreună cu românii răsculați, „mânați de încrederea că au un principe din națiunea lor" (după cum scrie un izvor maghiar de epocă). Cuvântul cucerire nu este, însă, adecvat, nici din perspectiva „Republicii Creștine" europene, în numele căreia a luptat Mihai Viteazul, înțeles prin tratate cu împăratul habsburgic (al Imperiului Romano-German) să îndepărteze de la putere un principe care făcea în Ardeal politica Porții Otomane. Luând puterea în Transilvania, de conivență cu liderii Creștinătății europene, principele român a alăturat Transilvania taberei antiotomane.

În cazul integrării Moldovei, din mai 1600, în blocul politic alcătuit de Mihai Viteazul lucrurile stau la fel. Nici termenul de „alipire" nu este tocmai potrivit pentru astfel de acte. Cuvântul alipire este unul popular, nu unul de specialitate, nefăcând parte din vocabularul istoric. În plus, uneori, termenul „alipire" are și sens peiorativ. Astfel, cel mai potrivit termen pentru acțiunile întreprinse de Mihai Viteazul la nord și la est de Carpați este acela de „unire", inclusiv din perspectiva istorică a „duratei lungi", care a făcut din principele Țării Românești un erou național și în sensul în care actul s-a repetat în intervalul 1859–1918. Mihai Viteazul nu avea de unde să știe că a prefigurat România modernă și nici că avea să devină erou național, însă noi știm asta și este legitim să marcăm întreprinderea sa în funcție de valorile noastre.

Scanned with OKEN Scanner

Nici pentru ceea ce s-a petrecut la 1859, terminologia românească în materie nu este clară pentru unii. Mulți vorbesc despre „unirea Moldovei cu Țara Românească" sau, mai grav, despre „alipirea Moldovei la Țara Românească". Formularea este complet greșită, deoarece la 1859 s-au unit două state egale și nu s-a subordonat unul altuia. De altfel, numele oficial al noului stat era, la 1859, acela de „Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești", ceea ce arată că Moldova era și ea în prim-plan. După încheierea scurtei existențe a Principatelor Unite, avem un stat numit România, cu un prinț din Moldova și cu o capitală din Țara Românească. Nici a spune „unirea Moldovei și Munteniei" nu este exact, fiindcă rămâne pe dinafară Oltenia, ca și cum aceasta s-ar fi situat în afara actului de la 1859. De altminteri, noțiunile de Țara Românească și de Muntenia nu sunt sinonime, deoarece Țara Românească medievală a cuprins Muntenia, Oltenia, nordul gurilor Dunării și, până la o vreme, Dobrogea sau părți din aceasta. De aceea, este corect să spunem „unirea Moldovei și Țării Românești" sau „unirea Țării Românești și Moldovei".

Scrisesem cândva – mai în glumă, mai în serios – că, dacă ne-am lua după suprafață și populație, la 1918 România s-a unit cu provinciile istorice și nu acestea cu România. Cu alte cuvinte, teritoriul și oamenii veniți prin deciziile istorice de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia în Vechiul Regat reprezentau mai mult decât avea România înainte de unire. Această constatare nu ne îndreptățește, însă, să răsturnăm realitatea și să spunem, de exemplu, că „la 1918 s-a unit România cu

Scanned with OKEN Scanner

Transilvania". În 1918, nu este vorba despre egalitatea de la 1859, fiindcă nu s-au unit țări cu același statut, ci anumite provincii din state destrămate au decis să facă parte din statul independent numit România. Astfel, ca să parafrazăm o zicere celebră, la 1859, nu a mers muntele la Mahomed, ci a venit Mahomed la munte. Toate provinciile în cauză – Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul – au venit, ca fiicele sau fiii, „în sânul maicii lor, România", cum s-a scris și s-a crezut atunci. În consecință, nici astăzi nu se cuvine să gândim sau să scriem altminteri. Mi-a fost dat adesea să văd și să ascult, în anii din urmă – chiar de la vocile cele mai autorizate ale statului român – formularea „unirea României cu Basarabia". Să visăm, să dorim, să militățm pentru „unirea României cu Basarabia"! Dacă Basarabia ar fi nucleul întregii românități și dacă centrul viitorului stat unit ar fi la răsărit de Prut, atunci, evident, România s-ar putea uni cu Basarabia. Altminteri expresia nu are niciun sens și derutează. De aceea, se cade să spunem „unirea Basarabiei cu România", „unirea Bucovinei cu România" sau „unirea Transilvaniei cu România".

Natural, aici s-ar putea ridica cel puțin două feluri de obiecții. Prima s-ar putea referi la lipsa de importanță a exprimării, fiindcă oamenii înțeleg oricum despre ce este vorba. În consecință, ideea este că nu trebuie să fim atât de tipicari, pentru că oamenii au capacitatea de a pătrunde până la esență. Nu este deloc așa! Publicul are nevoie de preciziune, de claritate și de puritate în exprimare. Limba română nu este pentru nimeni dintre cei care o vorbesc facultativă în privința formei ei. A doua

Scanned with OKEN Scanner

obiecție, ar putea să fie de fond și anume s-ar referi la „naționalismul" conținut în unele dintre aceste precizări ale mele. Exemplu: dacă Mihai Viteazul a atacat cu oaste o țară/provincie și a câștigat lupta, atunci înseamnă că a cucerit-o sau dacă „batalioanele române au trecut Carpații", în vara anului 1916, înseamnă că ele au fost trupe cuceritoare ale Transilvaniei. Felul acesta de gândire este nu doar incorect, sub masca de a fi „politic corect", dar este și fariseic și restrictiv, iar unii îl doresc aplicat numai la români și de către români. Istoria nu este matematică, ci viață trecută și reconstituită (atât cât se poate). De aceea, rareori un eveniment sau un proces istoric este prezentat identic sau cu aceiași termeni în două istoriografii. Vă rog să aveți curiozitatea și să luați două feluri de manuale sau cărți de istorie despre epoca lui Napoleon, unele scrise în Franța și celelalte în Marea Britanie. Veți constata ușor că termeni ca „agresiune", „uzurpare", „monstrul corsican" etc. lipsesc din varianta franceză, pe când în cea de dincolo de Canalul Mânecii abundă. De altminteri – altă curiozitate lingvistică, mai exact toponimică – englezii nu zic în ruptul capului „La Mer de la Manche" sau Marea Mânecii (ca francezii), ci „English Channel" sau „Canalul Englezesc". Ați auzit vreun francez să spună, în drum spre Anglia, a trecut prin „Canalul Englezesc"? Niciodată! La fel cu prima revoluție americană, numită și Războiul de Independență a Statelor Unite (1775–1883): tonurile de prezentare, ca și termenii folosiți nu se află deloc – după circa 250 de ani de la eveniment – la unison în Anglia și în SUA. Pentru americani revolta lor a fost legitimă și a fost, în fapt, revoluție, iar pentru englezi încă referirile cele mai

Scanned with OKEN Scanner

numeroase au în centru o simplă revoltă a coloniilor contra metropolei, una nelegitimă și care a trebuit, prin urmare, pedepsită. Fiecare națiune, putere, stat continuă, în multe privințe, cu punctul său de vedere și nu are de gând să renunțe la el de dragul uniformizării istoriei. În același spirit, nici noi, românii, nu ar trebui să ne mirăm prea tare că unii vorbesc despre „cucerirea Transilvaniei" de către Mihai Viteazul sau despre „smulgerea Basarabiei" din mâinile Rusiei – chipurile! – „mama sa ocrotitoare". Noi scriem istoria românilor din perspectivă românească și nu chineză. Dacă românii din Ardeal s-au ridicat la luptă în 1599, mânați de încrederea că aveau de-acum un domn din neamul lor, cum și de ce să scriem că voievodul venea ca un cuceritor? Evident că din perspectiva stăpânilor de-atunci ai Transilvaniei, Mihai era un agresor, dar stăpânii reprezentau o parte infimă din populația țării. De ce să prevaleze punctul lor unilateral de vedere? Istoricul din România, dacă este corect, prezintă ambele perspective și argumentează de ce, în acest caz, trebuie să prevaleze punctul de vedere românesc.

Istoria este prezentul oamenilor care au trăit în trecut, adică viața de odinioară a oamenilor. Și atunci, în trecut, oamenii și grupurile de oameni au avut păreri și interpretări diferite. Nu există în istorie un singur adevăr universal valabil, ci adevăruri. De asemenea – cum toată lumea știe –, între popoare, națiuni și state a existat mereu o competiție, iar această competiție continuă și astăzi. Pentru români, unirea lor politică a fost legitimă și ea nu poate fi pusă la îndoială, minimalizată sau tratată ambiguu, nici măcar la capitolul exprimare.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CARTEA ȘI BUCURIA LECTURII

Cartea este un obiect de mare finețe, care cuprinde în paginile sale întregi universuri, dar se rotește și în propriul său univers. Din copilărie, am rămas impresionat de versul arghezian („Carte frumoasă, cinste cui te-a scris,/Încet gândită, gingaș cumpănită..."), iar apoi am căutat cu fervoare să pătrund cât mai adânc în universul cărților (*Universul cărților* este titlul unei fascinante cărți de istoria cărții, scrise de Albert Flocon).

Mulți dintre noi ne mirăm astăzi când aflăm că proverbul „Ai carte, ai parte!" nu a avut inițial legătură cu școala și nici cu alcătuirea în formă de carte, despre care vorbeam mai sus. Respectiva vorbă de înțelepciune se referea la un aspect foarte prozaic, legat de viața cotidiană și de dreptul la proprietate: numai acela care avea *chartă* sau *charte* (adică un document sau mai multe, scrise pe pergament sau hârtie) de la rege avea parte de pământ, adică putea stăpâni partea lui cu drepturi depline. Oamenii medievali – foarte inventivi și spirituali, de altminteri – nu aveau cultul educației prin școală (cam 1% știau să scrie și să citească, de regulă clericii) și nici nu aveau nevoie de instruire școlară pentru a reuși în viață; obsesia lor era

pământul, stăpânirea pământului, cea mai importantă bogăție, aceea care-l putea face pe om demn, prețuit, respectat și, mai ales, liber. Târziu, în Epoca Modernă, cartea a ajuns să se confunde cu școala, fiindcă știința de carte se dobândea prin școală, iar la școală se învăța din cărți (pe atunci, foarte rare și scumpe). Succesul în viață nu s-a mai legat, din secolul al XVIII-lea încoace, exclusiv de pământ ori de bogăția materială, ci și de zestrea spirituală. Atunci s-a văzut că poți răzbate în viață dacă știi carte, iar la români (cu precădere în Transilvania, după unirea cu Biserica Romei [circa 1700], în plin Secol al Luminilor, când primii români din lumea noastră bizantină au putut merge la școli înalte, latine, la Viena, Buda și, mai ales, la Roma), obsesia școlii a făcut epocă. Aceasta – adică ideea că numai prin știință de carte și școală serioasă poți reuși în viață – s-a prelungit până de curând. Pentru generația mea și a părinților mei, un adevăr era foarte clar: dacă nu aveai carte (educație prin școală) nu obțineai nimic în viață, erai un marginal, un paria. Celor cu carte, multă și înaltă, le erau deschise toate porțile viitorului și le era garantat cumva succesul. Așa că proverbul pomenit, rămas fără înțelesul cel vechi, a fost adaptat noilor împrejurări. Azi, nu mai are înțeles pentru mulți nici în forma adaptată și succint explicată mai sus. Cartea (școala) le aduce multora necazuri și dezamăgiri, ori îi obligă să ia calea pribegiei. Pe de altă parte, mulți dintre aceia care-și exhibă ignoranța și prostia la diferite televiziuni și pe rețelele de socializare nu au niciun fel de educație înaltă și sunt dați drept exemple vii de reușită în viață.

Scanned with OKEN Scanner

Cartea propriu-zisă, așa cum o cunoaștem și o denumim azi, este tot o invenție a Evului Mediu – ca și universitatea și ca și bisericile romanice, gotice ori bizantine –, dar atunci se chema codice (din latinescul *codex, -cis*) și era manuscrisă (pe foi de pergament ori, de la o vreme, pe hârtie). Sute de ani au circulat din mână în mână astfel de cărți, copiate cu migală de călugări pricepuți și pasionați ori numai obligați să scrie, drept canon „pentru păcatele lor cele multe și grele", sub bolți reci, de întunecate scriptorii. Formatul, pe fascicole, s-a păstrat și în epoca tiparului cu litere mobile, inventat, cum se știe, de Guttenberg, în finalul Evului Mediu, pe la 1450. De-atunci, din amurgul unei lumi considerate azi, pe nedrept, „întunecate" și până azi, adică timp de peste o jumătate de mileniu, viața intelectuală nu s-a putut imagina fără cărți palpabile, cu foi și pagini, ilustrate sau nu, legate cu ferecături prețioase sau doar cu banale coperte. La noi, cartea tipărită apare foarte timpuriu, la 1508, la Târgoviște, prin strădania călugărului Macarie, patronat de principele Radu cel Mare. Eram printre primele popoare (țări) din regiune care primeam și experimentam o astfel de noutate, prolog al modernității. Primele cărți din Transilvania aveau să se tipărească la Sibiu (începând cu 1528), Brașov (din 1538) și Cluj (din 1550), peste tot inițiatorii teascurilor fiind germanii. Prin cărțile în limba noastră, tipărite la Brașov de diaconul Coresi (afacere bănească, propagandă luterană și har pentru suflet românesc) – cu voie ori fără voie – s-au pus bazele limbii literare românești. Cartea tipărită pe hârtie a revoluționat o

Scanned with OKEN Scanner

lume, a făcut-o mai bună, mai blândă și mai apropiată de esența umană.

Azi, calculatorul, cu toate variantele sale năucitor de noi și de perisabile, pare să copleșească și să domine cartea clasică, citită la lumina veiozei sau conspectată cu grijă la birou (vechiul *secretaire*). Și chiar dacă purtăm acum cu noi biblioteci întregi, pe tablete și iPad-uri (iPhone-uri) cântărind câteva zeci de grame, avem nostalgia cărții vii, cu foi care se răsfoiesc real și nu virtual. Continuăm încă să cumpărăm și să citim aceste cărți vetuste, gândind la marea lor glorie și la binefacerea lor pentru omenire. Cartea pare în amurg, dar, înainte de a fi drastici, se cuvine să așteptăm măcar alte cinci secole, spre a compara destinul noilor tehnici cu destinul magistral al cărții. Cărțile nu vor muri niciodată din lumea noastră omenească, indiferent de forma lor, dintr-un motiv foarte simplu: fără ele ne-am pierde esența umană și am deveni obiecte sau ființe moarte. Citirea cărților, în orice formă ar fi ele scoase pe piață, este rețeta infailibilă prin care putem comunica armonios, prin care ne ferim de ignoranță și chiar de analfabetismul funcțional. Oamenii nu mai înțeleg ce citesc fiindcă nu citesc destul. Ca să „te deștepți" în viață și să nu cazi în „somnul rațiunii", ai nevoie de o bibliotecă întreagă depozitată în mintea și în sufletul tău. Haideți să ne punem cărțile – cât mai multe! – la păstrare în noi înșine și să ne străduim să fim oameni în continuare. Pentru aceasta ne trebuie, însă, semne și semnale, semnalări, prezentări, îndemnuri, standuri pline și căldură umană, iar toate acestea le face periodic Târgul Gaudeamus, pus la cale

Scanned with OKEN Scanner

de Radio România. În acest an, forma evenimentului drag nouă este una specială, neobișnuită, așa cum neobișnuită a devenit de o vreme și – sperăm – pentru o vreme, viața noastră. Vom cinsti cartea, în acest moment, mai mult virtual decât real, dar câtă alinare vom avea. Vom înțelege mai bine vorba cronicarului de pe la 1600, anume că „nu este alta mai frumoasă și mai de folos zăbavă decât cetitul cărților…"

Putem spune despre carte ceea ce, așa de inspirat, s-a spus cândva despre Eminescu: „Ape vor seca din albie, și peste locul îngropării sale va răsări pădure sau cetate, și câte o stea va vești pe cer în depărtări", până când – parafrazându-l pe G. Călinescu – un alt „crin de tăria parfumurilor" cărții să se ridice în lumea spiritului. Deocamdată, cartea, ca și Eminescu, tronează, ne descântă și ne încântă sub orice formă, definindu-ne esența de „trestii gânditoare" (Blaise Pascal). Să ne bucurăm, așadar *(Gaudeamus igitur)* în tristețea noastră, să nu ne gândim la scurtimea vieții *(De brevitate vitae)* pământești, ci la eternitatea cuvântului scris.

Scanned with OKEN Scanner

UNII TERMENI ISTORICI ȘI SENSURILE LOR CONTEMPORANE GREȘITE

Folosirea greșită a unor termeni se face, de regulă, din ignoranță. Dar și ignoranța este de mai multe feluri. De exemplu, avem (aveam) în România un partid politic numit „Partidul Umanist". Sună foarte frumos, dar termenul de *umanist* nu are nicio legătură cu realitatea politică. Adjectivul „umanist" provine din substantivul *umanism*, ca dovadă că în toate dicționarele este definit drept un element, o persoană etc. care aparține umanismului, care se bazează pe umanism sau promovează umanismul sau care este de domeniul culturii clasice, care se consacră studiului operelor clasice greco-latine. Dacă este substantiv masculin (un umanist, doi umaniști), atunci se referă la un adept sau partizan al umanismului, la un artist, gânditor care aparține umanismului Renașterii, la un cărturar din epoca Renașterii, care studia operele Antichității. Câteodată, rar, ca substantiv masculin sau feminin (umanistă), avea în atenție un student/o studentă sau un elev/o elevă de liceu care urma învățământul umanistic, pe vremea când studiile liceale se împărțeau în real și uman. Prin urmare, umanistul este legat indisolubil de umanism, care nu este altceva

Scanned with OKEN Scanner

decât o mișcare intelectuală europeană sau un curent cultural din epoca Renașterii, care promova studiul literaturii clasice din Grecia și din Roma, entuziasmul față de om și de natură. Această mișcare umanistă din epoca Renașterii era, însă, compatibilă cu credința religioasă, cu creștinismul. Umanismul este, altfel spus, ideologia Renașterii, afirmată, în esență, în secolele al XIV-lea–al XVI-lea, iar Renașterea urmărea imitarea (reînvierea prin imitare) Antichității greco-latine și plasarea omului drept măsură a tuturor lucrurilor. În consecință, o persoană de astăzi nu poate să fie *umanistă*, ci, eventual, omenoasă sau umană. La fel, un partid politic contemporan nu poate să fie *umanist*, decât dacă așază la baza doctrinei sale principiile umanismului din secolele menționate, când acesta era ideologia Renașterii. Nu se poate spune nici despre un om că este *impresionist*, în sens de impresionabil, ușor de impresionat sau sensibil, pentru că impresionismul este un curent cultural, manifestat mai ales în arta plastică (pictură), în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, numai reprezentanții impresionismului pot să fie impresioniști.

Anumite confuzii se creează destul de ușor și când se folosesc noțiunile *clasic*, *clasicism*, *clasicist*. Confuzia dintre cuvintele „clasic", „clasicism" și „clasicitate" s-a remarcat timpuriu, în cadrul primelor menționări ale acestora în diverse dicționare franceze sau engleze. O perioadă, cuvintele au fost scoase din uz pentru a se evita folosirea greșită a lor. Dar cuvintele nu pot fi exilate sau eradicate de pe pământ ca oamenii. Pe când clasicitatea cuprinde tot ceea ce întruchipează clasicul,

Scanned with OKEN Scanner

adică Antichitatea, clasicismul are mai multe conotații, legate de domeniul de interes.

Cuvântul „clasic", spre deosebire de derivatele sale, este atestat încă din Antichitate, desemnându-i pe cetățenii romani din prima clasă, din totalul de cinci clase distincte. Adjectivul „clasic" se referă astăzi, în primul rând, la ceva ce aparține Antichității greco-latine, dar are și sensul de model, de text literar alcătuit după canoanele tradiționale, de om de cultură și de știință de mare valoare, a cărui operă rămâne în patrimoniul cultural-științific al unui popor sau al lumii. În plus, adjectivul „clasic" poate să trimită la un element care aparține clasicismului. La rândul său, clasicismul are și el mai multe înțelesuri. Cel mai răspândit dintre ele presupune un ansamblu de trăsături proprii culturii antice greco-latine, aflată în cel mai înalt stadiu al său de dezvoltare, caracterizată prin armonie, puritate, sobrietate etc. Astfel, Eschil, Sofocle, Euripide, Horațiu, Vergiliu, Ovidiu și mulți alții aparțin clasicismului greco-latin. În al doilea rând, clasicismul este un curent în arta și literatura europeană, apărut în secolul al XVII-lea în Franța și caracterizat prin imitarea modelelor antice greco-latine, prin interesul pentru aspectul moral, urmărirea unui ideal, ordine, echilibru și claritate. În acest sens, Boileau, Corneille, Racine, Moliere, La Fontaine ilustrează acest clasicism. În fine, clasicism poate să fie numită și o perioadă din istoria culturii universale sau naționale ale cărei creații reprezintă un maximum de realizare artistică pentru etapa respectivă. De exemplu, perioada clasică a literaturii române este considerată

Scanned with OKEN Scanner

cea din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea, când s-au afirmat clasicii noștri, adică Eminescu, Alecsandri, Creangă, Slavici, Caragiale. Clasicist (ca substantiv) este, însă, de regulă, o persoană care se ocupă de limbile și de cultura clasică, greco-latină. Eminescu, atunci când scrie „Nu mă-ncântați nici cu clasici,/Nici cu stil curat și antic", se gândește la scriitorii greco-romani și la felul lor de a se exprima literar. Neoclasicismul este un curent artistic (arhitectonic) care a excelat în perioada anilor 1780–1820. În acest noian de forme și de sensuri asemănătoare, este bine să ne mișcăm cu prudență și să ne informăm riguros. Altminteri, riscăm să facem din profesorul de latină de azi un „clasic", iar din Shakespeare un „clasicist".

Este nevoie de atenție și în folosirea cuvântului *reformă*, mai ales atunci când suntem pe tărâm confesional. Reforma religioasă sau Reforma protestantă a fost acea mișcare din secolul al XVI-lea, menită inițial să reformeze Biserica occidentală (numită ulterior Biserica Romano-Catolică). Treptat, Reforma religioasă a condus la formarea unor noi confesiuni în cadrul creștinismului, dintre care cele mai importante sunt luteranismul, calvinismul, anglicanismul, unitarismul (antitrinitarismul). Pe teritoriul de azi al României, s-au afirmat, cu precădere în Transilvania, luteranismul (în rândul sașilor), calvinismul (în rândul maghiarilor și, mai puțin, al secuilor) și unitarismul (în rândul păturilor mai sărace maghiare și secuiești). Totuși, cu timpul, luteranismul a devenit un fel de „religie națională săsească" („religia de

Scanned with OKEN Scanner

Sibiu"), iar calvinismul „religie națională maghiară" („religia de Cluj"). Maghiarii îi zic, însă, calvinismului „credința reformată", iar Biserica calvină maghiară se cheamă „reformată" (Református Egyház), ceea ce creează confuzii pentru români. În limba română, cuvântul „reformat" este sinonim cu „protestant", prin urmare, pentru români, reformați sau protestanți sunt și luteranii, și unitarienii, și anglicanii, și calvinii. De aceea, când se traduce termenul de *„református"* din maghiară în română, este corect să se uzeze nu de cuvântul „reformat", ci de cuvântul „calvin".

O confuzie curentă se face și între termenii „religie" și „confesiune". Nu este corect să se spună „Sunt de religie ortodoxă", ci „Sunt de religie creștină și de confesiune ortodoxă". Religiile sunt câteva credințe majore, precum budismul, mozaismul (iudaismul), creștinismul, mahomedanismul (islamul) etc. În cadrul fiecăreia există anumite varietăți, curente, culte, pe care, în cazul creștinismului, le numim confesiuni. Astfel, confesiunile creștine sunt ortodoxia, catolicismul, luteranismul etc. Între timp, mai ales în secolele al XIX-lea și al XX-lea, s-au născut și cultele (confesiunile) creștine neoprotestante, numeroase și complicate (cultul baptist, cel penticostal, cel adventist etc.). Despre Transilvania de la începutul Epocii Moderne se spune că era, în rândul elitei sale politice, țara în care domnea regimul celor „trei națiuni și patru religii". De fiecare dată, expresia întreagă sau doar cuvintele „națiuni" și „religii" trebuie să fie puse între ghilimele, pentru că nu este vorba atunci de religii propriu-zise (ci de confesiuni creștine) și nici de națiuni moderne

Scanned with OKEN Scanner

(ci de grupuri privilegiate pe baze etnice și politice). Nici confesiunea nu se confundă cu ritul. De exemplu, Biserica Română Unită cu Roma (Greco-Catolică), deși face parte din bisericile catolice (este parte a bisericilor catolice orientale), practică nu ritul roman (latin), ci ritul bizantin. Cu alte cuvinte, din punct de vedere al ritului, greco-catolicii români sunt bizantini (răsăriteni), ca și ortodocșii români.

Mitropolitul român transilvănean (acum sfânt în calendarul român ortodox) Simion Ștefan, din secolul al XVII-lea, făcea o teorie *sui generis* a circulației cuvintelor: „Bine știm că cuvintele trebue să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate țările, așea și cuvintele acealea sînt bune carele le înțeleg toți". Or, dacă noi, autorii și vorbitorii, înțelegem cuvintele greșit, cum să le înțeleagă cititorii, ascultătorii și privitorii bine? De aceea, se cuvinte să vorbim și să scriem corect, în deplină cunoștință de cauză, iar dacă nu știm sensurile unor cuvinte, este mai bine să nu le folosim. Avem destule variante și posibilități de a ieși din impas, pentru că limba română este una dintre cele mai bogate din câte sunt pe acest pământ.

Scanned with OKEN Scanner

Istoria unui cuvânt de salut care cuprinde o lume

Încă din copilărie, românii transilvăneni aud între familiari și prieteni cuvântul *servus*, ca formulă de salut. Mai mult, în aceeași ambianță a Transilvaniei, oricine poate constata repede că, în forme ușor modificate, acest termen este utilizat și de maghiari (maghiarofoni) și de sași și șvabi, adică de germanici, atâția (foarte puțini) câți mai sunt ei pe la noi.

Cuvântul este, fără nicio îndoială, latinesc și se poate traduce în românește prin „sclav", cu variantele „șerb" (moștenit în română chiar din latinescul *servus*, *-i*, de declinarea a II-a), „iobag", „serv", „rob" etc. La origine, cuvântul modern „servus" este o elipsă (rest al unei expresii, obținut prin suprimarea unor cuvinte care nu sunt indispensabile pentru obținerea sensului dorit) a expresiei *Ego servus tuus sum!*, ceea ce vrea să zică „Eu sunt servitorul tău!", cu sensul „Mă pun la dispoziția ta!", „Sunt gata să te slujesc!" „Sunt sluga ta!" etc. Expresia se folosea în antichitatea romană, în Imperiul Roman (cu siguranță și în provinciile Dacia, Moesia, Pannonia și în alte provincii danubiene), ca formulă de curtoazie, în rândul elitei (patricienilor mai ales, dar nu numai) și ea trebuie

Scanned with OKEN Scanner

legată de o alta, anume *Servus humillimus!*, tradusă literal „Sunt sclavul cel mai plecat!“ sau „Sunt slujitor preaplecat!“ ori „Slugă preaumilă!“. Salutul acesta era folosit atunci doar între bărbați și el venea numai dinspre inferior spre superior. Se cunosc o mulțime de rapoarte diplomatice medievale îndreptate către capete încoronate, înscrisuri pe care autorii lor, notari, secretari, spioni etc., le încheiau cu formula *humillimus servus Serenitatis Vestre*, adică „preaplecata slugă a Luminăției Voastre“, *humillimus servus Dominationis Vestre* („sluga preaplecată a Domniei Voastre“).

S-a crezut, de către unii, că acest salut provine la noi direct din latinește și că există o continuitate în folosirea sa din Antichitate până în Epoca Modernă și, implicit, până astăzi. Nu este așa, din mai multe motive, inclusiv fiindcă, la români, prin evoluția firească a limbii, „servus“ a devenit „șerb“. O performanță de acest fel au reușit – între toate popoarele romanice – numai italienii, prin locuitorii din regiunea Veneto, care au salutul bine-cunoscut, „ciao!“, moștenit din vechime din latinescul „sclavus“ (sinonim cu „servus“). „Sclavus“, din forma „sclavo“, a ajuns în venețiană „sciavo“, apoi „sciao“ și, în final, „ciao“. Însă formula de salut „servus“, care – în mod teoretic ar fi putut fi moștenită, în feluri adaptate, în limbile romanice – s-a pierdut la sfârșitul Antichității și nu a fost folosită în mod curent în Evul Mediu. Abia perioada Renașterii a redescoperit-o și a reînviat-o, fiindcă oamenii Renașterii au urmărit la început să imite întru totul Antichitatea greco-romană. Această imitație a lui „servus“ nu s-a produs, însă, prin popoarele romanice, ci prin nobilii

Scanned with OKEN Scanner

și învățații germani și germanofoni. Și în lumea germană a secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, puternic influențată de ideile umanismului, exista tendința de a reînvia Antichitatea și chiar de a o imita pur și simplu (cum au făcut învățații aproape peste tot, la finele Evului Mediu occidental). Primii au fost învățații absolvenți de universități, care se străduiau să vorbească de multe ori între ei latinește sau măcar să schimbe câteva vorbe în limba lui Cicero și Caesar, începând cu salutul. Nobilii germani – cu precădere cei din statele germane catolice din sud și mai ales din provinciile austriece – s-au deprins atunci, din dorința de a se purta ca romanii, să se salute cu *Servus tuus!*, adică „Sunt sluga ta!". De la ei (de la austrieci și germani), moda aceasta a trecut repede la nobilii vecini, încât obiceiul a pătruns destul de rapid la elitele cehe (și slovace), slovene, croate, polone, ungare, române (din Transilvania), rutene (din vestul Ucrainei). Cu alte cuvinte, forma aceasta politicoasă de salut din rândul claselor superioare, deși provine de la romani și din limba latină, a ajuns la noi prin germani și prin limba germană. Germanii au fost imitați masiv de nobilii din Ungaria și Transilvania. Este de notat faptul că, deși se găsește în atâtea limbi, forma latinească originară a cuvântului respectiv s-a păstrat, ca manieră de scriere, numai în germană și în română – „servus". În polonă este „serwus", în maghiară „szervusz" etc. Variante maghiare (aberante) sunt și „szevos" sau „szia", care, ca și formele derivate românești similare („serbus", „sevos" sau „serus"), se cuvin evitate. Tot în ungurește s-a ajuns, relativ recent, și la forma „szervusztok", care este

Scanned with OKEN Scanner

un plural și înseamnă „salut tuturor"; cu alte cuvinte, unui cuvânt latinesc (de formă latină) i s-a adăugat o terminație maghiară, ceea ce nu este tocmai recomandat, dar limbile vii nu țin seama întotdeauna de regulile de gramatică.

În legătură cu formula aceasta de salut se fac, de regulă, alte câteva erori. Cea mai des întâlnită se referă la convingerea unora că provine din timpul Imperiului Austro-Ungar, or acest stat bicefal este foarte târziu, el existând în istorie doar vreme de 51 de ani, de la 1867 la 1918. „Servus" este mult mai vechi și la germani, și la unguri, și la români. O altă nepotrivire cu adevărul este credința că salutul respectiv provine de la nobilii maghiari, de unde l-au copiat târziu românii. Or, cum am văzut, salutul vine din Austria și Germania de sud (Bavaria), preluat din latină în mediile culte nobiliare, intelectuale și răspândit apoi în întreaga Europă Centrală și Central-Orientală, în Cehia și Polonia, dar și în fostele țări ale Sfintei Coroane a Ungariei (Croația, Slovacia, Transilvania, Banat, Partium, Galiția etc.). Nobilii ungari erau destul de eterogeni ca origine, iar unii dintre ei erau – după cum s-a dovedit cu prisosință în ultimele decenii – de sorginte românească. Ei, nobilii români, știau latina cultă și foloseau în scris și literele latine, alături de chirilice. Cu alte cuvinte, între nobilii transilvani care au preluat obiceiul în secolele XVII–XIX (concomitent cu anumiți etnici maghiari) existau, cu siguranță, și români. Aceștia, sub influența latinismului profesat de Școala Ardeleană și a convingerii că erau singurii adevărați urmași ai romanilor din zonă, au dus tradiția înainte cu și mai multă tenacitate

Scanned with OKEN Scanner

și convingere, astfel încât, în Epoca Modernă, toți locuitorii Transilvaniei – de la un anumit nivel de cultură și de avere în sus – se salutau cu „servus".

Felul de a te saluta cu „servus" este, prin urmare, profund transilvan și prioritar clujean, ținând seamă de faptul că „Orașul Comoară" a fost în Epoca Modernă capitala Transilvaniei și un loc de concentrare a valorilor intelectuale ale țării. Clujul secolului al XX-lea – devenit, prin voința majorității, alături de întreaga Transilvanie, de Banat, Crișana și Maramureș, parte integrantă a României – duce mai departe tradițiile de bine ale provinciei, deschiderea sa spre lume, spre toleranță, dialog și înțelegere. Prin „servus", clujenii și ardelenii îi îndeamnă pe oaspeții lor de pretutindeni să nu se simtă stingheri, să se considere acasă, fiindcă li se va pune la dispoziție tot ceea ce au gazdele mai bun, după cum cer legile nescrise ale ospeției. De aceea, „servus" face parte nu numai din istoria noastră comună europeană, ci și din civilizația pe care am construit-o și pe care o ducem mai departe împreună aici. Prin „servus", ne deschidem sufletul și ne prezentăm lumii cu o anumită curtoazie, cu disponibilitate și demnitate, așa cum se cade să facem.

Scanned with OKEN Scanner

NUME VECHI ȘI NUME NOI

Am rămas surprins să văd cât de des și de neașteptat se schimbă la noi numele de străzi, de piețe, de instituții, de sate, de orașe, de unități administrative etc. În Paris, sunt străzi care poartă același nume din secolul al XIV-lea încoace. La fel se întâmplă în toate țările așezate.

După căderea comunismului, se revenise în România, pe bună dreptate, la denumirea consacrată de prefectură, provenită din termenul latin *praefectus*, care însemna guvernatorul unui oraș ori al unei provincii. Prefectura era, prin urmare, conducerea unei provincii. De câțiva ani, nu se mai zice prefectură, ci „instituția prefectului". Ce rațiune va fi condus la această schimbare este greu de spus, în condițiile în care toate organismele similare sunt instituții? După o astfel de logică, ar trebui să-i spunem primăriei „instituția primarului", rectoratului „instituția rectorului", comisariatului „instituția comisarului" etc. Rămâne un mister de ce noțiunea „prefectură" nu era bună.

Termeni precum comună, primărie, pretură, prefectură, gardă financiară, curte de conturi, tribunal, curte constituțională și mulți alții provin dintr-o moștenire, au o tradiție și au intrat într-o obișnuință

Scanned with OKEN Scanner

a limbii noastre romanice. Că regimul comunist, străin de întreaga noastră tradiție, de valorile care au consacrat-o și de moștenirea europeană, a schimbat aceste denumiri este de înțeles. Acel regim, adus pe tancurile sovietice dinspre Răsărit, avea nevoie de legitimare, de noi simboluri, de crearea unei noi baze. Astfel, județele au devenit regiuni, preturile raioane, primarii prim-secretari, prefecții președinți sau secretari etc. Dar astăzi, după trei decenii de la căderea regimului comunist, de ce schimbăm mereu denumiri de locuri și instituții, într-o frenezie demnă de o cauză mai bună? În 2013, aflam cu mare tam-tam că „Garda Financiară nu mai există, este istorie, fiind înlocuită cu Direcția Generală Antifraudă Fiscală (DGAF)". De ce va fi fiind mai bun acest nume complicat și necunoscut românilor? Din câte știu, în Italia, „Guardia di Finanza" există de vreo două secole și jumătate și nimănui nu i-a trecut prin cap că denumirea aceasta este perimată. Curtea de Conturi (înființată la 1864) s-a numit multă vreme Curtea Superioară de Control Financiar, revenindu-se la denumirea consacrată abia în 1992. Ministerele își schimbă denumirile aproape anual, încât nu se mai știe dacă ministerul educației este și al cercetării sau nu, dacă educația este națională sau publică, dacă tineretul și sportul au tangență cu educația sau nu. De altminteri, de câțiva ani încoace, școlile nici nu-și mai schimbă firmele ca să se plieze după metamorfozele acestor nume devenite veșnic provizorii. O întreagă tevatură se leagă de antetele acestor ministere fluide, de ștampilele lor, de diplome etc. De-a lungul timpului, am fost campioni și la schimbarea numelor

Scanned with OKEN Scanner

de localități, de unități administrative, de străzi, de piețe etc. Astfel, îmi amintesc de profesorul academician David Prodan, născut în satul Cioara din județul Alba, sat căruia comuniștii i-au dat numele de Sălișteː Ajuns spre apusul vieții, profesorul, înainte de moarte (petrecută în 1992), a cerut ca nu cumva – după obicei – cineva să reboteze satul său de naștere după numele lui, cum se întâmplase cu multe localități din România, chemate cu nume de oameni sau cu alte nume năstrușnice (Onești devenise Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ștei devenise Dr. Petru Groza, Ferdinand ajunsese Oțelul Roșu, Căvăran primise numele lui Constantin Daicoviciu etc.). Profesorul ne spusese mai mult, anume că ar vrea ca satul lui să revină la numele istoric de Cioara, în loc de Sălișteː ca să înțeleagă lumea de ce călugărul Sofronie, din secolul al XVIII-lea, se chema „din Cioara“. În anii comunismului, un sat din Banat, numit de când exista memorie colectivă Valea Boului, fusese rebotezat, din pudoare prost înțeleasă, Păltiniș, iarăși fără nicio legătură cu tradiția locului. Contra acestei măsuri a protestat – cât se putea pe atunci – academicianul Constantin Daicoviciu, el militând pentru păstrarea denumirii istorice, care ar fi putut să fie o dovadă clară a continuității noastre, din moment ce, pe o celebră hartă veche de peste un mileniu și jumătate, figura în zonă numele de *Caput Bovis* („Capul boului“). Plin de spirit fiind și cunoscut pentru dezvoltatul simț al umorului, Constantin Daicoviciu le-a spus autorităților că substantivul „bou“, din vechea denumire a satului, nu se referea, când el a fost pus, la oameni, ci la vestitele animale, fără de

Scanned with OKEN Scanner

care viața sătenilor nu avea sens. Între timp – spunea învățatul – și unii oameni au devenit boi, dar că aceasta nu trebuia să compromită în niciun fel numele satului și nici al nobilului animal de tracțiune.

Și străzile au încă la noi nume dintre cele mai ciudate. Schimbarea acestor nume se justifică, după 1989, numai în măsura în care comuniștii le-au botezat, pe unele, după simbolistica proprie, după activiști sovietici de partid, după „eroi" români comuniști, după noțiuni din arsenalul materialismului sau al „socialismului științific" etc. Evident că nume precum „Tânăra Gardă", „Vladimir Ilici Lenin", „Vasile Roaită" etc. nu mai aveau de ce să rămână în uz, multe dintre ele fiind înlocuite chiar în anii finali ai dictaturii lui Ceaușescu, care trecuse pe panta naționalismului excesiv. Au mai rămas, însă, multe nume anoste, ciudate, fără sens, precum „Mecanicilor", „Lemnului", „Fierului", „Aluminiului", „Pâinii", „Păsărilor", „Progresului", „Privighetorii", „Ciocârliei" etc., puse de comuniști, ca să se facă uitate anumite nume cu semnificații istorice „burgheze". Evident, s-au produs, din lipsa cunoștințelor de cultură generală, și abuzuri. Astfel, un vajnic funcționar dintr-un mare oraș a cerut zgomotos și a obținut, după 1989, schimbarea numelui străzii „Feodor/Fiodor Dostoievski" în „General Vasile Milea", pe motiv că primul era un „scriitor comunist sovietic" și că se cuvine să scăpăm de comunism.

Din păcate, noi nu știm să gestionăm nici numele de persoane vii, ceea ce ne face, de multe ori, ridicoli. Pe de o parte, dăm nume de botez inexistente, necuviincioase și chiar scandaloase, iar pe de alta, nu

Scanned with OKEN Scanner

știm – deși ne pretindem popor european – că numele de botez se pune înaintea numelui de familie. Singurul popor european care pune, prin tradiție, numele de familie (clan) înaintea numelui de botez sau numele înaintea prenumelui este poporul maghiar. De altminteri, chiar denumirea românească de „prenume" – venită din latinește – înseamnă „înaintea numelui". Prin urmare, prenumele se pune cel dintâi. De aceea, nu este corect când citim pe firme de avocatură, de notariat, de cabinete medicale etc. „Popescu Bogdan" sau „Vasilescu Grigore" sau „Popa Sabina". Nici când ne prezentăm unor persoane străine, nu se cade să ne spunem doar numele de familie. Acesta trebuie precedat oricând de numele de botez. O carte nu se semnează „Ionescu Marin", ci „Marin Ionescu". Mulți români cred – din lipsa noțiunilor firești de cultură generală – că numai celebritățile „au voie" să-și pună prenumele înaintea numelui. Nu este așa, fiindcă orice om și, mai ales, orice creștin, are obligația să se cheme pe sine, în primul rând, după numele primit la botez. Nici prohodirea și pomenirea morților nu se fac după numele de familie, care este parte a unei convenții târzii, apărute între oameni.

Din păcate, schimbarea deasă a numelor publice și private (de persoane și de instituții) la noi este dublată și de schimbarea deasă a simbolurilor naționale, a obiceiurilor, a tradițiilor. Imnul de stat l-am schimbat de vreo cinci ori în ultimul secol și jumătate, stema și ziua națională cam la fel, steagul era să-l facem doar roșu, cu seceră și ciocan la mijloc. Chiar și azi, sunt mulți oameni – unii de bună-credință, dar fără cultură

Scanned with OKEN Scanner

generală temeinică – care cer imperios înlocuirea acestor simboluri, ca și cum ele ar fi gumilastic, ca și cum ar fi ca frunzele care cad toamna. Motivele sunt, de cele mai multe ori hilare sau inconsistente: imnul vorbește de tirani și azi nu mai sunt tirani; imnul are o linie melodică lentă, care nu este deloc mobilizatoare și nu curge în ritm de marș; la început de decembrie, este prea frig pentru Ziua Națională și românii nu pot să iasă la iarbă verde; pe stemă lipsește simbolul istoric al românilor transilvăneni (simbol care nici nu a existat, fiindcă românii ardeleni nu au fost, în Evul Mediu, un grup privilegiat sau o comunitate participantă la exercitarea puterii; de aceea, nu au avut voie să aibă stemă de grup) etc. Simbolurile naționale nu există în funcție de opiniile noastre, de confortul nostru, de ideile noastre personale. Imnurile, drapelele, stemele, sărbătorile naționale au rosturile lor vechi. Toate vin din trecut și ne îndreaptă spre viitor. Dacă ne-am ghida după judecăți pripite precum cele enumerate mai sus, atunci imnurile Franței și Germaniei ar trebui scoase din uz. Imnul Franței este vestita *Marseillaise*, care s-a cântat prima oară în vremea Marii Revoluții Franceze, în 1792 și s-a chemat atunci „Cântecul de război pentru Armata Rinului". Faptic, versurile lui nu mai au nicio legătură cu realitatea, fiindcă Franța nu mai este în război cu Germania, dar nimănui nu-i trece prin minte să schimbe imnul. La fel, imnul Germaniei (cu melodia compusă la 1797 și cu versurile scrise la 1841) începe cu formula „Germania, Germania deasupra tuturor, deasupra tuturor în lume", interpretată în vremea lui Hitler în sensul că „Germania ar trebui să conducă

Scanned with OKEN Scanner

toată lumea". Și, totuși, imnul acesta nu s-a înlocuit cu altul. Poate să ne placă imnul SUA, care se aude și foarte des, imnul Franței, vestit în toată lumea, imnul Germaniei, fiindcă exprimă gloria unei națiuni, dar noi avem imnul nostru și pe acesta se cuvine să-l prețuim, exact așa cum este el.

Schimbarea deasă a numelor și a simbolurilor arată o lume nesigură, fără tradiție și fără puterea statorniciri unei tradiții, o lume aflată în bătaia vântului și supusă celor puternici. Ar fi mult mai bine să cugetăm mai mult și să adaptăm formele fondului și fondul formelor, luând ca modele exemplele de succes și păstrându-ne acel specific național care ne face să fim noi înșine în Europa.

Scanned with OKEN Scanner

„Ciobanul este păcurar toată ziua!“

Pe vremea copilăriei mele timpurii, când eram în clasa I, la început de an școlar, revenind la amiază acasă, primul impuls era să plec la joacă, fie și nemâncat. M-a oprit tata și mi-a spus că, odată cu școala, se cam terminase cu joaca. Bunica l-a certat, într-un fel, și i-a spus că nu există copilărie fără joacă și copil care să nu iubească joaca. Dar, ca să mă ferească de alte admonestări, de câte ori veneam de la școală, bunica mă întreba, așa cum erau întrebați toți copiii: „Ce ai învățat astăzi la școală?“. Într-o zi, i-am spus că am ajuns la litera *c* și că am învățat cuvântul „cioban“. S-a mirat. Am scos abecedarul și i-am arătat și fotografia cu ciobanul. M-a privit lung bunica și mi-a spus foarte serios că așa ceva nu există, pentru că acela din poză „era păcurar toată ziua“. De-atunci, de câte ori aud, citesc ori mă gândesc la acest termen, „o lume veche-mi reînvie“, cum ar fi spus Octavian Goga.

M-am mirat, la rândul meu, de remarca bunicii și i-am spus învățătoarei, care a râs, încercând să-mi explice ce sunt acelea sinonime. Nu am înțeles atunci mare lucru, dar am băgat de seamă treptat că ai mei (mai ales bunica), descinși la Brașov din Câmpia Transilvaniei dinspre miazănoapte, nu vorbeau întotdeauna

Scanned with OKEN Scanner

ca brașovenii. La noi, nu numai ciobanul era păcurar, dar și usturoiul era ai, nisipul era arină, zăpada era nea, varza era curechi, pisica era mâță, motanul era cotoi, anafura era prescură, toporul era secure, islazul era imaș, cerealele erau bucate etc. Aceste bucate nu trebuiau risipite, dar ai mei ziceau că nu trebuiau prădate; copiii nedisciplinați puteau să fie dați afară din casă, dar bunica zicea că „i-o țipat/țâpat afară". Chiar și expresiile erau altele. Nu se zicea „bogdaproste!", ci „să fie primit!" De bine era când auzeam: „Bată-te norocul să te bată!" De rău era „urarea": „Mira-s-ar lumea de tine!"

Dar să revenim la păcurarul nostru, care ne vine de la latinitate, adică termenul este moștenit din latinește[1]. El se află și în alte limbi romanice, ca, de exemplu, în italiană. Am avut, prin anii 2003–2007, un student la Veneția numit Gilberto Pegoraro. Numele lui de familie (Pegoraro) este, în dialectul venet (venețian), păcurarul nostru. Când i-am spus asta, s-a interesat mai în detaliu, s-a îndrăgostit de limba română, a învățat-o și a făcut, la îndemnul meu, o excelentă lucrare de licență despre istroromâni. Ca să facă lucrarea s-a dus, la câțiva pași de Veneția, printre istroromânii din Slovenia și Croația – foarte puțini rămași până astăzi – și s-a întâlnit acolo cu prof. Emil Rațiu (din Roma, dar originar din România, din Ardeal), care răspândea o „foaie" făcută integral de el în istroromână. Așa, „Păcurarul" nostru italian a învățat și dialectul istroromân și s-a bucurat să constate că

1 Omit din această discuție termenul *păcurar*, în sens de lucrător ocupat cu păcura, fiindcă nu are relevanță.

Scanned with OKEN Scanner

numele originar pe care şi-l dădeau istroromânii lor înşişi era acela de „rumeri“ sau „rumări“ şi nu „cici“ sau „ciribiri“, cum le ziceau vecinii lor slavi odinioară. Adică să vadă că, aşa cum învăţase la cursul de istorie făcut cu mine şi la fel ca toţi românii, aveau şi ei numele lor intern care deriva de la latinescul „romanus“. Am urmărit, stimulat şi de curiozitatea acestui student al meu italian, soarta altor cuvinte legate de „păcurar“ sau înrudite ca sens şi semnificaţie. Românii au şi cuvântul păstor, dar îmi pare livresc, deşi nu este, pentru că este înrudit cu „păşune“ şi cu verbul „a paşte“, cu varianta regională (ca de infinitv lung) „a pasce pascere“. „Ciobanul“, răspândit iniţial mai ales în afara arcului Carpaţilor, este turcic şi nu turcesc (precum sunt boia, cazma, sarma, basma etc.), pentru că vine din vremurile pre-turceşti, când unii dintre români au convieţuit cu pecenegii şi cumanii (adică din secolele al XI-lea–al XIII-lea), până la asimilarea acestora din urmă. În Ardeal, termenul nu a prins în trecut, pătrunzând masiv după Marea Unire. În Transilvania, până şi variantele *Mioriţei* nu vorbesc de ciobani şi de ciobănei, ci de păcurari şi de păcurărei. În italiană, din aceeaşi familie de cuvinte cu „pecoraro“ face parte „pecora“, adică oaie. Noi nu avem aşa ceva, pentru că „oaia“ noastră vine din latinescul „ovem“ (un acuzativ singular, din care consoana finală a căzut cu vremea), dar suntem mândri de asta. Româna e singura limbă romanică moştenitoare a acestui cuvânt latin vechi. De altminteri, la noi oieritul a fost o ocupaţie specială. Toate popoarele romanice sunt făcătoare de vinuri bune şi de produse derivate din creşterea oilor, dar

Scanned with OKEN Scanner

numele originar pe care și-l dădeau istroromânii lor înșiși era acela de „rumeri“ sau „rumări“ și nu „cici“ sau „ciribiri“, cum le ziceau vecinii lor slavi odinioară. Adică să vadă că, așa cum învățase la cursul de istorie făcut cu mine și la fel ca toți românii, aveau și ei numele lor intern care deriva de la latinescul „romanus“. Am urmărit, stimulat și de curiozitatea acestui student al meu italian, soarta altor cuvinte legate de „păcurar“ sau înrudite ca sens și semnificație. Românii au și cuvântul păstor, dar îmi pare livresc, deși nu este, pentru că este înrudit cu „pășune“ și cu verbul „a paște“, cu varianta regională (ca de infinitv lung) „a pasce pascere“. „Ciobanul“, răspândit inițial mai ales în afara arcului Carpaților, este turcic și nu turcesc (precum sunt boia, cazma, sarma, basma etc.), pentru că vine din vremurile pre-turcești, când unii dintre români au conviețuit cu pecenegii și cumanii (adică din secolele al XI-lea–al XIII-lea), până la asimilarea acestora din urmă. În Ardeal, termenul nu a prins în trecut, pătrunzând masiv după Marea Unire. În Transilvania, până și variantele *Mioriței* nu vorbesc de ciobani și de ciobănei, ci de păcurari și de păcurărei. În italiană, din aceeași familie de cuvinte cu „pecoraro“ face parte „pecora“, adică oaie. Noi nu avem așa ceva, pentru că „oaia“ noastră vine din latinescul „ovem“ (un acuzativ singular, din care consoana finală a căzut cu vremea), dar suntem mândri de asta. Româna e singura limbă romanică moștenitoare a acestui cuvânt latin vechi. De altminteri, la noi oieritul a fost o ocupație specială. Toate popoarele romanice sunt făcătoare de vinuri bune și de produse derivate din creșterea oilor, dar

Scanned with OKEN Scanner

românii au ceva deosebit în asta. Vinurile noastre sunt „tămâioasă", „mustoasă", „grasă de Cotnari", „bă-bească", „fetească", iar vinul este „ghiurghiuliu". Cine mai are asemenea vinuri? Cu oile este și mai interesant. Românii au fost cei mai mari crescători de oi din sud-estul Europei, singurii care au avut de plătit un impo-zit pe oierit (inițial în natură) către regalitatea ungară. Darea se chema *quinquagesima ovium*, adică „cincize-cimea oilor" sau, fiindcă era o dare etnică, *quinquage-sima Valachorum*, pe românește „cincizecimea românilor". Asta însemna că la fiecare cincizeci de oi, stăpânul dădea regelui (statului) o oaie, cu miel și cu mioară. Mioara este oaia tânără, până la vârsta de un an sau doi, ori oaia care nu a fătat încă. „Vitele mici și mari" erau principalele furnizoare de carne, de lapte și de lână, dar stăpânirea turcească la sud de Dunăre și suzeranitatea sultanilor la nord de marele fluviu au făcut să prolifereze și creșterea porcilor, care erau con-siderați de islamici animale impure și, prin urmare, nedemne de a fi mâncate. În schimb, oile, vitele și ca-prele erau adesea prilej de impozitare, de confiscare și de jefuire, mai ales în zonele din sudul Olteniei și Munteniei. Românii din Balcani (mai ales aromânii și meglenoromânii) erau principalii furnizori de brânză pe piața Constantinopolului, avida capitală imperială, niciodată sătulă. Din oierit, acești valahi – cum îi nu-meau străinii – s-au îmbogățit și și-au făcut așezări impunătoare și prospere, au prelucrat pieile de ani-male, și-au ridicat bănci în orașe mari, care i-au făcut geloși pe stăpânii de la Istanbul. Așa a fost acel faimos Moscopole, ras de pe fața pământului în secolul

Scanned with OKEN Scanner

al XVIII-lea de către trupele otomane. Dintre aceşti români sudici, îmbogăţiţi din oierit, din calitatea lor ancestrală de păcurari, unii au ridicat poduri faimoase, biserici şi alte edificii în Pesta şi Buda, alţii au prosperat la Viena, alţii la Miskolc. Dintre ei, îi pomenim pe baronii Sina (proveniţi chiar din Moscopole), pe avocatul Emanuil Gojdu, pe mitropolitul Andrei Şaguna. Oieritul acesta are o noblețe a lui, pe care unii nu o pot înțelege, pentru că îl consideră o ocupație inferioară, o mărturie de instabilitate, de nomadism. La popoarele nomade nu se cultivă pământul, ci se practică doar creşterea animalelor (de luptă şi de transport, în primul rând), pentru care se caută mereu păşuni bune. Mai ales popoarele care au în istoria lor îndepărtată şi câte o etapă de nomadism (peregrinarea din loc în loc, cu scop de jaf sau pradă, fără existența unor aşezări stabile) au fost învățate de clasa lor intelectuală să se detaşeze de creşterea animalelor, să uite de nomadismul de odinioară. Această mentalitate am constatat-o relativ recent (în urmă cu aproape trei decenii), la Paris, la o discuție despre istoria Transilvaniei, la care participau specialişti unguri, români şi francezi (aceştia din urmă invitaţi de colegii unguri). La un moment dat, abătându-se oarecum de la tema propriu-zisă, un interlocutor a spus că românii nomadizau prin Balcani chiar şi în secolul al XX-lea şi că nu ştiau să facă altceva decât brânzeturi, pe care le desfăceau în tot Imperiul Otoman, dar mai ales în capitala imperială. Conducătorul discuției – un mare istoric medievist francez – era cam apatic şi neatent, pentru că, în fond, se ciorovăiau nişte istorici modeşti ai unor

Scanned with OKEN Scanner

popoare mici din sud-estul Europei, unde nu se desfășurase șuvoiul istoriei continentului. De aceea, nu a auzit prima parte a remarcii istoricului în discuție – cea despre nomadismul românilor –, dar a tresărit la auzul cuvântului „brânzeturi" *(fromages)* și a cerut explicații. Istoricul în chestiune a insistat, dar a înrăutățit lucrurile, pentru că intervenția francezului a fost drastică: „Cum adică, păstorii români știau să facă brânzeturi apreciate și bine vândute, dar erau primitivi? Așa ceva nu există și nu se poate!", a spus francezul. „Popoarele care cresc animale producătoare de lapte și care știu să facă brânzeturi bune sunt popoare civilizate și statornice, nu nomade." Cu această replică, s-a dovedit iarăși înțelepciunea proverbului românesc care spune că „berzei chioare îi face Dumnezeu cuib". Francezul nu avea de gând să-i apere pe români în disputa iscată, dar îl durea acuza indirectă de primitivism și de nomadism, adusă celor care făceau atâtea brânzeturi, adică francezilor lui. Dincolo de acest episod, specialiștii au dovedit că crescătorii de „vite mari și mici", cei care prelucrează carnea, laptele și lâna, nu sunt nomazi și nici măcar transhumați, decât dacă transhumanța este înțeleasă ca o pendulare între locuri fixe, pe de o parte de vărat, iar pe de alta de iernat. Acest gen de păstorit pendulator a fost practicat și de români cam în toată istoria lor, inclusiv atunci când nu erau încă români, ci doar daci și apoi daco-romani. Vara, iarba era bună și grasă la munte, iar iarna era mai potrivit pentru turme să stea la câmpie sau în zona colinară, în staule, stâne sau țarcuri. Aproape toate cuvintele din această ultimă frază sunt latine, aidoma

Scanned with OKEN Scanner

altora precum carne, lapte, lână, oaie, capră, vacă, bou, viţel, junc, taur, berbec, mia sau mială, mior, mioară, miel, ied, noatin (miel tânăr, de câteva luni sau, în unele regiuni, miel până la trei ani), noatină, cal, iapă, asin, cornut etc. Elemente traco-dace şi ilire ar putea să fie stână, ţarc, brânză (impus de păstorii români până în Slovacia, încât astăzi, în limba slovacă, brânza se cheamă la fel ca în româneşte), zer/zăr, cârlan, baci (acest cuvânt poate suna ungureşte pentru cunoscători – bácsi=nene, unchi, domn – dar nu este maghiar, pentru că îl avem acolo unde românii nu au trăit împreună cu maghiarii, pe de o parte, iar pe de alta, în româneşte înseamnă cu totul altceva decât în maghiară), batal, strungă, dulău, gălbează, fluier, ţap şi altele, legate şi ele de păstorit în general şi de oierit în special. Termeni româneşti raportaţi la păstorit şi care să fie de altă origine sigură decât latină sau traco-dacă nu prea sunt (am evocat aici turcicul „cioban"), pentru că păstoritul sau păcurăritul nostru sunt autohtone şi aceşti termeni provin din substrat (prelatin) şi din strat (roman). Popoarele europene mediteraneene sau sudice se recunosc uşor, fiindcă la nord de ţările lor vinăritul şi păstoritul sunt de altă factură. Ele se ocupă mai mult de berărit (producerea berii), de creşterea altor animale şi de facerea altor feluri de brânză.

Dar să revenim, în final, la oile noastre, adică la cuvântul păcurar, care mi-a prilejuit atâtea digresiuni despre oierit şi păstorit, despre viaţa noastră ca popor, despre istoria românilor şi despre latinitatea limbii române. Este, prin urmare, în păcurarul nostru o noblеţe de domn al naturii, care, departe de a stârni dispreţ,

Scanned with OKEN Scanner

trebuie să ne îndemne spre admirație și prețuire. Cuvântul „păcurar" este răspândit numai în Transilvania, Banat, Maramureș, Crișana, acolo unde s-au păstrat și alte latinisme exclusive, adică dintre acelea care nu s-au moștenit în alte părți ale țării (mai exact în Muntenia și în cea mai mare parte a Moldovei). Or, Transilvania propriu-zisă, Banatul și Oltenia au fost nucleul provinciei (provinciilor) romane Dacia, zona unde s-a produs cea mai intensă colonizare cu elemente latinofone și, prin urmare, cea mai profundă și mai directă romanizare. Din nucleul acesta transilvan, romanitatea și-a revărsat preaplinul, a iradiat de timpuriu, îndată după retragerea aureliană, spre alte zone, mai ales spre Maramureș și Crișana, dar, treptat, și spre zonele extracarpatice din Muntenia, Moldova etc. Cuvântul „păcurar" nu a trecut, însă, Carpații, rămânând ca un martor din miazănoapte al unei lumi care se întindea pe trei continente, de la Oceanul Atlantic până la Tigru și Eufrat și din nisipurile fierbinți ale Africii până în ceturile reci ale Britaniei. Din acea lume – Imperiul Roman – descind românii de astăzi și limba lor românească.

Scanned with OKEN Scanner

trebuie să ne îndemne spre admirație și prețuire. Cuvântul „păcurar" este răspândit numai în Transilvania, Banat, Maramureș, Crișana, acolo unde s-au păstrat și alte latinisme exclusive, adică dintre acelea care nu s-au moștenit în alte părți ale țării (mai exact în Muntenia și în cea mai mare parte a Moldovei). Or, Transilvania propriu-zisă, Banatul și Oltenia au fost nucleul provinciei (provinciilor) romane Dacia, zona unde s-a produs cea mai intensă colonizare cu elemente latinofone și, prin urmare, cea mai profundă și mai directă romanizare. Din nucleul acesta transilvan, romanitatea și-a revărsat preaplinul, a iradiat de timpuriu, îndată după retragerea aureliană, spre alte zone, mai ales spre Maramureș și Crișana, dar, treptat, și spre zonele extracarpatice din Muntenia, Moldova etc. Cuvântul „păcurar" nu a trecut, însă, Carpații, rămânând ca un martor din miazănoapte al unei lumi care se întindea pe trei continente, de la Oceanul Atlantic până la Tigru și Eufrat și din nisipurile fierbinți ale Africii până în cețurile reci ale Britaniei. Din acea lume – Imperiul Roman – descind românii de astăzi și limba lor românească.

Scanned with OKEN Scanner

„A TREIA CEA MAI MARE LOCAȚIE DIN LUME“ ÎN ANUL „DOUĂZECI-DOUĂZECI“

Am văzut de curând și din nou, în scris, următoarea constatare: „Locația bătăliei de la Posada rămâne controversată în istoriografia română“. Corect și simplu ar fi fost: „Locul bătăliei de la Posada rămâne controversat în istoriografia română“. Termenul *locație* (un neologism) devine tot mai frecvent în limbajul cotidian românesc, dar cu un alt sens decât cel originar și tinde să elimine pas cu pas vechiul cuvânt moștenit în chip organic din latină (și nu împrumutat târziu), „loc“ (*locum, -i*). La noi *locum* este „loc“, aproape la fel ca-n latinește, pe când în italiană este *luogo*, în franceză este *lieu*, forme mult mai depărtate de original. În loc să prețuim această frumusețe de cuvânt, mai nou, cu toții mergem în locații pitorești, căutăm locații potrivite, desfășurăm întâlniri în locații extravagante, ne vedem cu prietenii în locații familiare, mâncăm în locații șic etc. Toate ar fi bune și frumoase, dacă acest substantiv *locație* ar fi un sinonim al substantivului *loc*, dar nu este. Orice dicționar respectabil ne lămurește ce înseamnă în românește *locație* și de unde provine cuvântul. Este vorba despre un neologism, pătruns târziu în limba română, cu forma literară arhaică (franțuzită)

Scanned with OKEN Scanner

de *locațiune*, după modelul *considerațiune*, *ocaziune*, *concluziune*, *preciziune* etc., modificat apoi în funcție de nevoile modernizării limbii. *Locație* derivă din latinește (*locatio, -onis*), limbă în cadrul căreia funcționează ca substantiv de declinarea a III-a, feminin, imparisilabic (adică are o silabă în plus la genitiv singular, față de nominativ singular și apoi la toate cazurile următoare, deopotrivă la singular și la plural). Noi, însă, nu am preluat cuvântul direct din latină, ci din franceză, unde are forma *location*. *Locație* înseamnă: dare sau luare în folosință temporară a unui bun mobil sau imobil în schimbul unei plăți; arendare, năimire; închiriere a unui loc; chirie plătită pentru anumite lucruri luate în folosință temporară; taxă care se plătește drept sancțiune pentru depășirea termenului de încărcare sau de descărcare a vagoanelor de cale ferată, a autovehiculelor sau a vapoarelor de marfă din porturi; contract prin care una dintre părți se obligă să procure și să asigure celeilalte părți folosința unui lucru pentru un timp determinat, în schimbul unei sume de bani; concesiune; bunuri care fac obiectul unei concesiuni; determinare a poziției unei nave în larg; așezare într-un anumit loc sau într-o anumită ordine; aranjare; dispunere; orânduire.

După cum se vede, locația și locul sunt, în limba română (ca și în celelalte limbi romanice), două lucruri diferite. O vreme, românii au uitat de această „locație" preluată din franțuzește. Dar, nu de multă vreme, sub influența copleșitoare a limbii engleze, am reluat termenul, cu înțelesul său impropriu, și l-am răspândit peste tot neselectiv și nepotrivit pentru o

Scanned with OKEN Scanner

limbă romanică. Spunem aceasta, fiindcă în franceză – o altă limbă romanică – lucrurile stau cu totul altfel. De exemplu, propoziția *The meeting is taking place at a secret location*, se traduce în franceză prin *La réunion se déroule en un lieu secret*, adică „Reuniunea se desfășoară într-un loc secret". După același principiu, în *My friend told me the exact location of his house*, se redă *location* prin *emplacement*, adică localizare: „Prietenul meu mi-a spus amplasarea exactă a casei sale". La fel, pentru *They found a nice location to build their home*, se folosește *endroit*, adică loc: „Ei au găsit un loc frumos ca să-și ridice casa". În altă împrejurare, în formularea *The map shows the location of the campground*, se preferă *localisation*, adică situarea: „Harta arată situarea terenului de tabără/campare". Prin urmare, există și în românește toate nuanțele posibile pentru a-l reda pe englezescul *location* cât mai exact și mai corect. Cea mai potrivită corespondență este aceea de *loc*. De ce să se prefere locație și să nu se folosească tradiționalul și obișnuitul *loc* este greu de spus. A recurge la un termen lung și nou în locul unuia scurt și vechi este contra naturii limbii, dar este în spiritul dorinței de a epata, de a te arăta interesant, informat, șic sau *cool*. Sunt conștient de faptul că nu logica limbii determină circulația cuvintelor și sensul lor și că, până la urmă, chiar și o formă incorectă se poate impune prin uz, prin simpla ei repetare, dar este bine să se știe de unde s-a plecat.

S-a făcut – pe bună dreptate – caz, nu de mult, de rostirea 20–20 (douăzeci–douăzeci), pentru anul 2020, adică două mii douăzeci. Unii au răspuns acestei critici

Scanned with OKEN Scanner

cu un argument care li se părea imbatabil: „Și în engleză se spune la fel!". Este adevărat, dar faptul acesta nu justifică preluarea *tale quale* în românește, fiindcă în nicio limbă nu se pot traduce literal expresii din altă limbă. De exemplu, anul 1418 se redă în engleză prin *fourteen [hundreds] eighteen*, subînțeles „paisprezece [sute] optsprezece", dar nimeni nu poate zice în românește așa, ci trebuie să zică „o mie patru sute optsprezece". Prin urmare, nu avem cum să zicem 20–20 pentru 2020. Nu este în spiritul limbii române și, dacă persistăm în eroare, ajungem la adevărate aberații.

Tot așa, în contextul interesului stârnit de incendiul care a cuprins biserica Notre-Dame din Paris, am remarcat un reporter spunând: „Catedrala Sfânta Maria din Sevilla este cea mai mare biserică din Spania și a treia cea mai mare biserică din lume". Cum se poate să fie concomitent și a treia și cea mai mare din lume? Nici în acest caz, logica limbii engleze nu se potrivește cu logica limbii noastre și nici cu logica vreunei alte limbi romanice. Expresia *the third largest church in the world* are sens în engleză, pentru că este formulată în spiritul limbii și vine dintr-o îndelungată tradiție, dar în limbile romanice, în care deosebirea dintre superlativul relativ și cel absolut este mai tranșantă, nu se poate folosi întocmai. Prin urmare, traducerea nu poate să fie literală, ci se cuvine să fie de forma: „Catedrala Sfânta Maria din Sevilla este cea mai mare biserică din Spania și a treia (ca mărime) din lume". La fel, nu se poate spune „al doilea cel mai populat oraș din România", ci „al doilea oraș, după numărul populației/ca populație, din

Scanned with OKEN Scanner

România“ sau „al doilea oraș, ca număr de locuitori, din România“. La fel, în loc de „al treilea cel mai bogat om din lume“, se poate spune „al treilea om ca bogăție din lume“ ori „omul de pe poziția a treia din lume ca bogăție“. De asemenea, în loc de „al doilea cel mai înalt vârf din România“, se cuvine să fie „al doilea vârf ca înălțime din România“ sau, în loc de „al doilea cel mai lung cuvânt din lume“, trebuie spus „al doilea cuvânt din lume ca lungime“ sau, în loc de „al treilea cel mai adânc lac din lume“, se potrivește „lacul aflat pe locul al treilea în lume ca adâncime“ etc. Mai sunt și alte variante decât „al doilea cel mai“. De exemplu, „Parisul este cel mai aglomerat oraș din Europa, după Londra“ sau „Universitatea Alexandru Ioan Cuza este cea mai mare universitate din România, după universitățile din Cluj-Napoca și, respectiv, București“. Sunt și situații care par fără ieșire, ca în expresiile „al treilea cel mai corupt“ sau „al patrulea cel mai capabil“, dar limba română are posibilități de exprimare nelimitate. În primul caz, suntem pândiți de cacofonie („ca corupție“), dar se poate spune „ca nivel al corupției, X se află pe locul al treilea“, iar în al doilea caz, „X se află pe locul al patrulea între cei mai capabili“. Spre marea pagubă a exprimării corecte, televiziunile persistă în această eroare, iar oamenii de rând imită „vedetele“ de la aceste televiziuni, „vedete“ ajunse, unele, pe post de idoli ai noilor generații. Oricum, în românește, rămâne confuz, nepotrivit și chiar ilogic să spui că ceva sau cineva este și „cel mai mare“ și „al treilea“ în același timp, ca în expresia „al treilea cel mai bogat om“.

Scanned with OKEN Scanner

În consecință, calchierile automate din limba engleză nu sunt întotdeauna conforme cu specificul limbii române și trebuie evitate. Astfel, așa cum *locația* nu este loc, nici al patrulea nu poate să fie *cel mai*. Evident, limba română, fiind una dintre cele mai permisive ca vocabular și una dintre cele mai deschise spre inovare în formele de expresie, se primenește mereu, încorporează treptat în firescul său anumite cuvinte și formule, făcând uneori ca excepțiile să devină reguli. Până atunci, însă, este mai cuminte să evităm încărcarea limbii cu prea mulți termeni noi pătrunși concomitent și cu prea multe expresii traduse mecanic. Altminteri, devenim ridicoli precum Coana Chirița cu „florile de cuc", cu „spălatul putinei" sau cu „ai noștri ca brazii", expresii care, spuse franțuzește, sunt de tot hazul. Limbile popoarelor ajung să fie la fel ca organismele vii și presupun, de aceea, un înalt grad de respect, de deferență, de îngrijire, de rânduire și de supunere față de spiritul lor.

Scanned with OKEN Scanner

MANAGER, DIRECTOR, RECTOR, ȘEF, RANKING

În lumea aceasta a noastră mică și neînsemnată, șefia, dregătoria, oficiul, funcția, rangul, poziția etc. au purtat nume variate și au trebuit să iasă mereu în evidență. Astăzi, cu puține excepții, în conformitate nu numai cu obiceiul recent, ci și cu legislația, cu regulamentele și cu statutele, orice conducător se numește manager. Rectorul însuși (în oricare universitate din România) este un manager, pentru că are de alcătuit și de prezentat senatului nu un plan de acțiune sau de conducere, ci un „plan managerial"; directorul general al unui muzeu se cheamă manager general etc. Aproape toate instituțiile sunt conduse de manageri. Până nu demult, managerul era exclusiv un însoțitor al unei echipe sportive (sau, rar, artistice) ori al unui campion/artist, era acela care se ocupa cu organizarea, cu dirijarea și cu problemele financiare ale turneelor, adică un fel de impresar. Dicționarele curente românești definesc managerul drept acea persoană care conduce o entitate economică, îndeplinind, integral sau parțial, funcțiile de previziune și organizare a activității, de coordonare și antrenare a personalului subordonat și de control asupra obiectivelor propuse sau drept persoana

Scanned with OKEN Scanner

care se ocupă cu problemele administrative și organizatorice ale unui sportiv, ale unei echipe sportive ori ale unui colectiv artistic. Ce caută atunci managerii în universități, în muzee, în teatre, în centre și institute de cercetare? Este foarte greu de spus! A apărut și ideea, năstrușnică, despre posibili rectori lipsiți de calitatea de cadru didactic și de titlul de doctor. Această idee este prevăzută și în legea educației din 2011, aflată în vigoare. Cu alte cuvinte, rectorul unei universități ar putea să fie, la rigoare, un administrator (bun sau slab), fără nicio calificare de specialitate, fără nicio realizare științifică și fără normă didactică. Dar cine să asculte de un asemenea rector-manager? Cine și cum să-l bage în seamă în vreo universitate europeană care se respectă? Știu exemplul unei venerabile universități germane care, prin anii 2000, după modelul american (aplicat nu peste tot, ci pe ici-pe colo), și-a găsit un rector adus din Canada, un admirabil administrator și un eficient făcător de bani, dar care nu mai avea nimic cu școala, cu educația, cu învățământul și cu cercetarea. Senatul respectivei *Alma Mater* l-a răbdat (cu chiu, cu vai) un mandat, iar apoi l-a invitat să-și găsească un alt *job*. În locul lui, senatul a ales un venerabil specialist în studii clasice, profesor cu state vechi, respectat, cu sute de cărți și articole în portofoliu, în fața căruia toți profesorii și studenții făceau reverențe și-l salutau cu „Magnificență!“ I-am întrebat pe colegii mei cum e cu talentele administrative ale noului rector și mi-au spus un lucru admirabil: nu are nevoie de așa ceva, pentru că, bucurându-se de respect și de prestigiu nemărginit, este înconjurat de o echipă de specialiști în variate domenii, plini de zel și

Scanned with OKEN Scanner

supercalificați în domeniile lor. Echipa aceasta făcea administrația, iar rectorul reprezenta, prin personalitatea sa de savant, universitatea. Rectorul oricărei universități respectabile a fost, din secolele al XI-lea–al XII-lea încoace, de la înființarea primelor universități, simbolul erudiției, al acribiei, al muncii didactice și științifice de cel mai înalt nivel, a fost funcția cea mai înaltă de reprezentare și nu de administrare. Rectorul nu face o meserie oarecare, ci îndeplinește o misiune. La universitățile de clasă internațională, rectorul a fost întotdeauna un mare savant. De ce să-i stricăm rosturile lui milenare acum și de ce să-i pervertim menirea?

La fel cu directorii de muzee, de centre și institute de cercetări, de arhive istorice, de biblioteci. Și aceștia trebuie să fie niște învățați, deoarece conduc echipe de învățați și nu antrenează sportivi, nici nu administrează ferme, nici nu produc, contra cronometru, piese de schimb pentru mașini. Chiar și termenul de director este un neologism în românește, dar unul care s-a împământenit. Ce rațiuni există – în afară de tendința păcătoasă de uniformizare a vieții cu orice preț – de a crea alt termen? Pe de altă parte, „managerul" are întrebuințările lui cunoscute și, oarecum, consacrate, pe care le-am remarcat mai sus. De ce oare să fie toți șefii manageri? Ar urma, conform acestei logici, ca în loc de directori adjuncți și de prorectori să spunem vice-manageri?

De altminteri, nici șefii nu mai sunt șefi. Acest cuvânt (cu sensul de conducător) a intrat în românește din limba franceză, probabil încă din secolul al XIX-lea și s-a naturalizat destul de repede. Recent, și bucătarii de lux au devenit șefi, din moment ce conduc instituții

Scanned with OKEN Scanner

așa de importante precum bucătăriile. Dar ei – înnobilați peste noapte – nu pot fi simpli șefi precum șefii de gară, șefii de orchestră sau șefii de lucrări, ci trebuie să fie obligatoriu „chefi". Aberație mai mare nici că se poate, cel puțin din două motive! În primul rând, limba română este o limbă fonetică și nu putem să scriem „chef" și să citim „șef". În al doilea rând, „cheful" are în românește un înțeles precis și înseamnă petrecere, chiolhan, bună dispoziție, voie bună, veselie etc. Astfel, dacă dorim cu tot dinadinsul ca bucătarul să fie rebotezat „șef", atunci nu avem altă soluție decât să scriem „șef". Prețul este însă „pedepsirea" cu exilul a cuvântului „bucătar", care vine din frumos sunătorul „bucate", de origine latină. Cum ar suna, să zicem, în loc de „sarea în bucate", „sarea în alimente" sau chiar „sarea în mâncare" sau, în loc de „bucătărie", să impunem „șefie"?

Situația aceasta îmi amintește de o alta, tot lipsită de consistență logică și devenită chiar comică. Pe vremea stagiaturii mele, sub regimul comunist, fiecare profesor începător trebuia să facă un plan de lecție, care era verificat de șeful de catedră (profesor de specialitatea novicelui) și de unul dintre directorii școlii. De la o vreme, a venit o directivă – nu știu cine o fi avut ideea și de ce! – în care se cerea schimbarea denumirii banalului plan de lecție în „proiect de tehnologie didactică". Am întrebat și eu pe mai-marii liceului cum de s-a ajuns la o astfel de rătăcire și răspunsul a fost că trăim într-o societate tehnologică, a inginerilor, și că totul trebuie adaptat acestei realități. După câțiva ani, năzdrăvănia aceasta a fost abolită, din câte știu, dar a arătat cât de profund știm noi, românii, să trăim absurdul. Dacă și cercetarea, și școala,

Scanned with OKEN Scanner

și arhivele, și bibliotecile, și muzeele „se manageriază" și dacă specialiștii din toate domeniile sunt acum „manageri", atunci ce mai fac administratorii și de către cine și cum se mai face cercetarea, creația, interpretarea datelor? Ce era așa de rău în termenul de director, încât să fie repudiat și de ce rectorul – care de când este lumea trebuie să fie un mare profesor, un savant respectat – este pus să facă, în mod obligatoriu, „plan managerial"? Managerii ar trebui să fie șefii unor instituții lucrative, adică aducătoare de profit bănesc. De când instituțiile de cultură, cele care promovează cultura națională, cele care fac cercetare în filologie clasică, de exemplu, trebuie să fie aducătoare de profit material? „Profitul" cultural nu ar trebui să aibă legătură directă cu banul. Institutele de arheologie, teatrele naționale, muzeele de istorie nu au cum să aducă venituri bănești, să genereze averi, altele decât cele spirituale. Ar fi mult mai înțelept să fim manageri atunci când se cuvine și să-i lăsăm să existe și pe directori, rectori, administratori, dregători, conducători, lideri, fruntași, șefi etc.

În același spirit, este greu de înțeles de ce termenul de „ranking" tinde să elimine vechile forme, intrate de mult în uz, precum „clasament"/„clasificare" sau „ierarhizare"/„ierarhie". În consecință, noi nu mai facem clasamente ale universităților, ci ranking-uri, ba și metaranking-uri. Firește, devine „cool" să spunem și să scriem „ranking", dar nu văd rațiunea pentru care am elimina termenii mai vechi din limba noastră, pe aceia care exprimă exact același lucru și care – rămânând vorba între noi – sunt ori au fost tot neologisme.

Un alt cuvânt invaziv este *business*, intrat destul de recent în limbă, fapt pentru care nici nu are încă o

Scanned with OKEN Scanner

grafie românească. Așa că una scriem *(business)* și alta citim *(biznis)*. De multe ori, acest termen la modă a luat locul unuia cu un conținut mult mai vast, anume economie. Or, businessul cuprinde doar afacerile, numite anterior acțiuni lucrative. Corect, businessul mai poate să fie definit drept gestiunea afacerilor. Nici „omul de afaceri" nu mai există în româna ultra-contemporană, acesta devenind invariabil „businessman".

Limba are legile ei, care nu se încadrează ușor în limbajul de lemn voit de oficiali. S-a vrut odată, prin anii '70–'80 ai secolului trecut, scoaterea din vocabular a cuvintelor „domn" și „doamnă", în favoarea perechii slavo-sovietice „tovarăș-tovarășă" și a fost un eșec total. Oamenii ziceau domn și doamnă mai mult decât înainte, ca să sfideze această hotărâre aberantă. Ba mai mult, de când „tovarăș" ni s-a băgat pe gât cu sucitorul, nu mai poți să spui nici măcar „tovarăș de vânătoare", precum scria Mihail Sadoveanu în 1926, fără să nu fi catalogat drept nostalgic comunist. Cuvintele nu se pot exila, condamna, blama sau distruge, așa cum face uneori o societate cu oamenii indezirabili. Cuvintele sunt ca banii – după cum spunea demult pomenitul cărturar – și circulă dacă sunt bune, dacă sunt intrate în uz. Circulația lor nu trebuie, însă, forțată pe motiv că ne plac mai mult unele decât altele. Este loc pentru toate cuvintele limbii române, ca și pentru cele care vin mereu din alte limbi. Se mai „tocesc" unele dintre aceste cuvinte, prin abuz sau din alte motive, dar este bine ca „tocirea" aceasta să fie naturală. Limba română, asemănătoare unui organism viu, este o limbă permisivă, deschisă, adaptabilă, dar nu este chiar gumilastic și nici nu se lasă mereu umilită.

Scanned with OKEN Scanner

CUVINTE VECHI, ACCENTE, SEMNE DIACRITICE ȘI RONI

Ion Heliade Rădulescu are, în poezia *Zburătorul* – aproape uitată azi –, câteva versuri memorabile, care se constituie în unul din primele și cele mai frumoase pasteluri din literatura română: „E noapte naltă, naltă; din mijlocul tăriei/Veșmântul său cel negru, de stele semănat,/Destins coprinde lumea, ce-n brațele somniei/Visează câte-aievea deșteaptă n-a visat.// Tăcere este totul și nemișcare plină:/Încântec sau descântec pe lume s-a lăsat;/Nici frunza nu se mișcă, nici vântul nu suspină,/Și apele dorm duse, și morele au stat.“ Dincolo de cuvintele noi, derivate („somnie“ format din somn, cu adăugarea unui sufix sau încântec, pandant al lui descântec), există aici sensul cel vechi al verbului „a fi deștept“, adică a fi treaz, cu adjectivul sau adverbul „deștept“ sau „deșteaptă“, adică „de veghe“, „veghetor“/„veghetoare“, „neadormit“/„neadormită“. De aici vine și noțiunea de „ceas deșteptător“, ca și comanda „Deșteptarea!“, rostită des mai demult în armată, când serviciul militar era obligatoriu. În același spirit, versurile unui vechi cântec popular din Maramureș spun: „Săracă irima me,/Fost-am la doftor cu ie,/La doftor și la potică/Și nu mi-o aflat nimică“.

Scanned with OKEN Scanner

Folcloriștii de ocazie, fără simțul limbii, au schimbat ultimul vers în forma „Și mi-o spus că n-am nimică". Dar verbul „a afla" are nu doar sensul de „a fi" sau de „a ști", ci și pe acela de „a descoperi" sau „a găsi". Întrebări precum „Aflatu-ți-o vreo boală doctorul?" sau „Ai aflat-o acasă pe Maria?" erau curente în lumea satului transilvan de odinioară. În stilul epistolar arhaic nu se spunea „sunt bine", ci „mă aflu bine și sănătos, care sănătate v-o doresc și vouă". „Potica" (farmacia) este un neologism regional, pătruns în limbă în secolul al XIX-lea, prin filieră maghiară, din germană, mai exact de la substantivul *Apotheke*. Proverbul regional „a prăda ovăzul pe gâște" ascunde un sens uitat al verbului „a prăda", anume „a risipi". „A prăda" înseamnă, de regulă, „a jefui", iar, în formă pasivă, „prădat" („am fost prădat") înseamnă „jefuit". Prăduirea sau părăduirea este, însă, între altele, risipire. În unele dicționare se indică pentru „prăduire" o origine necunoscută, deși derivarea din „pradă" este evidentă, iar cuvântul acesta din urmă vine indubitabil din latinescul *praeda, -ae*. Din ignoranță, din grabă, din dorința prostească de a inova acolo unde poporul a așezat bine lucrurile, multe versuri vechi sunt modificate de interpreții cei noi. De exemplu, versurile unei colinde din nordul țării sună așa: „În toată casa-i lumină,/La tot focu-i oala plină". Dar, fără să înțeleagă mesajul, cei mai mulți spun „În toată casa-i lumină,/La tot omu-i masa plină", ceea ce este banal și lipsit de valoare stilistică. Ideea vechilor versuri este aceea că, la Crăciun măcar, chiar și săracul trebuie să fie, pentru o clipă, bogat și că focul, care adesea arde de pomană, doar ca să nu înghețe de

Scanned with OKEN Scanner

frig familia, avea atunci un rost mai înalt, anume acela de a pregăti ospățul sau ospătarea.

Tot din ignoranță sau din dorința de a epata cu orice preț, unii contemporani schimbă cu de la sine putere maniera de pronunțare a multor nume vechi românești. Se știe că unele nume de familie provin, în toate limbile, din denumirile unor meserii sau ale unor ocupații. Astfel, pentru „morar" avem Morariu/Moraru, pentru „fierar" – Fierariu/Ferariu/Feraru, pentru „trăistar" – Trăistariu/Trăistaru, pentru „uşer" – Uşeriu/Uşeru, pentru „funar" sau „funer" – Funariu/Funaru sau Funeriu/Funeru, pentru „piuar" – Piuariu/Piuaru etc. La mai toate aceste nume există, pe lângă formele literare recente Moraru, Feraru, Trăistaru, Uşeru, Piuaru etc. şi variantele arhaice cu *i* – Morariu, Ferariu, Trăistariu, Uşeriu, Piuariu etc. – care trebuie corelate cu formele regionale, cu *i* scurt final, precum morarĭ, ferarĭ, trăistarĭ, uşerĭ, piuarĭ etc. Prin urmare, *-iu* (din Morariu, Ferariu etc.) formează un diftong, nu un hiat, accentul căzând şi în aceste cuvinte pe penultima silabă, după regula specifică. De aceea, nu avem cum să zicem Moráru, dar Morariú, Feráru, dar Ferariú, Trăistáru, dar Trăistariú, Uşéru, dar Uşeriú etc. Această manieră de accentuare se întâlneşte în numele care provin din greceşte sau turceşte, de tipul Vasilíu, Boiangíu, Ţighilíu sau Gheorghíu. În numele vechi româneşti, majoritatea cu bază latină, accentul trebuie să cadă pe penultima silabă, indiferent dacă forma are sau nu un *i* scurt păstrat în structura fonetică a sufixului de agent. Prin urmare, corect românește este ca Morariu, Ferariu, Trăistariu, Uşeriu, Funeriu etc. să aibă accentul pe

Scanned with OKEN Scanner

a, respectiv *e*, exact ca în formele lor primare Moraru, Feraru, Trăistaru, Ușeru sau Funeru. Cum ar fi să zicem azi în loc de Ioan Molnar-Piuáriu, cu accent pe *a*, Ioan Molnar-Piuaríu (cu accentul pe *i*)? Cum ar suna astfel numele primului medic oculist român? Mulți vor spune că accentul nu prea contează, ceea ce este complet fals. Nu este totuna să-i spunem cuiva „dă-te în lături" sau „dă-te în lătùri". Pe de altă parte, accentuarea cuvintelor face parte din specificul fiecărei limbi. De exemplu, în maghiară, accentul cade, de regulă, pe prima silabă, în franceză cade, adesea, pe ultima, în românește pe penultima silabă. De asemenea, nu se pot transforma diftongii în hiaturi și invers, „după ureche". Tot o chestiune de accent este și pronunțarea unor nume proprii de tipul Bogdan, Ștefan, cu accentul pus greșit pe prima silabă, în forma Bógdan sau Ștéfan, precum în limba maghiară. Sub influența aceleiași limbi, se spune adesea prin Transilvania iánuarie, fébruarie (cu accentul pe prima silabă), în loc de ianuárie, februárie, cu accentul românesc normal, pus pe penultima silabă. Ar fi bine ca învățătorii și profesorii să atragă atenția asupra acestor erori care pervertesc limba, să-i corecteze pe elevii lor și să-i învețe inclusiv valorile fonetice ale limbii noastre.

Se remarcă în ultima vreme, în multe locuri din țară, pe afișe publicitare, dar și pe pancarte oficiale, chiar la intrarea în unele localități, anumite semne diacritice greșite, inexistente în limba română, precum *î* sau *ã*. De exemplu, se poate vedea uneori Cãlimãnești în loc de obișnuitul Călimănești. Tilda (așa se cheamă ~) este un semn diacritic de forma unui *s* de tipar culcat, specific anumitor limbi (spaniolă, portugheză) și care

Scanned with OKEN Scanner

se pune deasupra unei litere pentru a conferi pronunțării sunetului pe care îl reprezintă un caracter palatal, nazal. Cu alte cuvinte, semnul respectiv nu este un moft estetic, ci este un semn precis, cu valoare fonetică bine definită, dar fără nicio legătură cu limba română. Folosirea lui în scrierea limbii române este nu numai fără rost, ci chiar greșită și creatoare de confuzii pentru români și pentru străini. Dacă tilda nu există în sistemul ortografic al limbii române (și așa trebuie să rămână), sunt alte semne, odinioară inexistente, care, însă, ne-au invadat viața și nu mai putem scăpa de ele. Acestea nu sunt nici semne diacritice și nici litere alfabetice noi, dar există. Unul este @, numit în limba română „a rond", „coadă de maimuță" sau, rar „a comercial". Semnul @ a fost folosit pentru prima dată de călugării medievali pentru a prescurta prepoziția latină *ad*, prin combinarea literei a și cu vechea formă a literei *d*, anume ∂. Din anul 1345, datează o altă formă cunoscută a acestui simbol, prezentă într-o traducere bulgărească a scrierii bizantine *Cronica lui Constantin Manasses*, în care semnul era folosit pentru cuvântul „Amin". În ultimii ani, sensul simbolului este total altul, el fiind folosit cu înțelesul „localizat la" sau „direcționat către", mai ales în adresele de e-mail, în rețelele de socializare precum Facebook sau Twitter, în limbajele de programare. Nici vechiul # (diez) nu mai este ce a fost el odată, cunoscut de mulți doar în muzică. Azi este folosit în câteva domenii destul de diferite. În engleză i se spune *pound key*, apare pe orice tastatură de telefon și e tasta care dă o comandă sistemului de operare din rețea. E ca un *enter*. Simbolul

Scanned with OKEN Scanner

poate fi utilizat și ca o prescurtare a cuvântului *number*, fiind mult mai ușor să scrii *Mambo #5* decât *Mambo number 5*. Azi, românii îi zic semnului haștag, deși un haștag (scris deocamdată, adesea, hashtag) este un cuvânt sau o frază, precedate de semnul #. Grafia aceasta este o modalitate de a înștiința prin etichetarea tipului de conținut. Cuvintele care apar în mesajele de bloguri și rețele de socializare (precum Facebook, Twitter, Google+ sau Instagram) pot fi etichetate prin inserarea semnului # în fața lor. Acest semn este o noutate, fiind folosit doar de câțiva ani, și este cunoscut cu sensul actual numai de generațiile mai noi. Aud că sunt deja „comunicatori" care-și scriu exclusiv prin *emoticoane* (cuvânt foarte recent, care desemnează un semn menit să exprime o stare afectivă), un fel de pictograme. Acestea ne duc cu gândul la vechea scriere hieroglifică (folosită de egipteni cu mii de ani în urmă), la care s-a renunțat în favoarea scrierilor alfabetice folosite de fenicieni, greci, romani etc., tocmai pentru că hieroglifele nu puteau exprima complexitatea gândurilor omenești. Câtă vreme emoticoanele rămân un auxiliar șic al scrierii alfabetice, limba nu este în pericol. Altminteri, vom coborî pe scara comunicării umane la treptele primitivismului, ceea ce ne va transforma toată strădania în muncă de Sisif. Comunicarea oficială modernă se face rațional și nu sentimental, iar comunicatorii trebuie să aibă proprietatea termenilor utilizați și a semnelor aflate în uz.

O altă practică păcătoasă este denumirea greșită a monedei naționale a României, devenită peste noapte RON. Evident, specialiștii știu că numele acesta este

Scanned with OKEN Scanner

o „găselniță", o improvizație sub formă de prescurtare, asociată cu o alta, uitată între timp, anume ROL. Aceste cuvinte provin din abrevierea sintagmelor englezești *ROmanian New* (pentru leul nou) și *ROmanian Leu* (pentru leul vechi). Formula RON era însă una tehnică și nu presupunea deloc înlocuirea denumirii consacrate și oficiale a monedei naționale românești. Prin urmare, trebuie să scriem și să rostim leu-lei și nu ron-roni. De altfel, nu se înțelege de ce, după atâția ani (din 2005–2006, de când 10 000 de lei vechi s-au transformat într-un leu nou, până azi au trecut 13–14 ani!), unii dintre noi exprimă sumele în lei vechi. Încă auzim că s-au cumpărat de la magazin anumite nimicuri cu milioane, ceea ce este derutant și eronat. Este drept că, pe vremea lui Alexandru Ioan Cuza, când s-a făcut prima tentativă serioasă de trecere la o monedă națională, aceasta trebuia să se cheme „romanat" sau chiar „român" (după modelul surorii mai mari, Franța, care avea francul), dar ideea nu s-a putut pune în practică. Numele de „leu" intrase însă adânc în conștiința publică și nu s-a mai forțat nota ulterior. O glumă bine tocmită zice că nu s-a putut trece la denumirea de „român" pentru moneda noastră, fiindcă ar fi sunat rău, în târgurile de vite (așa de multe pe atunci), să auzi un negustor strigând, ca să-și vândă repede marfa: „Dau un bou pentru 10 români!" Dincolo de amuzament, însă, numele de „leu" pentru moneda națională face parte, încă, din patrimoniul românesc și nu are nimeni căderea de a schimba acest nume. Prin urmare, RON nu are niciun rost, nicio justificare și trebuie eliminat repede.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA VECHE ȘI-NȚELEAPTĂ...

În unele texte de istorie, nu neapărat scrise de istorici, apar formulări greșite din punct de vedere lingvistic, formulări care impietează și asupra seriozității mesajului istoric. Astfel, cum istoria este indisolubil legată de spațiu și timp, se folosește uneori expresia „topografia locului" (pentru prezentarea amănunțită a unui spațiu). Mult mai des, însă, apare sintagma „etnogeneza poporului român" (pentru formarea românilor ca popor). Ambele formulări sunt greșite, fiindcă sunt exprimări pleonastice, adică repetă aceleași cuvinte de prisos. „Topografia" înseamnă chiar descrierea amănunțită a unui loc sub raportul așezării, configurației etc., fiindcă termenul este un compus grecesc din substantivele cu sensul „loc" și „scriere"/„descriere". Prin urmare, substantivul loc este cuprins în acest compus și nu mai trebuie repetat. „Etnogeneza" exprimă, ca termen, prin sine formarea (geneza) poporului (din grecescul *ethnos*). În acest compus, noțiunea de popor este cuprinsă, astfel că, spunând „etnogeneza poporului român" este egal cu a spune „formarea poporului român".

Limba română are în jur de două mii de cuvinte moștenite direct din limba latină, ceea ce pare puțin, dar

nu este. La fel se întâmplă și în celelalte limbi romanice. Aceste cuvinte sunt așa de neaoș-românești (mamă, ud, mut, soare, sare, ghindă, oaie, împărat, mărunt, cucută, zi etc.), încât – dacă nu suntem specialiști – este greu să le depistăm. Cele mai multe împrumuturi de origine latină au intrat în românește prin influență, ca neologisme, luate din franceză, dar și din engleză (care, deși limbă germanică, are cam 60% din vocabular de sorginte latină, preluat prin franceză). Există însă și cuvinte latine preluate în română prin alte procedee. Româna, fiind o limbă romanică, este foarte permisivă, acceptând ușor cuvinte străine, mai ales unele care sună cumva familiar. Alte cuvinte vin din grecește, dar adesea tot prin intermediar latin sau neolatin. Cu toate acestea, atunci când împrumuturile se transformă în avalanșe – așa cum se întâmplă azi cu termenii preluați din engleză, pe fondul erei digitale – lucrurile se complică, sensurile scapă, se amestecă și se suprapun, încât intervin aberații. Unele dintre aceste aberații intră în uz și ajung să fie foarte greu de corectat.

Luăm câteva exemple din trecut. Astfel, avem cuvântul „repercusiune", care-l dublează pe românescul „urmare", dar este sinonim și cu un alt neologism, anume „consecință". Mulți români, mai ales dintre aceia care vor să fie prețioși, spun și scriu „repercursiune", probabil prin contagiune cu „parcurs", „curs", „recurs", „incursiune", „excursiune". Dar cuvântul latinesc de origine este *repercusio, -nis* și, prin urmare, nu încape nicio îndoială că acea consoană *r* (dintre *u* și *s*) este de prisos. De asemenea, am preluat târziu adjectivul „lucrativ", care vine din latinescul *lucrum, -i*,

Scanned with OKEN Scanner

adică profit material, câștig pecuniar, avantaj bănesc. Astfel, „atelier lucrativ" nu înseamnă un loc în care se muncește – cum cred mulți –, ci un loc în care se câștigă. Este drept că, în epoca romană, prin muncă se câștigau avantaje materiale și că daco-romanii au suprapus și ei câștigul *(lucrum)* peste muncă (în română, termen slav). Ulterior, noi, românii, am muncit mult de pomană, pentru alții și nu pentru profitul nostru, încât „lucrul" a devenit sinonim cu „munca", câștigul fiind pierdut pe drum. Azi zicem că mergem la „lucru", adică mergem să muncim și lăsăm ideea de profit, de câștig în afară. Lucrativ, însă, care vine din latinește, nu înseamnă activitate fizică sau efort muscular, ci câștig, profit, venit. În Evul Mediu transilvan *lucrum camerae* era „venitul cămării", adică un impozit strâns de la anumite categorii de populație. La fel, folosim adesea adverbul/adjectivul „fortuit" cu sensul forțat, obligatoriu, impus prin forță, ceea ce este total eronat. „Fortuit" înseamnă întâmplător, adus de soartă, fiindcă provine din latinescul *fors/fortuna*. În mitologia romană, Fortuna era zeița norocului. De aceea, nici nu se poate spune „întâmplare fortuită", pentru că este ca și cum am zice „întâmplare întâmplătoare"! „Caz fortuit" înseamnă un fapt care „s-a întâmplat să fie așa" și nu are nicio legătură cu expresia „caz de forță majoră". Tot din pricină că nu cunoaștem sensurile primare, zicem uneori, când vrem să exprimăm ideea de general valabil, „panaceu universal". Este fără nicio noimă, fiindcă panaceu înseamnă chiar general, universal, global, leac bun la toate, remediu pentru orice și nu mai are nevoie de altă întărire prin adjectivul

Scanned with OKEN Scanner

„universal". Dacă le folosim pe amândouă, generăm un pleonasm. La fel se petrec lucrurile cu expresia „a aduce aportul". Substantivul „aport", luat din franceză, înseamnă aducere, iar verbul *apporter*, în limba lui Voltaire, înseamnă a aduce. Cum să zicem atunci, pe românește, „a aduce aducerea"? Pleonasmul de față se poate evita foarte ușor: „a aduce contribuția", „a contribui" etc. Nici formulările de tipul „mai optim", „mai superior", „mai excelent" nu se pot folosi, fiindcă adjectivele „optim", „superior", „excelent", provenite tot din latinește, nu au grade de comparație, fiind ele însele, în limba originară, forme ale unor grade de comparație. Astfel, *optimus* înseamnă foarte bun și, în consecință, nu avem cum să spunem „mai foarte bun"; *superior* înseamnă mai bun, astfel încât nu putem spune „mai mai bun" etc. Din aceeași serie face parte și formula nefericită „pretext inventat". Pretextul este un motiv aparent, o cauză inventată și nu una reală. Prin, urmare, pentru a exprima ideea de fals, de inventat, de prefăcut este suficient cuvântul „pretext".

Pentru toate aceste cuvinte și expresii greșite sau greșit folosite există termeni și formule românești vechi, simplu de verificat și de aplicat în vorbire ori scriere. Astfel, pentru „repercusiune", avem urmare; pentru „fortuit" avem întâmplător; pentru „panaceu" avem leac bun la toate; pentru „optim" avem foarte bun (superlativ absolut) ori cel mai bun (superlativ relativ), pentru „pretext" avem motiv, subterfugiu, scuză, găselniță.

Aceeași meteahnă de primenire cu orice preț a limbii, spre a fi interesanți și spre a da impresia că suntem

Scanned with OKEN Scanner

educați, conduce și la alte exagerări. Pe vremea adolescenței mele era *cool* să zici „am lecturat o carte", în loc de „am citit o carte" și nici azi nu ne-am dezbărat de asta. După aceeași „regulă", se preferă „oportunitate" în loc de ocazie, șansă, posibilitate; „eroare" în loc de greșeală, „umanitate" în loc de omenire.

Ce facem însă cu expresia „om determinat să facă un lucru", cu sensul de om hotărât să facă ceva? Determinarea înseamnă, în românește, stabilirea limitelor între care se situează un lucru, un fenomen, un fapt, dar mai înseamnă și identificare sau operație logică prin care se trece de la noțiuni generale la noțiuni mai puțin generale și cu o sferă mai restrânsă, dar cu un conținut mai bogat sau precizare a caracterelor, a însușirilor (cantitative, calitative etc.) ale unui obiect, ale unui fenomen etc. (în vederea identificării sau repartizării în categorii) sau chiar, în gramatică, precizarea sensului unui cuvânt sau al unei propoziții cu ajutorul unui determinant. Or, din moment ce în engleză determinare înseamnă hotărâre sau acțiunea de a fi hotărât, decis, gata să faci cu orice preț ceva, sensul acesta s-a preluat în românește, fără niciun motiv serios. Faptul în sine creează o imensă confuzie. De ce să fii determinat să faci ceva, din moment ce trebuie să fii hotărât să o faci? Din păcate, aproape nimeni nu mai zice despre un om că este „hotărât" să facă ceva. Nu, el este „determinat"! Ceea ce este incorect, pentru că se preia în română sensul din engleză al adjectivului/adverbului *determined* (decis, hotărât), fără să se țină seama de faptul că „determinat" înseamnă în românește cu totul altceva. În românește, „determinat" înseamnă, în primul rând,

Scanned with OKEN Scanner

precizat, stabilit, limitat, delimitat, caracterizat, ales, definit, fixat, identificat, marcat. De exemplu, „cauza a fost determinată" înseamnă „cauza a fost stabilită" sau „cauza a fost descoperită". De ce să creăm confuzii, folosind adjectivul sau adverbul determinat cu un sens împrumutat din engleză? „A realiza" înseamnă, în românește, a face, a înfăptui sau a face să devină real. Verbul românesc provine din verbul francez *réaliser*. În engleză, *to realize* înseamnă a-ți da seama, a înțelege, a vedea o situație. Mulți români folosesc acest verb în română cu sensul englezesc și în engleză cu sensul românesc. Am auzit, recent, un politician român informându-l pe un reporter străin: *I realized an important goal in the Parliament*, ceea ce nu înseamnă în niciun caz „am înfăptuit un scop important în Parlament". De asemenea, unii cred că atrag atenția asupra lor dacă spun că „suspicionează" ceva, în loc să spună normal că bănuiesc ceva. La fel, pare mai interesantă forma „abreviere" față de „prescurtare". Din păcate, există destui vorbitori care nici nu știu că termenii aceștia sunt sinonimi. Am auzit, nu demult, o persoană publică „explicând" care este deosebirea între „eroare" și „greșeală".

„Deci m-am focusat pe o donuterie din proximitate, am empatizat cu vânzătoarea, care mi-a furnizat produsul cu discount; din lipsă de preocupare, am șeruit vestea cool și am pus și o poză a locației în atașament". Iată cum ar suna textul de mai sus, cules de pe un blog, în românește: „Așa că mi-am concentrat atenția spre o gogoșărie din apropiere, i-am zâmbit vânzătoarei, care mi-a dat gogoașa mai ieftin; având ceva timp, am împărtășit vestea bună și am pus și o poză a locului în

Scanned with OKEN Scanner

anexa mesajului". Cuvintele „donuterie" și „a empatiza" nici nu sunt consemnate încă în dicționarele limbii române, nici măcar la sectorul neologisme.

Îngrămădirile de cuvinte noi, șocante, la modă, luate din engleză – dar nu din engleza literară – și prezente pe blogurile zise „internaționale", nu ne ajută deloc în comunicare. Orice termen nou din limbă ar trebui să presupună o simplificare a comunicării, o înlesnire a mesajului transmis și se poate face, de regulă, treptat, după multe încercări. Cu alte cuvinte, limba nu se lasă agresată prin foarte multe noutăți concomitent, pentru că nu le poate încorpora. Natural, tinerii nu vor vorbi și nu vor scrie niciodată precum profesorii de română și nici analfabeții funcționali nu se vor exprima aidoma profesorilor universitari. Așa a fost de când este lumea. Numai că puțină atenție, din partea oricărui vorbitor de limbă română, nu strică. Neologismele numeroase și șocante, mai ales dacă nu au sens în limba de adopție, nu au impresionat pe nimeni și nu au adus nicio binefacere vreunei limbi-gazdă. Româna, o limbă permisivă și generoasă, nu se lasă ușor copleșită și transformă treptat împrumuturile după chipul și asemănarea ei, dar orice exagerare dăunează. Problema nu este nouă, din moment ce o semnalează și Eminescu, în *Scrisoarea a II-a*: „Căci întreb, la ce-am începe să-ncercăm în luptă dreaptă/A turna în formă nouă limba veche și-nțeleaptă?" Limba este ca un organism viu și „se toarnă" continuu în „formă nouă", dar „cu treabă bună" sau „cu binișorul", după cum știau odinioară bătrânii, adică înțelepții. Cine mai are astăzi nevoie, însă, de bătrâni sau de înțelepți?

Scanned with OKEN Scanner

ERORI CURENTE DE PRONUNȚIE ȘI SCRIERE

Versurile de început ale *Mioriței* – „Pe-un picior de plai,/Pe-o gură de rai" – arată, între altele, că românii au asimilat pământul lor și țara (țările) lor cu un corp omenesc. Piciorul și gura sunt la îndemâna oricui, sunt concrete, tangibile. Numai că aceste două versuri sunt intraductibile, pentru că nu pot să fie redate mulțumitor în alte limbi. De aceea, farmecul unei limbi nu se poate cuprinde decât învățând-o, iar învățarea este anevoioasă.

Referirile din limba română la corpul omenesc pot continua. Astfel, ne-am sumețit că nu vom ceda „o palmă de pământ". La anchete, martorii trebuie să meargă „la fața locului", soții se află, prin lege, „pe picior de egalitate", iar femeia este „talpa casei", deoarece casele, mai demult, nu aveau temelii, ci „tălpi", precum picioarele omului. Când cineva vrea s-o ia spre dreapta, se duce „pe mâna dreaptă", demnitatea se exprimă „cu fruntea sus", banul este „ochiul dracului", vasul de lut ars are „buză", rafinamentul semnifică „obraz subțire", legea talionului înseamnă „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte". Unii, când vor să meargă departe, ajung „în inima pădurii", iar alții, când strigă

Scanned with OKEN Scanner

tare, o fac „din rărunchii inimii lor". Dacă cineva domină o altă persoană „o are la degetul mic", iar când un fapt este nesemnificativ, nu reprezintă „nici cât negru sub unghie". Oamenii se mișcă pe la „poalele muntelui", pe valea unui râu care „se crăcește", adică vine din două „brațe" spre șuvoiul comun. Astfel de vorbe înțelepte se folosesc și în legătură cu natura: un bărbat falnic și vrednic este un „stejar", femeia mlădioasă este „salcie", copilul este „mugur", Mihai Vodă Viteazul era „un munte" etc.

Limba română comună este plină de metafore de care nu ne mai dăm seama. Această frumusețe a limbii este profanată însă mereu, cu termeni improprii și cu formule și formulări greșite. Am auzit, din nou, pentru exprimarea ideii de răspândire a unei vești, că s-a dat „sfoară" în țară. În această formulare, expresia nu are sens. Cum să dai sfoară în țară și de ce? De fapt, este vorba despre „a da sfară în țară". Vorba aceasta vine de demult, când veștile, mai ales cele rele (năvălirea unei oști străine, cotropitoare, de exemplu), se răspândeau prin focuri aprinse pe înălțimi, care scoteau fum des și înalt, adică sfară.

Din dorința de a evita cacofoniile – destul de supărătoare, este drept – se ajunge adesea la aberații și la greșeli mai mari. Exemple: „Eu, ca și cadru didactic, am datoria să-i învăț pe elevi" sau „Ca și copil, nu are dreptul la moștenire" sau „Maria, ca și cumnată, ar fi putut să tacă în acel moment". Folosirea lui „ca și", în aceste cazuri, este justificată de dorința de evitare a cacofoniei, dar nu este corectă din punct de vedere al limbii. Corect ar fi fost să se spună, tot cu scopul

Scanned with OKEN Scanner

evitării cacofoniei: „Eu, în calitate de cadru didactic/drept cadru didactic, am datoria să-i învăț pe elevi“ sau „Fiind copil, nu are dreptul la moștenire“, respectiv „Maria, drept cumnată, ar fi putut să tacă în acel moment“. Din pricina uzului (greșit), s-a ajuns însă la abuz, încât citim și auzim fel de fel de formulări de genul: „Eu, ca și om, nu fac asta“; „Ca și intelectual, mi s-a acrit să mă tot supun“; „Am ținut, ca și prieten, să fiu de față“. În aceste cazuri, nu este vorba de evitarea vreunei cacofonii, ci de extinderea, fără nicio justificare, a unei exprimări categoric greșite. Corect este: „Eu, ca om, nu fac asta“; „Ca intelectual, mi s-a acrit să mă tot supun“; „Am ținut, ca prieten, să fiu de față“. Există unii lingviști care cred că folosirea lui „ca și“ nu este strict necesară în nicio împrejurare, nici măcar atunci când se formulează comparații. Totuși, atunci când se spune, de exemplu, „copilul, ca și maturul, este tot om“ sau „Maria, ca și sora ei, se revoltă“ sau „medicii, ca și profesorii, educă oameni“, parcă nu este atât de supărător. Limba, însă, trebuie să beneficieze de claritate și concizie, încât corect și simplu, se spune: „copilul, ca maturul, este tot om“, „Maria se revoltă ca sora ei“, respectiv, „medicii, ca profesorii, educă oameni“. Tot cu scopul evitării cacofoniilor, se ajunge la bizarerii și mai mari. Nu de puține ori se aud propoziții de genul: „Ca, virgulă, copil, am fost teribil de neastâmpărat“ sau „Nu am nimic să-mi reproșez ca, virgulă, caracter“ sau „Ai fost promovat ca, virgulă, colonel“. Efectul este stupefiant, prin lipsa lui de eleganță, prin pocirea limbii, prin exagerata pudoare. Decât așa, mai bine să

Scanned with OKEN Scanner

folosim cacofoniile. Au și ele farmecul lor, iar uneori sunt imposibil de evitat. Se cunosc cazurile clasice învățate în școală: Ion Luca Caragiale și biserica catolică. Ar mai fi și altele. În poezie, anumite cacofonii au chiar valoare stilistică. Prin urmare, decât să stricăm „limba veche și-nțeleaptă", mai bine să lăsăm cacofoniile în voia lor.

La fel de supărătoare ca acest inutil „ca și" (adaos de prisos) este suprimarea prepoziției „pe", marca acuzativului: „muzeul care mi l-ai lăudat", „omul care l-am pomenit" sau „cântecul care l-am auzit" sunt numai câteva exemple în acest sens. Corect este, evident: „muzeul pe care mi l-ai lăudat", „omul pe care l-am pomenit", respectiv, „cântecul pe care l-am auzit". Dar nu numai acuzativul suferă în româna contemporană, ci și dativul. Am văzut scrisă recent următoarea frază: „Tot ce pot face este să nu mai destăinui la toți colegii și prietenii emoțiile mele de *homo politicus*". Intenția acestui *homo politicus* – real sau fictiv – este una bună, dar exprimarea este eronată. Corect ar fi fost: „Tot ce pot face este să nu mai destăinui tuturor colegilor și prietenilor emoțiile mele de *homo politicus*". Mai auzim „I-am urat la Maria", în loc de „I-am urat Mariei" sau „Îi cumpăr la tata o pâine", în loc de „Îi cumpăr tatei o pâine" etc. „Am fost la prietenii mei" este una, iar „Le-am spus la prietenii mei" este alta. În prima propoziție avem de-a face, firesc, cu acuzativul, iar în a doua ar fi fost absolută nevoie de dativ: „Le-am spus prietenilor mei". Alte mostre de ocolire a dativului („Să le spunem la lucruri pe nume!", „I-am făcut un tiv la rochie", „Le-am spus la toți ce aveam de spus", „Le-am

Scanned with OKEN Scanner

arătat la invadatori că pe-aici nu se trece"), culese recent din emisiuni de televiziune, arată cât de răspândit este fenomenul. Corect: „Să le spunem lucrurilor pe nume", „I-am făcut rochiei un tiv", „Le-am spus tuturor ce aveam de spus", „Le-am arătat invadatorilor că pe-aici nu se trece".

Tot mai multă lume nu percepe articularea cuvintelor cu articol hotărât enclitic, mai ales atunci când este vorba de a se scrie cu doi sau cu trei de *i*. De exemplu, în expresia „propriii copii ai inculpatului au fost de față", adjectivul „propriu", care are un *i* în rădăcină și unul ca marcă a pluralului, se scrie cu trei *i*, al treilea fiind articolul hotărât. Toată lumea știe că se scrie cu trei *i* substantivul copil, articulat și aflat la plural: „copiii". Dar la fel se scriu și cuvintele terminate la nominativ singular în diftongul *-iu*, provenite, de multe ori, din limba turcă: boiangiu-boiangii-boiangiii, tutungiu-tutungii-tutungiii, tinichigiu-tinichigii- tinichigiii, sacagiu-sacagii-sacagiii etc.

Se neglijează exprimarea prin acuzativ sau prin dativ. Ce să mai vorbim de articolul posesiv (genital) – al, a, ai, ale – pus mai întotdeauna incorect, adică neacordat cu substantivul pe care îl înlocuiește? Dincolo de intenția de comunicare, generatoare de diferențe (de exemplu, se poate spune „Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei", dar și „Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei", în funcție de ce fel de posesiune dorim să exprimăm), se produc erori evidente, ivite din ignoranță și din lipsa de exercițiu. „Am remarcat o serie de replici a colegilor mei" sau „Am cunoscut mulți cântăreți de operă a căror voci

Scanned with OKEN Scanner

m-au copleșit". Evident, replicile erau „ale" colegilor, iar vocile erau „ale" cântăreților.

Grija pentru corectitudinea și pentru armonia limbii, deopotrivă în vorbă și scris, nu este facultativă. Nu este îngăduit ca unii să vorbească și să scrie corect, și alții nu, mai ales în mediile intelectuale, în școlile de toate gradele și în mijloacele de difuzare în masă. De la ultimul război mondial au trecut circa trei sferturi de secol, iar sărăcia nu mai este, pentru marea majoritate a românilor, un motiv de a nu merge la școală. Școala puțină este astăzi un semn clar de paupertate intelectuală și de înapoiere culturală. Românii care nu se instruiesc în mod organizat, adică prin școală, pierd și simțul limbii. Pe de altă parte, școala, mai ales în domeniul gramaticii, are nevoie de constanță în abordări, fiindcă limba română, dincolo de dinamica sa firească, nu este fluidă. Curentele noi din gramatică se cuvin abordate cu discreție, cu reținere, cu precauție, iar ceea ce s-a experimentat de secole și a funcționat bine nu merită abandonat de dragul modernității.

Scanned with OKEN Scanner

DIN NOU DESPRE ACCENT ȘI PRONUNȚIE

Copleșiți de reclame de toate felurile, de jenantele și inutilele repetiții ale acestor reclame – care, departe de a-și atinge scopul, îi îndepărtează pe telespectatori de produsul prezentat –, nu se poate să nu remarcăm în cadrul lor numeroase greșeli de limbă. Multe dintre acestea sunt de accent. Limba română a moștenit și accentul, ca multe alte elemente, din latinește. Ca urmare, în limba română accentul nu cade nici pe prima silabă, ca în ungurește, nici pe ultima silabă ca în franțuzește, ci, de regulă, pe penultima silabă. Evident, ca în orice chestiune de acest gen, sunt și multe excepții, mai ales la substantive proprii și comune, dar și la alte părți de vorbire.

Astfel, nu are niciun sens să spunem că este destul să luăm doar „câte o cápsulă pe zi", cu accent pe *a*, adică pe prima silabă. În substantivul „capsulă", indiferent de înțelesul său (capsulă spațială sau cosmică, fruct uscat, înveliș de organe, cilindru metalic, formă de medicament etc.), accentul cade întotdeauna pe silaba *su*, mai exact pe vocala *u*, iar pronunția este capsùlă. Tot așa, medicina alternativă ne recomandă insistent uleiul de cătină sau alte produse ale acestei miraculoase plante. În România sunt și localități care

Scanned with OKEN Scanner

poartă numele Cătina. Niciodată, până de curând, nu s-a auzit și nu s-a pomenit pronunțarea numelui acestei plante altminteri decât cătínă, cu accentul pe vocala *i* din penultima silabă. Azi, sub influența unor semidocți în ale limbii, de la televizor, sau a unor specialiști (chimiști, medici) nefamiliarizați cu termenul, mai toată lumea spune „cătină", cu accentul pe primul *ă*, ca în limba maghiară. Este drept că, în Transilvania, sunt ardelenisme influențate de limba maghiară, dar ele nu au ce să caute în limba literară. De aceea, este de preferat (cum arătam altădată) să nu spunem „iánuarie", „fébruarie", ci „ianuárie", „februárie". Accentul cade, de regulă, pe prima silabă, atunci când aceasta este și penultima. Uneori, însă, nu se întâmplă așa, încât în numele proprii Bogdan sau Ștefan, accentul cade pe vocala *a* din ultima silabă. Am auzit recent prenumele Valer, în care accentul cade pe ultima silabă (în forma mai apropiată de original, *Valeriu*, este penultima), pronunțat Vàler, cu accentul greșit pe prima silabă, probabil sub influența diminutivului Vali. Multă lume știe că în Transilvania – mai ales în trecut – mulți români erau botezați cu nume romane. Astfel, băieții se chemau Liviu, Corneliu, Titu, Silviu, Valeriu, Aureliu, Pompiliu, Coriolan, Septimiu, Octaviu, Casiu etc., iar fetele Livia, Cornelia, Virginia, Lucreția, Lavinia, Silvia etc. Aceste nume nu s-au păstrat – cu rare excepții – în românește din limba latină, prin evoluția firească a limbii, ci au fost introduse printr-o acțiune a elitei românești ardelene în Epoca Modernă, când maghiarizarea numelor devenise o regulă. Astfel, în vreme ce numele proprii de calendar – Ioan, Nicolae,

Scanned with OKEN Scanner

Mihai, Vasile, Gheorghe, Alexandru etc. – erau simplu de pervertit pentru că aveau toate variante maghiare, numele latineşti nu se puteau traduce decât în măsură infimă. Acţiunea în sine de promovare a numelor latineşti pentru românii transilvăneni a rodit sub impulsul Şcolii Ardelene şi, mai ales, al epigonilor acestui curent, care au urmărit relatinizarea limbii române şi apărarea tradiţiei noastre neolatine de imixtiunile politicului şi de campaniile de deznaţionalizare.

Sub influenţa limbii franceze, de exemplu, mulţi intelectuali spun „eţeterá", cu accent pe *a*, în loc de „etcetera", provenit din latinescul *et caetera*, cu accentul pe *e*-ul din silaba *ce*. Consoana *ţ*, preluată din pronunţia germană şi slavă, nu are, de asemenea, ce să caute în pronunţia românească. Variante incorecte sunt şi „ec cetera" sau „ecetera".

Tot în reclame, apare termenul nefericit *fainoşag*, un ardelenism, un regionalism arhaic foarte restrâns, format din „fain" (provenit din germanul „fein", adică „frumos"), căruia i s-a adăugat terminaţia maghiară *-şag*, precum în „uişag" (ziar), „găzduşag" (avere, gospodărie, casă mare), „pustuşag" (pustiu, pustie, dezastru). Termenul regional „fainoşag" are o circulaţie atât de restrânsă în Transilvania, încât este aproape neinteligibil chiar şi pentru ardeleni, pe de o parte, iar, pe de alta, nu vedem de ce ar trebui popularizat prin mijloacele de difuzare în masă din moment ce nu provine din zestrea tradiţională a limbii române. Până la pomenita reclamă, repetată obsesiv şi fără rost, „fainoşagul" nu exista în vocabularul curent. El ar fi trebuit să însemne formal „frumuseţe" sau

Scanned with OKEN Scanner

„înfrumusețare", dar reclama buclucașă i-a dat un sens nou, acela de amestec al unor ingrediente alimentare care conferă un gust bun hranei respective. Reclamele pocesc, însă, limba/limbile și în alte moduri. Astfel, desele repetări ale reclamei făcute unei firme franceze sau cu nume francez, chemate „Leroy Merlin", distribuie inexactități și seamănă confuzii. Pronunțarea corectă este „leroamerlen" (nu folosesc scrierea fonetică obișnuită între specialiști, pentru că nu s-ar înțelege de către publicul larg), cu un prim *e* închis, cu un al doilea *e* pronunțat ca în românește și cu un al treilea *e* nazalizat, în grupul *en*. Crainicii noștri de televiziune îl spun invariabil pe primul dintre cele două cuvinte pe franțuzește (*leroa*), iar pe al doilea pe românește (*merlin*). Este drept că nici în italiană nu se respectă pronunția originară, încât detergentul Ace nu este pronunțat *eis*, ci *ace*, cum se scrie, italiana fiind și ea o limbă fonetică. La fel, numele unei faimoase paste de dinți este pronunțat în Italia „colgate", exact așa cum se scrie și nu „colgheit", cum zicem noi, românii, încercând să fim cât mai aproape de engleză. Dar a pronunța un nume franțuzește și altul, din aceeași sintagmă, românește (adică „leroamerlin") este straniu și nepotrivit. Noi, românii, deși avem o limbă fonetică, pronunțăm numele proprii străine nu așa cum se scriu, ci ca în limba originară. Astfel, corect este să zicem „leroamerlen", pentru numele firmei „Leroy Merlin". La fel, este corect să zicem „coebăr" (adică la fel ca în original) și nu „chiober" (pentru faimoasa vopsea „Köber") și „veniș", cu „e" deschis și nu cu „e" închis (pentru produsul „Venish").

Scanned with OKEN Scanner

De multe ori, ezităm și în pronunțarea cuvântului *profesor*, azi deplin naturalizat în limbă, dar care este, de fapt, un neologism de origine latină, preluat de noi prin intermediul limbii franceze, în secolul al XIX-lea. În românește, avem *învățător*, derivat al unui cuvânt moștenit din latină, și *dascăl*, preluat ca neologism, dar mai demult, din neogreacă. În limba latină, accentul din cuvântul *profesor* cade, la nominativ singular, pe silaba care conține vocala *e* și care este penultima silabă: „profésor". Fiind un substantiv imparisilabic de declinarea a III-a, accentul se mută mai departe, cu o silabă în urmă, încât la acuzativ singular, de exemplu, pronunția este „profesórem". Franceza, care este o limbă etimologică, a păstrat acest accent, deși terminațiile cazurilor care urmează după nominativ singular au căzut. Astfel, cuvântul francez „professeur" are accentul pe *eu* (pronunțat *e* închis sau *oe*). În românește, deși se spune adesea, în chip franțuzit, „profesór", forma aceasta nu sună bine deloc, fiindcă nu este în spiritul limbii noastre. Mult mai firesc este, așadar, să spunem „profésor", cu accentul pe penultima silabă. Pe de altă parte, nu este bine ca, de dragul corectitudinii gramaticale sau al etimologiilor, să devenim tipicari și prețioși. Unii profesori de la Cluj, în anii studenției, ne cereau să pronunțăm adjectivul „antic" (din sintagma „Orientul antic") sau „antică" (din formula „istoria antică") cu accentul originar, din latina clasică, adică „antíc" și „antícă", provenite din adjectivul latinesc cu trei terminații *antiquus, -a, -um* (pronunțat „anticvus"). Așa se pronunță și în limbile romanice occidentale, cu accentul plasat precum

Scanned with OKEN Scanner

în limba latină. Numai că româna, izolată de restul latinității, are propriile evoluții. Adjectivul *antic* nu este moștenit organic în română din latina vulgară, ci preluat târziu ca neologism. Având în românește doar două silabe la masculin singular, cuvântul se supune regulii generale a termenilor de același fel și preferă accentul pe penultima silabă, care, în acest caz, este și prima. Prin urmare, zicem și noi ca Eminescu: „Nu mă-ncântați nici cu clasici,/Nici cu stil curat și antic", în care termenul de „antic" are accentul pe *a*.

Regulile fonetice se modifică din timp în timp după limba vie, dar nu este bine să forțăm regulile să se plieze după erorile noastre, născute din grabă, din necunoaștere ori din superficialitate.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA ȘI BUNUL-SIMȚ LINGVISTIC

Există în obiceiul unor persoane publice, care vorbesc și scriu la televiziuni și la alte mijloace de difuzare în masă, tendința de a epata, de a folosi termeni prețioși, neologisme, hiperurbanisme sau, pur și simplu, cuvinte al căror sens nu îl înțeleg. Omul nu mai este copleșit de treburi, ci *excedat*, ceea ce a intrat oarecum în uz și se justifică. În filmele americane, se aude des expresia *You are pathetic!*, ceea ce înseamnă *Tu ești jalnic!*, adică slab, demn de milă, neajutorat, jenant, penibil. A traduce *You are pathetic!* cu *Tu ești patetic!* este lipsit de orice logică, fiindcă, în românește, patetic înseamnă plin de patos, impresionant, înduioșător, emoționant și chiar înălțător. La fel, *facility*, în engleză, înseamnă un loc anume, o clădire, o unitate construită, o piesă de echipament destinată unui scop particular. Prin urmare, a traduce *facility* cu facilitate este aberant, în condițiile în care sensul cuvântului facilitate în românește este cu totul altul, anume ușurință, înlesnire, abilitate. O astfel de istorie are și cuvântul *agrement*, neologism care înseamnă distracție, plăcere, petrecere a timpului liber (ca în expresia „bază de agrement"). De o vreme, i s-a dat și un sens nou, preluat mecanic în engleză, unde *agreement*

Scanned with OKEN Scanner

înseamnă acord, contract, înțelegere. În consecință, atunci când se spune, în termeni diplomatici, că un ambasador a primit acordul țării în care a fost trimis și că devine astfel, oficial, reprezentantul țării sale în acea țară-gazdă, nu se mai zice că a primit acordul sau acceptul, ci *agrementul*. Acest înțeles al cuvântului *agrement* nu s-a încetățenit, însă, deplin în românește și lasă, în continuare, impresia de adaos artificial, de corp străin. În consecință, e mai sănătos să spunem că X ambasador a primit acordul sau acceptul țării în care este acreditat. Tot din englezește, am preluat neselectiv un înțeles inexistent în românește al termenului *copy*, din care am făcut invariabil *copie*. Dar *copy*, atunci când se referă la un exemplar dintr-o carte, dintr-un disc, dintr-un compact-disc (CD) etc., nu se poate traduce prin *copie*, deoarece acest din urmă cuvânt înseamnă în românește reproducerea exactă a unui text, a unei opere de artă, a unei imagini fotografice sau mai înseamnă imitația servilă și fără valoare, făcută uneori prin mijloace nepermise sau înscrisul care reproduce întocmai cuprinsul unui alt înscris constatator al unui act juridic. *Copia legalizată* este acea copie pe care un organ de stat competent o atestă ca fiind conformă cu originalul. De aceea, nu este corect să se spună că X autor „a scos o carte în 800 de *còpii*“ sau că Y solist „a vândut un milion de *còpii* din CD-ul său“. Pentru acest înțeles al englezescului *copy*, noi avem *exemplar* și nu altceva.

Recent, am citit într-un raport oficial că „toate crizele au unele *comunalități*“, fără să înțeleg exact despre ce era vorba. Din context, mi-am dat seama

Scanned with OKEN Scanner

că referirea se făcea la elementele comune, la trăsăturile similare. Am întâlnit în limbajul tehnic expresia „grad de comunalitate", dar substantivul *comunalitate* nu există, totuşi, în româneşte, el fiind copiat după limba engleză. Probabil ca în acest limbaj special să nu existe o altă traducere, în spiritul limbii noastre, pentru *degree of communality*, dar în limba română literară *comunalitate* nu are ce să caute deocamdată. La fel, în reclamele de la televiziune, se vorbeşte despre *şampon densificator*, încât ai impresia că este vorba despre un element venit din cosmos. Chiar şi verbul *a densifica* este aproape o noutate absolută în limba română, el nefiind încă deplin naturalizat. Noi avem în limbă verbul *a îndesa* şi nu *a densifica*. De exemplu, este de preferat să zicem „părul de pe cap se poate îndesa şi previne chelia", în loc de „părul de pe cap se poate *densifica*..." Adjectivul *densificator* rămâne încă foarte ciudat, chiar dacă nu este greu de priceput că şamponul respectiv îndeasă părul (după cum pretinde reclama). La fel este verbul *a colapsa*, folosit tot mai des. Substantivul *colaps* are deja o vechime considerabilă, deşi rămâne un neologism destul de pretenţios în limbajul cotidian actual. Dar *colapsarea* şi *a colapsa* sunt problematice în acest stadiu de dezvoltare a limbii române. Evident, în limbajul de specialitate vor fi fiind necesare pentru preciziune (de exemplu, *colaps gravitaţional*), dar în româna curentă avem modalităţi interne de exprimare, dacă nu directe, atunci prin perifrază. Colapsul este o scădere bruscă a vitalităţii, o prăbuşire, o intrare în letargie, o pierdere a cunoştinţei, o întrerupere instantanee etc. Recent, în

Scanned with OKEN Scanner

contextul crizei turistice cauzate de izolare, un patron din branșă ne asigura la televiziune că pensiunea sa „a fost agrementată de Ministerul Turismului". El era convins că verbul „a agrementa" înseamnă obținerea unui „agreement", adică a unui accept, a unui acord de funcționare, a unei recunoașteri din partea unui for superior de specialitate. Or, *a agrementa* înseamnă în limba română a da culoare și relief, a înfrumuseța, a împodobi, a face un lucru să fie plăcut. Cu alte cuvinte, interlocutorul ne-a comunicat, fără să intenționeze aceasta, că Ministerul Turismului i-a împodobit pensiunea și nu că i-a dat acceptul de funcționare. Se poate ca *agrementat* să fie aici o contagiune după *asezonat*, *augmentat*, *argumentat*, dar are, în context, un înțeles impropriu.

Prin poșta electronică primim adesea mesaje și ni se atrage atenția că unele au *atașament*, ceea ce este, iarăși lipsit de sens în românește. Termenul *attachment* din engleză se traduce în limba noastră prin anexă, element anexat sau adăugat, dar nu prin atașament. Atașament, cum se știe, semnifică un sentiment de afecțiune puternică față de cineva și nu o anexă a ceva. De altminteri, e-mail-ul ne-a creat multe deprinderi proaste, între care și ideea de a începe un text de scrisoare cu „Bună!" sau cu „Bună ziua!". Obiceiul vine, desigur, din englezescul „Hi!", o formă familiară și uzuală de salut, tradusă cel mai adesea în românește cu „Bună!" ori cu „Salut!". Dar cum să-i spui cuiva în românește „Bună!" sau „Bună ziua!", din moment ce nu-l ai în fața ta? De când e lumea, se zice „Bună ziua!" pe la noi, dar nu oricând, ci atunci când te întâlnești cu

Scanned with OKEN Scanner

cineva pe uliță, pe drum, pe cărare, pe stradă, într-un loc public, când intri într-o încăpere etc. În stilul epistolar – vehiculat prin poșta clasică de odinioară și prin poșta electronică de acum – formulele sunt cu totul altele, dar sunt foarte numeroase și nuanțate: „Stimată doamnă X/ Stimate domnule X", „Dragă Marine", „Onorate coleg", „Distinse domnule profesor" etc. De ce să nu folosim în scris o formulă de adresare existentă în stilul epistolar în loc de „Bună ziua!"? Tot din engleză ne vine și frumoasa urare „Să aveți o zi bună!" sau, mai pe scurt, „O zi bună!" S-a impus repede, ca o noutate plăcută și bine-venită, ca și cum noi, în românește, nu am fi cunoscut niciodată ceva similar. Dar, oare, „Bună ziua!" ce sens va fi având? Mai demult, prin satele noastre, care azi nu mai sunt, la urarea „Bună ziua!", se răspundea „Ziua bună!" sau, mai frumos, cu „Bună să vă fie inima!" Tot sub influența unor obiceiuri de pe alte meridiane, în adunările publice de la noi, vorbitorii care se perindă la microfon simt nevoia ca, înainte de a-și începe intervenția, să le spună ascultătorilor „Bună ziua!" Ce rost are, când, la intrarea în sală sau în momentul întâlnirii, cei care se cunosc se salută cu „Bună ziua!"? Formulele de adresare în fața unei adunări sunt „Doamnelor și domnilor" sau „Stimați participanți", ori altminteri, în funcție de situație. În niciun caz, nu este corect să spunem „Stimat auditoriu", pentru că auditoriu înseamnă, în înțelesul primar și consacrat, sala în care se adună publicul, studenții, asistența. Or, noi nu ne adresăm unei construcții sau unei săli goale, ci oamenilor din sală. Chiar și formula „Stimată audiență" creează confuzii,

Scanned with OKEN Scanner

fiindcă audiența este, de regulă, întrevederea acordată unui solicitant de către o persoană cu funcție de răspundere, timpul cât durează o audiență sau interesul pe care cineva îl poartă celui care i se adresează, trezirea interesului unui public numeros, influența asupra unui mare număr de persoane, o ședință publică a tribunalului în care sunt ascultate părțile și pledoariile și este pronunțată sentința. Oare „Stimați ascultători" sau „Dragi participanți" sau „Oameni buni" nu ar suna mai bine, mai potrivit și mai pe românește?

De asemenea, în evul acesta grăbit și digitalizat, nici „Poftă bună!" nu mai zicem cum și când trebuie. Nu vi s-a întâmplat, la restaurant sau, pardon!, la fast-food, să vă spună chelnerul sau vânzătorul „Să aveți poftă!" și nu „Poftă bună!"? Ce va fi având rău în ea această veche și frumoasă urare de „Poftă bună!"? Ea nici nu există în toate limbile. De exemplu, englezii au *Enjoy the meal!*, adică „Bucură-te de masă!", fapt pentru care este fără sens să spui *Good appetite!*, cum mai auzi pe câte-un român spunând (calchiat mecanic din franceză), precum coana Chirița odinioară. În aceeași situație se află termenul *resort*. De multe ori, firmele de prezentare ale hotelurilor sau complexelor hoteliere din România conțin formula *resort & spa*, precedată, în anumite cazuri, și de *wellness*. Acesta din urmă este un termen englezesc, neintrat în vreun fel în vocabularul limbii române și care vine de la adverbul *well*, adică bine, el însemnând o stare foarte bună de sănătate fizică și mintală. Spa este un oraș în Belgia la sud-est de Liège, vestit încă din Evul Mediu pentru apele sale minerale curative. De-aici, unii folosesc denumirea

Scanned with OKEN Scanner

pentru orice stațiune balneoclimaterică. Substantivul comun *spa* vine, însă, de la inițialele cuvintelor formulării latine *sanitas per aquam*, adică „sănătate prin apă". Englezii au preluat termenul *spa* ca denumire generică pentru practici de relaxare, precum masaj, gimnastică, saună, băi cu apă termală, sport etc. În limba română, cuvântul acesta nu a pătruns încă la nivel comun, fiind folosit doar în anumite cercuri. Românii, chiar și când nu făceau neapărat cură, ziceau „mă duc la băi". Dar „mă duc la băi" ar suna pentru tineri ca-n Epoca de Piatră. Ar fi ca și cum le-am cere să zică „mă duc la discotecă", pe când ei, de fapt, se duc acum la „club". Cu noțiunea de *resort* este, însă, o altă poveste, fiindcă această noțiune, folosită în românește, creează o serie de confuzii. Conform dicționarelor limbii noastre, *resort* înseamnă arc, organ de mașină care servește la realizarea legăturilor elastice dintre diferite elemente ale unui sistem tehnic sau sursă de energie fizică ori morală, suport moral, imbold, dar și domeniu de activitate sau autoritate (organ etc.). A fi de resortul cuiva înseamnă a ține de competența, de specialitatea cuiva, a intra în atribuțiile cuiva. În engleză, înțelesul comun al cuvântului *resort* este loc frecventat pentru vacanță ori recreere. Un român, când aude cuvântul *resort*, se gândește mai întâi la un arc, la o piesă mecanică, la un sector sau domeniu de activitate, la un motiv care te poate împinge spre ceva, dar nu la un complex de vacanță, la o stațiune sau la un hotel dotat cu bazin, sală de gimnastică, de masaj etc. Firește că, în loc să scriem mimetic *resort and spa* – ceea ce multor români nu le spune nimic –, am putea foarte bine să scriem „băi și

Scanned with OKEN Scanner

recreere" sau „sănătate și relaxare", ori altceva care să sune românește. Numai că, dacă sună românește, nu este șic sau nu are fason, cum ar fi zis personajele lui Caragiale.

Fenomenul este îngrijorător și în ceea ce privește celelalte firme, în general. Mai ales în marile orașe, majoritatea denumirilor de magazine, instituții și alte locuri publice este în limba engleză: *fastfood*, *snack bar*, *coffee shop*, *mega image*, *drinks* etc. Intrarea în limba română a neologismelor farmacie, restaurant, frizerie, delicatese, patiserie etc. – devenite nume de locuri publice – s-a făcut treptat, în timp, astfel încât vorbirea a avut răgazul necesar să le asimileze. Dar, dincolo de numele de firme, ne răsfățăm în fiecare zi cu *partnership* în loc de parteneriat, cu *work-shop* în loc de atelier, cu *joint-venture* în loc de contract, cu *ranking* în loc de clasament, cu *worldclass* în loc de clasă mondială, cu *leadership* în loc de conducere etc. Pentru educație parentală avem acum *parenting*, iar pentru îndrumare, pregătire, antrenament folosim tot mai des *coaching*. Am văzut recent că există în România și „Academia Română de Coaching", fapt ilegal ca denumire, deoarece sintagma „Academia Română" este marcă înregistrată. Această avalanșă devine copleșitoare în toate domeniile și riscă să conducă la limbaje artificiale și paralele. Pericolul este cu atât mai mare cu cât invazia acestor termeni străini se produce pe fondul unei scăderi generalizate a nivelului de educație din România, pe fondul abandonării lecturilor și a studiului temeinic al literaturii române și universale, pe fondul creșterii alarmante a analfabetismului

Scanned with OKEN Scanner

funcțional. Ce folos că vorbim englezește sau păsărește sau un fel de romgleză, dacă nu știm ce zicem sau ce citim?

Ce frumos ar fi să vorbim din când în când și românește! Adică să nu mai mergem în locații, ci în locuri, să nu mai fim determinați, ci hotărâți, să nu mai avem oportunități, ci ocazii, să zicem „poftă bună", „ziua bună" etc. Ce frumos era când, după răspunsul la întrebarea „Câți ani ai?", urma firească urare „Mulți înainte!" ori „Să crești mare!". Sau câtă temeinicie și așezare se desprinde din răspunsul „Să vă fie de bine!", care mai vine încă (tot mai rar) după obișnuitul „Mulțumesc pentru masă!" În câte limbi europene există astfel de replici cu tâlc? Eu nu cunosc vreo limbă de mare circulație vorbită în Europa sau în Statele Unite ale Americii în care, după ce se urează poftă bună, să urmeze altceva decât, eventual, un banal „mulțumesc". S-ar cuveni, de aceea, ca părinți și ca bunici (bunei, cum se zice, ca-n basme, la răsărit de Prut), să-i învățăm pe „micuți" (cum se cheamă cei mici în Basarabia) „limba veche și-nțeleaptă", deoarece turnarea ei în „formă nouă" vine de la sine, odată cu graba aceasta a planetei. Dar, în lipsa fundamentului limbii celei bune, a limbii „ca un fagure de miere", formele noi și pripite ajung ridicole, prețioase, inutile și nu se altoiesc în mod natural.

Scanned with OKEN Scanner

TOT LATINA, BAT-O VINA!

Cunoașterea limbilor clasice este extrem de importantă pentru că din acestea provine o mare parte din zestrea noastră lingvistică actuală, chiar dacă limba pe care o vorbim nu are totdeauna rădăcini directe în vreuna dintre aceste limbi. Spre exemplu, limbajul științific al multor discipline își trage originea din grecește și latinește în mai toate limbile europene. Lăsăm la o parte faptul că greaca modernă descinde, în linie dreaptă, din greaca antică, iar limbile romanice de astăzi sunt fiicele latinei lui Caesar și Cicero. Asta nu înseamnă deloc că un grec de azi înțelege, fără studii speciale, textele lui Platon și Aristotel sau că un italian de rând îl poate citi în original pe Vergiliu. La fel se întâmplă și cu un bulgar care ar vrea să înțeleagă direct slava ecleziastică ori slavona: are nevoie de pregătire ca să ajungă la esența acelor texte vechi. Pentru oricare limbă „moartă", în care s-au elaborat opere literare și științifice păstrate, este nevoie de eforturi în vederea înțelegerii mesajelor transmise de aceste opere.

Latina ne-a transmis nouă, românilor, nu numai limbajul științific al multor forme de cunoaștere sistematică, ci și limba română însăși. Mai mult, noi presărăm adesea în româna contemporană vorbe și expresii

Scanned with OKEN Scanner

luate direct din latinește. Se întâmplă acest lucru mai ales în lumea academică și universitară, în domeniul dreptului, în medicină și farmacie, în tehnică etc. Unii români practică cu nonșalanță acest lucru, dar „după ureche". Sunt mulți compatrioți care cred că noi, dacă suntem „urmașii romanilor" și dacă vorbim o limbă neolatină, știm latina ca pe apă, fără să depunem niciun efort. De exemplu, în mediile universitare, se acordă prin tradiție titlul de *doctor honoris causa*, scris prescurtat DHC. Expresia se traduce în românește prin „doctor din rațiune de onoare" sau „doctor cu titlu de onoare", ori „doctor în numele onoarei". Lăsăm la o parte faptul că, fiind vorba despre o expresie latină, accentul ar trebui pus ca în latină, adică pe penultima silabă, în forma „honòris" și nu „hònoris" (cu accentul pe prima silabă), cum se aude adesea prin aulele noastre. Oricărui invitat menit să primească acest prestigios titlu i se pregătește o scurtă biografie, un *curriculum vitae* („o fugă prin viață", o trecere rapidă prin viața lui). Acest excurs a intrat în uz sub numele *laudatio*, adică „lăudare". Se întâmplă asta, fiindcă întotdeauna profesorul care prezintă cariera sărbătoritului îl laudă, îi evidențiază împlinirile, izbânzile, operele durabile. Universitarii, tot mai grăbiți și mai restrânși la propriul domeniu, iviți de multe ori din școli în care cultura generală nu s-a mai aflat în prim-planul educației, spun adesea că pregătesc „un *laudatio*", că vor ține „un *laudatio*", că au ascultat „un *laudatio*" frumos. Forma aceasta este greșită, fiindcă substantivul latin *laudatio, -nis*, de declinarea a III-a imparisilabică, este feminin, nu masculin. În consecință, corect este

Scanned with OKEN Scanner

să spunem „o *laudatio*". Tendința de „masculinizare" este, oarecum, explicabilă, dacă remarcăm faptul că, în românește, substantivele feminine și articulate se termină (la nominativ singular) în *-a*, precum lăudarea, cântarea, femeia, viața, aniversarea, comemorarea etc. Or, *laudatio* le pare multora substantiv masculin. Ca pandant, unele substantive străine masculine, terminate la nominativ singular în *-a*, precum *problema* (provenit din grecește, intrat în latină și preluat de noi, probabil, prin franceză), au ajuns să fie în românește, prin uz, feminine, deși în celelalte limbi romanice au rămas masculine, ca în limba originară. Astfel, cuvântul *problemă*, articulat *problema*, a fost asimilat cu „situația", „starea", „chestiunea" etc. și a ajuns să fie la noi feminin. Dar *laudatio*, deși are aspect masculin pentru opinia publică, este folosit în forma latină originară și nu are cum să fie masculin. Astfel, corect este „o *laudatio*". Pe vremuri și, pentru un scurt interval de timp și după 1989, titlul de doctor era însoțit la noi – conform tradiției medievale – de un calificativ, care putea să fie *cum laude*, *magna cum laude* sau, foarte rar, *summa cum laude*. Traducerea acestor calificative este simplă: „cu laudă", „cu mare laudă" și, respectiv, „cu cea mai înaltă laudă". Am văzut de multe ori scris, chiar în acte oficiale înaintate Ministerului Educației, de către președinți ai comisiilor de doctorat (care sunt, cel mai adesea, decanii ori prodecanii facultăților), *cum laudae* sau *magna cum laudae*. Tentația vine din faptul că mulți intelectuali știu că numeroase cuvinte latinești se scriu frecvent cu terminația *-ae*. În cazul nostru, este complet greșit, fiindcă substantivul

Scanned with OKEN Scanner

laudă nu este, în latineşte, de declinarea I (de forma *lauda, -ae*, cum s-ar putea crede de către un vag cunoscător), ci de declinarea a III-a. Forma acestui substantiv este *laus, -dis*, imparisilabic. În expresia *cum laude*, prepoziția *cum* (cu) cere ablativul, iar ablativul singular de la *laus* nu este *laudae*, ci *laude*.

Tot din necunoaştere, se aud adesea formulări de genul „un *summum*/sumum de cunoştințe" sau „un *summum* de acțiuni", ori „un *summum* de probleme", ca şi cum substantivul latinesc *summum* ar însemna „o sumă", „o cantitate mare". Este, însă, o eroare, făcută prin contagiunea *summum-summa*. Substantivul *summum* – neutru, de declinarea a II-a – înseamnă „culme", „vârf", „creastă", „înălțime". Prin urmare, a spune că cineva a ajuns la „un *summum* de cunoştințe" este echivalent cu ideea că persoana respectivă a atins o culme a cunoaşterii, nu că are numeroase cunoştințe.

La fel, se folosesc adesea în grabă şi fără discernământ expresii precum *in nuce*, *ad hoc*, *ab initio*, *grosso modo*, *cum grano salis* etc. De exemplu, *in nuce* (literal, „în nucă") înseamnă nu „la origine", ci „condensat" sau „în formă restrânsă"; *ad hoc* (literal, „pentru aceasta") înseamnă „pentru acest scop" sau „cu un scop anume", şi nu „improvizat", „spontan" sau „insolit"; *ab initio* (literal, „la început" sau „inițial") înseamnă „de la început" şi nu se poate scrie *ad initio*; *grosso modo* înseamnă „la modul general" sau „în linii mari" şi nu altceva, de genul „la modul grosolan", cum l-am auzit pe un semidoct explicând; *cum grano salis* (literal, „cu un grăunte de sare") înseamnă că o idee, o spusă a cuiva, o ipoteză etc. trebuie luată sau privită

Scanned with OKEN Scanner

cu o undă de umor sau cu o anumită rezervă/îndoială sau ca pe o ușoară exagerare.

Mai sunt multe astfel de capcane și nu avem aici intenția să le enumerăm pe toate. Erorile provin din dorința de a epata, din fenomenul numit hiperurbanism, din mici scăpări de memorie, dar, cel mai adesea, provin din incultură. Nu mai avem răbdarea, dorința și motivația de a studia serios, fiindcă ajungem să credem de multe ori că se pot obține rezultate notabile fără muncă, fără acumularea de cunoștințe și fără exersarea memoriei individuale. Unii contemporani îmi spun de-a dreptul că memoria lor se află în calculator și în telefonul mobil și că mintea lor este făcută pentru a găsi soluții, nu pentru a stoca date. Dar, din moment ce nu avem acumulări de date în minte, în ce fel putem lua decizii corecte? Deciziile bune reies din compararea datelor, a parametrilor, a cunoștințelor acumulate, din cântărirea lor. Felul de a vorbi și de a scrie poate să li se pară unora nerelevant pentru personalitatea umană, dar el rămâne o carte de vizită imbatabilă. În acest sens, tot romanii aveau o vorbă, citată de filosoful Seneca: *Errare humanum est*, adică „a greși este omenesc". Și ne place foarte mult această zicere, pentru că ne scuză de multe rele pe care le facem, adesea cu voia. Uităm însă, intenționat, urmarea acestui dicton: *sed perseverare diabolicum* („dar a persevera în greșeală este drăcesc"), care, odată conștientizată, ne-ar putea îndrepta iarăși pe calea studiului, adică a muncii, fiindcă, în acord cu Vergilius, *labor omnia vincit improbus* („munca stăruitoare învinge orice").

Scanned with OKEN Scanner

LATINA ȘI DREPTUL SAU *HONESTE VIVERE...*

Orice intelectual știe că nu există facultate de drept serioasă, oriunde în lume, în care să nu se studieze dreptul roman. Evident, noi suntem originali și în acest domeniu, încercând din răsputeri să marginalizăm dreptul roman ca disciplină de studiu, să-i reducem numărul de ore, să-l facem opțional, apoi facultativ și, la urmă, să ne debarasăm de tot de acest „reziduu". Doar ne modernizăm și nu mai avem nevoie de memorare mecanică!

Și totuși, romanii ne-au lăsat aproape tot ce este important în justiție și aproape tot ceea ce se aplică în cele două milenii scurse de la începutul erei creștine. Denumirile românești (moștenite sau preluate ca neologisme) drept, justiție, lege, constituție, penal, civil, comercial, acord, tratat, martor, judecător, procuror, avocat, judecată, instanță, sentință, pedeapsă, violare, abatere, corecție, contravenție, infracțiune, crimă, furt, adulter, calomnie, viciu, absolvire, acuzare, jurat, jurător, juriu, jurământ, circumstanță atenuantă, apărare, mediere, condamnare, achitare, procedură, familie, ordin, restricție, cetățenie, testament, pledoarie, apatrid, cauză, arbitrar, arbitraj, faptă, flagrant, delict, reclamație, sustragere, amendă, încălcare, lezare, atentat,

Scanned with OKEN Scanner

recidivă, penitență, închisoare, privare de libertate, eliberare, penitenciar etc. le avem din limba latină. Acestea au venit și cu unele principii de drept roman, cu valoare de maximă, care au străbătut mileniile.

Audiatur et altera pars! sau, pe românește, „Să fie auzită și cealaltă parte!" este o propoziție cu rezonanțe de principiu constituțional. Ea exprimă dreptul fiecărui cetățean la apărare și, prin extensiune, fundamentează dreptul la replică în societățile democratice. Romanii nu judecau unilateral, pe baza mărturiei uneia din părți. Părțile aveau voce egală înaintea judecătorului, fiecare căuzaș având câte un avocat menit să pledeze. Pârâșul se chema *actor*, pârâtul se chema *in causam atractus*, iar ambii împricinați aveau *causidici*, adică avocați, apărători ai cauzei fiecăruia. Procedura de judecată de acum două milenii era aproape la fel cu cea actuală.

Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere reprezintă un principiu de viață, un comandament moral, cuprins într-un context mai larg, exprimat ca regulă de către juristul roman Eneas Domitius Ulpianus: „Justiția este constanta și perpetua voință de a atribui fiecăruia dreptul său. Preceptele de drept sunt acestea: a trăi onest, a nu leza pe altul, a da fiecăruia ceea ce i se cuvine". Publius Iuventius Celsus a stipulat și el că „dreptul este arta binelui și a echității" *(Ius est ars boni et aequi)*. După principiile noastre rigide de azi, romanii nu ar fi știut să facă distincție între conceptele morale și cele juridice, întrucât deopotrivă la Ulpianus și la Celsus, câte un concept (onestitatea, respectiv bunătatea) ține de morală, iar celelalte sunt din domeniul dreptului. Această judecată nu rezistă

Scanned with OKEN Scanner

probei istorice: romanii știau diferențele între morală și justiție, dar judecau după principii general-umane și nu concepeau dreptatea în afara binelui individual și public. Degeaba alergăm după adevăr și după dreptate, dacă facem rău oamenilor și societății. Firește, binele nu este absolut și trebuie raportat mereu la ceva superior, la realități și idealuri umane. Unele maxime legate de forța dreptului au adevărate istorii ale lor, fascinante, chiar dacă îndoielnice. Astfel, *dura lex, sed lex* („legea este dură, dar este lege") ar fi fost (deși se poate să nu fi fost) – cum arătam – vorbele rostite de Brutus (pe la 509 î.Hr.), cel care a răsturnat regalitatea și a instaurat republica și care a fost obligat să-și condamne propriii fii. Ideea că legea nu este egală pentru toți nu încăpea în mintea magistraților romani. Același sens îl are și locuțiunea *Fiat iustitia et pereat mundus!* („Să se facă dreptate, chiar dacă ar fi să piară lumea!"), care așază dreptatea deasupra oricărui alt principiu. Sau propoziția *Iustitia fundamentum regnorum (est)*, adică „Justiția este fundamentul țărilor", care pune legea la temelia funcționării statelor. Romani au definit pentru prima oară și ideea de cetățenie, au aplicat separația puterilor și au statuat principalele instituții publice. Cât de impresionant sună și astăzi propoziția *Cives Romanus sum*, adică „Sunt cetățean roman"! Deținătorii cetățeniei (care nu se obținea automat de către toți, prin naștere, ci se acorda ca o răsplată a bunului comportament față de stat) se mândreau cu această calitate de cetățean roman, aveau îndatoriri și se bucurau de drepturile aferente, pătrunși de faptul că nu se situau pe trepte inferioare, precum cele de *peregrinus* sau *barbarus*. Atașamentul față de

Scanned with OKEN Scanner

forma de organizare republicană, verificat la Roma vreme de o jumătate de mileniu, se vede din expresia „Salvarea republicii să fie suprema lege!“ (*Salus reipublicae suprema lex esto!*), pusă pe seama altui Brutus, acela plasat între ucigașii lui Iulius Caesar (44 î.Hr.). De asemenea, formula *Senatus populus que romanus* („Senatul și poporul roman“, prescurtat S.P.Q.R.) a fost atât de dragă romanilor, încât și astăzi se regăsește pe efigii, pe clădiri și în alte locuri la Roma. Formula se referă la guvernul Republicii romane, la conducerea orașului, dar și a statului roman *(Urbi et Orbi)*, și era folosită ca semnătură oficială guvernamentală. La fel, „Vocea poporului este vocea lui Dumnezeu“ (*Vox populi, vox Dei*) sugerează forța democrației într-un stat de drept.

Vin apoi atâtea expresii uzitate de către oamenii culți din justiția contemporană, încât și numai o simplă enumerare le poate evidenția importanța: *bona fides* (în dreptul civil, comportarea corectă a părților unui contract, de bună-credință), *captatio benevolentiae* (începutul unei pledoarii, important pentru a câștiga bunăvoința auditoriului sau a judecătorilor), *corpus delicti* (corpul delictului, dovada materială a faptei, în dreptul penal), *cui bono?* (cine avea interes să se comită fapta?), *de facto et de iure* (de fapt și de drept), *erga omnes* (față de toți sau tuturor, fără discriminare), *expressis verbis* (în termeni clari, după Quintilianus), *flagrante delicto* (infracțiune descoperită în timpul săvârșirii sale), *habeas corpus* (drept care garantează libertatea individuală și îngrădește arestările și reținerea arbitrară), *ius deliberandi, ius gentium, ius gladii, ius primae noctis, ius primum occupantis, ius utendi et abutendi* (dreptul la

Scanned with OKEN Scanner

deliberare, dreptul popoarelor, dreptul sabiei, dreptul primei nopți, dreptul primului ocupant și, respectiv, dreptul de uz și abuz), *mortis causa* (o formă de donație în dreptul roman), *nullum crimen sine lege* (nicio incriminare fără lege), *pater incertus* (tatăl este nesigur), *pater familias* (capul familiei), *persona non grata* (cetățean străin neagreat într-un stat), *post factum* (după consumarea faptei), *primus inter pares* (primul între egali), *pro tempore* (pentru un timp dat, de durată condiționată), *res nullius* (categorie de bunuri care puteau fi însușite de primul venit), *res communis* (bun al oricărui om, precum soarele, aerul, apa, marea etc., interese obștești), *restitutio in integrum*, *casus belli* (motiv de război) (caz prevăzut în tratatul de alianță, clauză necesară), *statu quo* (în starea în care), *status in statu* (stat în stat), *veto!* (mă opun!).

Romanii credeau că trebuie ascultată voința poporului (*vox populi, vox Dei!*), în vreme ce medievalii se raportau doar la vocea lui Dumnezeu. S-a revenit la „vocea poporului" abia în Epoca Modernă. Dacă nu ne raportăm la trecut, riscăm să credem că noi am inventat totul și este păcat, inexact și nedrept. În instanțele de justiție românești se pledează, natural, în românește, iar aceste maxime și expresii latinești le pot părea multor contemporani curioase, fastidioase, prețioase și chiar nepotrivite. Dar nu este așa, pentru că limba română este atât de apropiată de latină, încât, pe de o parte, ele sunt înțelese și de către cei care nu au studiat deloc latina, iar pe de alta, par răsărite din limba noastră, în a cărei țesătură se pot calchia natural și ușor. Nu se întâmplă la fel în limbile germanice și în cele slave.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBAJUL TEOLOGIC ȘI BISERICESC

În mințile noastre de oameni moderni, digitalizați, mereu pe fugă – adică ușor superficiali – nu mai este loc pentru multe cunoștințe, pentru ceea ce pe vremuri se chema cultură generală. Ne facem, mulți dintre noi, o cultură de specialitate (serioasă, ori încropită) și trecem prin lume fără să înțelegem multe realități. O astfel de realitate este credința, alături de care stă Biserica. Evident, mulți contemporani ai noștri, mai ales cei care se declară sau chiar sunt agnostici, atei, „progresiști", neomarxiști, indiferenți, sataniști, anticlericali etc., nu dau nicio importanță acestor lucruri, nu le cunosc sau declară fățiș că le disprețuiesc, deși scriu și vorbesc despre ele. Dar, indiferent ce atitudine avem față de credință și de Biserică, se cuvine să folosim în legătură cu acestea un limbaj decent și adecvat.

Remarcam odinioară că nu se mai face, de regulă, distincție între termenii de religie și de confesiune, care, din această pricină, sunt folosiți greșit. Dar nu se percepe bine nici sensul noțiunilor de „catolic" și „ortodox". Adesea auzim susținut faptul că noi, românii, suntem ortodocși de la începuturi, adică de la începuturile creștinismului, ceea ce este fals din mai multe motive. Întâi, trebuie să notăm că, la începuturile

creştinismului, românii nu existau, ci existau anumiţi strămoşi ai lor, care, natural, s-au putut creştina. Se ştie că între militarii, funcţionarii şi coloniştii romani (mai exact, latinofoni), aduşi sau veniţi de bunăvoie în Dacia cucerită, erau şi creştini (criptici, ascunşi, pentru că atunci nu era permisă legal revelarea apartenenţei la creştinism). Dar, chiar dacă ar fi existat români prin secolele al II-lea–al III-lea d.Hr., atunci nu se diferenţiase încă ortodoxia, în sensul actual. Se ştie din cultura generală că cele două biserici creştine – cea cu sediul la Roma şi cea cu sediul la Noua Romă (Constantinopol) – s-au născut oficial abia în anul 1054, când s-a pronunţat oficial ceea ce mai târziu s-a numit şi s-a conştientizat ca fiind „Marea Schismă". Dar, chiar şi atunci, în plin Ev Mediu, noţiunile actuale de catolicism şi ortodoxie nu aveau sensurile de astăzi. Catolică şi ortodoxă, adică „universală" şi „dreaptă", tindea să fie întreaga credinţă creştină de pe pământ. Cu toate acestea, diferenţe regionale şi chiar abateri de la canonicitate (erezii) au existat destule. Pe vremea aceea, forma de creştinism de la Roma se chema credinţă apuseană, romană sau latină, iar cea de la Constantinopol se chema credinţă răsăriteană sau greacă. Cuvântul „greacă" sau „grecească" are aici sens confesional, nu etnic. Acestei credinţe răsăritene i s-a mai spus şi bizantină, dar târziu, la începutul lumii moderne, când istoricii au inventat noţiunea de „Imperiul Bizantin", în locul celei de „Imperiul Roman" (de Răsărit), aflată în uz mereu, chiar şi după ce Bizanţul a căzut sub turci la 1453. După Cruciada a IV-a (1204), când apusenii, mai ales cavalerii apuseni (veneţienii, francezii etc.)

Scanned with OKEN Scanner

au cucerit capitala creștinătății din Răsărit – Orașul lui Constantin – a început o ură endemică între cele două tipuri de creștini. Aceștia erau numiți oficial „latini" (apusenii) și „greci" (răsăritenii), dar neoficial latinii erau „papistași", iar răsăritenii erau „schismatici". După această ciocnire, care a avut loc la Constantinopol în 1204, ruptura între cele două forme mari de creștinism a fost percepută și de mase, iar această ruptură a generat o imensă ură între adepții celor două ramuri creștine. Din ura aceasta s-au născut și denumirile menționate („schismatici" și „papistași"), considerate de ocară. E clar că termenul „papistaș" vine de la numele „papă", a cărui autoritate supremă și întâietate ierarhică nu era recunoscută de către răsăriteni, iar al doilea vine de la grecescul „schismă", care înseamnă dezbinare, diviziune, ruptură, frângere, sciziune. Inițial, Apusul nu a considerat credința răsăriteană drept o abatere de dogmă sau o abatere de fond de la credința reprezentată de Roma, ci doar o deosebire de rit, de obicei sau de formă. Termenii de confesiune/biserică catolică și de confesiune/biserică ortodoxă s-au impus în limbajul curent abia din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, după Conciliul Tridentin sau de la Trento (1545–1563). Catolic (din latină) înseamnă, în sens etimologic, „universal" sau „ecumenic", iar ortodox (din grecește) înseamnă „opinie dreaptă", „părere dreaptă", „credință justă". Varianta slavă pentru ortodox este termenul „pravoslavnic", format din două cuvinte vechi slavone, având același înțeles ca termenul grecesc. Inițial, la începuturile creștinismului, creștinii credeau la fel sau aproape la fel, iar cele două forme

Scanned with OKEN Scanner

(răsăriteană și apuseană) au apărut concomitent, încât este superfluu să se caute care formă e mai veche decât cealaltă sau să se pretindă că una e mai veche decât alta. Nu se poate susține – istoricește vorbind – că credința răsăriteană s-a desprins din cea apuseană sau invers. Distanțele erau pe atunci imense, pentru că mijloacele de comunicare erau puține și ineficiente, iar dialogul care ar fi putut să asigure unitatea credinței și a bisericii era precar. Mai trebuie precizat că credința creștină și biserica creștină (bisericile creștine) sunt realități distincte. Credința este o realitate de fond, iar biserica (sub aspect mirean sau laic) este o instituție care s-a multiplicat apoi în mai multe.

Limbajul religios și limbajul bisericesc au și ele caracteristicile lor și sunt deosebite de la o confesiune creștină la alta și de la o biserică la alta. Românii observă în mod direct aceste deosebiri, mai ales între catolicism și ortodoxie și între confesiunea creștină ortodoxă și cea greco-catolică. De exemplu, în catolicism, s-au eliminat, în cea mai mare măsură, noțiunile de patriarh (patriarhie) și mitropolit (mitropolie), deși în primul mileniu creștin ele existau pentru toți. Astfel, înainte de impunerea primatului „episcopului Romei", biserica avea în frunte „pentarhia" adică autoritatea a cinci scaune (eparhii) egale, numite patriarhii. În acest sens, erau patriarhia Romei, a Constantinopolului, a Ierusalimului, a Antiohiei și a Alexandriei (este vorba de Alexandria Egiptului). Până de curând, papa de la Roma (în virtutea acestei tradiții) purta și titlul de „Patriarh al Occidentului", dar Benedict al XVI-lea („Papa Ratzinger") a renunțat la el. Totuși, Biserica Catolică a

Scanned with OKEN Scanner

păstrat în cadrul ei – la modul formal – două scaune numite patriarhale, al Veneției și al Lisabonei, care sunt, de fapt, arhiepiscopii. Acestea, după impunerea asupra lor a primatului papal, au rămas „forme fără fond". Titlul sau rangul de bază, în acord cu dreptul divin, în ierarhia înaltă a ambelor biserici, este acela de episcop (cuvânt grecesc), numit popular la români (cu un termen de origine slavă) și vlădică sau vlădic. De fapt, la noi, în limbaj popular, vlădica este ierarhul de orice rang. Ierarhia curentă *(cursus honorum)* a Apusului este, în ordine crescătoare: episcop, arhiepiscop, cardinal, papă. Cei mai importanți prelați pot fi aleși cardinali (=„foarte important") de către papă. Cardinalii erau inițial cei mai apropiați colaboratori ai papei. Cardinalii alcătuiesc „colegiul cardinalilor", care, din secolul al XII-lea, are și prerogativa alegerii papei. Formula de adresare către un episcop (arhiepiscop) catolic este „Excelență", cea către un cardinal este „Eminență", iar cea către papă este „Sanctitate". În Răsărit (în ortodoxie), lucrurile sunt diferite. Ierarhia de bază, în Biserica Ortodoxă Română, este următoarea: episcop, arhiepiscop, mitropolit și patriarh. Formulele de adresare sunt: pentru episcop „Preasfinția Voastră", pentru arhiepiscop și mitropolit „Înalt Preasfinția Voastră", iar pentru patriarh „Preafericirea Voastră". Tot „preafericiți", în latinește *beatissimi*, sunt și cei doi menționați patriarhi (onorifici) din Biserica Catolică, unul situat la Veneția, celălalt la Lisabona. Preoții sunt apelați cu formula „Preacucernice Părinte", iar călugării cu „Preacuvioase (Părinte)", după caz. Este, însă, clar că nu poate învăța toată lumea această ierarhie

Scanned with OKEN Scanner

complicată și că cei neinteresați nu pot și nu vor să memoreze toate formulele acestea laborioase de adresare, cu rezonanță din alte vremuri. Soluția este simplă: orice cleric, indiferent de rang, poate fi apelat cu formula „Părinte" sau, mai ales în Transilvania, „Domnule Părinte". Formula, chiar dacă nu este canonică, nu poate să supere pe nimeni și am auzit mulți ierarhi declarându-se bucuroși la auzul apelativului „Părinte". Dacă știm sigur că cel căruia ne adresăm este cleric protestant ori neoprotestant, atunci este bine să-i spunem „Domnule Pastor", iar dacă știm că este episcop și nu dorim să ne adresăm cu „Excelență", atunci se acceptă și „Domnule Episcop".

Ierarhul sau arhiereul este, în Răsărit, un conducător bisericesc de rang înalt, de la episcop în sus. Pandantul ierarhului din Răsărit este în Apus prelatul. Cu alte cuvinte, noțiunea de prelat nu este uzuală pentru conducătorii bisericești răsăriteni și invers. Aceleași deosebiri se înregistrează și în denumirile adunărilor conducătorilor bisericești. Astfel, adunarea ierarhilor dintr-o mitropolie sau dintr-o patriarhie se numește, de regulă, sinod („Sfânt Sinod"). Dacă se adună toți ierarhii ortodocși din lume, atunci adunarea se cheamă sinod ecumenic. În apus, prelații se adună în concilii, locale sau generale. Deosebiți sunt și termenii care exprimă aria de jurisdicție a unui episcop (sau a ierarhilor/prelaților mai înalți decât episcopul). Această arie de autoritate (de oblăduire) se cheamă episcopie, arhiepiscopie, mitropolie etc., după rangul întâi-stătătorului ei, dar generic oricare astfel de instituție se numește eparhie în Răsărit și

Scanned with OKEN Scanner

dioceză (diecezã) în Apus. Prin urmare, un ierarh ortodox oblăduieşte o eparhie, iar unul catolic o diecezã (sau arhidiecezã). Termenul de protopop (preot care îndeplineşte funcţia de inspector al bisericilor şi al preoţilor dintr-o parte a unei eparhii) nu are un corespondent exact în lumea romano-catolică. Totuşi, în aceasta din urmă, arhidiaconii ar putea fi asimilaţi parţial protopopilor ortodocşi şi greco-catolici. Toate aceste formule lingvistice – şi mai ales tipicul consacrat în modul de adresare faţă de clerici – li se par multor contemporani de-ai noştri, mai ales celor care se declară „post-moderni", „progresişti", neomarxişti, agnostici, atei, anticlericali etc. – vetuste, nedemne de urmat, anacronice. Unii le ignoră, alţii le ironizează, iar alţii bravează pe seama lor, adresându-se ierarhilor, în chip ostentativ, fără politeţea necesară şi voit altminteri decât cere regula. Faptul este lipsit de sens şi nu conduce la nimic bun. Ce ar fi să nu-i mai zicem colonelului colonel, doctorului doctor, profesorului profesor, ci să inventăm noi formule de adresare ca să epatăm, ca să ne dăm grozavi cu ceea ce nu se cade. Atitudinea nu este deloc nouă, ea nu este o invenţie a generaţiei actuale de contestatari, ci are antecedente notabile, mai toate eşuate. Revoluţionarii francezi de la 1789 au introdus formula generală de adresare „cetăţene", comuniştii au inventat apelativul „tovarăşe" şi toate s-au dovedit eşecuri. Idei de adresare uniformă către toţi oamenii au apărut, cu precădere, în regimurile totalitare şi nu au durat. Ceea ce se consfinţeşte prin uz şi prin cutumă este greu de suprimat în urma unor măsuri artificiale.

Scanned with OKEN Scanner

Deosebiri terminologice există la noi și în ceea ce privește dogma, impuse mai ales după formarea Bisericii Române Unite cu Roma (Greco-Catolice). Această biserică s-a născut (în chip de eparhie românească, coborâtă de la rangul de mitropolie la acela de episcopie) în Transilvania, la începutul secolului al XVIII-lea. Era o biserică orientală de rit bizantin în cadrul universalismului catolic. De fapt, această biserică s-a desprins din sânul Bisericii Ortodoxe și și-a păstrat specificul oriental în ceea ce privește ritul, calendarul, sărbătorile (inclusiv ciclul pascal) și chiar cutuma. De-a lungul timpului, au apărut și alte deosebiri, în urma unor apropieri a greco-catolicilor de catolicism, dar caracteristica principală a acestei Biserici a rămas întruchipată în cele „patru puncte florentine", între care cel fundamental este recunoașterea autorității papei. Până la urmă, această nouă Biserică a fost un hibrid, pentru că a păstrat elementele esențiale din ortodoxie și a preluat anumite elemente din catolicism. De altminteri, însuși numele ei arată acest lucru, fiindcă greco-catolic înseamnă „ortodoxo-catolic", în condițiile în care particula „greco" din numele acestei Biserici nu are sens etnic, ci confesional.

Din a doua jumătate a aceluiași secol XVIII, Biserica Unită s-a afirmat în mod manifest drept promotoare și apărătoare înfocată a latinității noastre nu numai sub aspect confesional, ci și din punctul de vedere al identității naționale. În cadrul acestui proces, s-a desfășurat și o acțiune de primenire a limbajului teologic, în sensul latinizării (relatinizării) sale și al eliminării slavonismelor. Motivația – justificată în

Scanned with OKEN Scanner

cea mai mare măsură – a fost aceea că cei mai mulți termeni slavi (slavoni) au pătruns în limba română bisericească nu în mod organic, în urma conviețuirii daco-romanilor și românilor timpurii cu slavii (migrați la noi în primul mileniu creștin), ci datorită limbii liturgice slavone, folosită de Biserica medievală românească (până când, treptat, începând cu secolul al XVI-lea, s-a trecut la limba română ca limbă a cultului, a cancelariilor și a culturii). Astfel, în rostirea Sfintei Treimi, a fost înlocuit cuvântul slav „duh" cu cel de origine latină „spirit", încât, în limbaj greco-catolic, se zice: „În numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Spirit". Precizăm, însă, că termenii de „duh" și „spirit" sunt, în acest caz, perfect sinonimi și că Biserica Catolică (numită romano-catolică la noi, de când avem și o biserică greco-catolică), de limbă română, folosește în continuare cuvântul „duh" și nu cel de „spirit". Alte înnoiri și adaptări la credincioșii greco-catolici sunt: „mărire" în loc de „slavă", „mântuire" în loc de „izbăvire", „păcate" în loc de „greșeli", „rău" în loc de „viclean", „serv" în loc de „rob", „îndurare" în loc de „miluire" etc. De exemplu, frecventa invocare „Doamne miluiește!" devine la greco-catolici „Doamne îndură-te spre noi!" Distincția aceasta se vede până și în modul de scriere și de pronunțare a numelui Mântuitorului: ortodocșii spun și scriu Iisus Hristos, pe când greco-catolicii Isus Cristos sau Christos, ca în Occident. Toate aceste forme sunt corecte, în esența lor, pentru că fondul contează mai mult în acest caz. Ortodocșii preferă Hristos, pentru că această formă vine din tradiția răsăriteană, grecească

Scanned with OKEN Scanner

și slavă, pe când Cristos vine din tradiția limbii latine. De altminteri, toate popoarele romanice scriu în forme occidentale: Christ în franceză, Cristo în italiană, la fel în spaniolă și portugheză. Unele dintre aceste schimbări se potrivesc foarte bine, fiindcă sunt în spiritul limbii române și aparțin limbii române, altele mai puțin, cum este cuvântul „serv", inexistent în limba noastră veche și preluat târziu ca latinism livresc, cu sensul de țăran dependent sau șerb din Evul Mediu. Astfel, sinonimia rob-serv este o creație teologică savantă și nu aparține limbii vii. Oricum, limbajul teologic folosit în cadrul Bisericii Române Unite cu Roma este aproape în întregime de origine latină, fapt care fortifică romanitatea românilor și apartenența lor la spațiul apusean de civilizație. O altă chestiune de vocabular, care pune în lumină și disensiunile care s-au manifestat de-a lungul vremii (mai ales după 1948, când Biserica Greco-Catolică din România a fost interzisă de comuniști) între ortodoxia românească și greco-catolicism, este denumirea populară dată greco-catolicilor. Ortodocșii îi numesc pe greco-catolici „uniați", pe când ei, greco-catolicii, se denumesc pe sine „uniți". Primul termen nu este acceptat, în general, fiindcă incumbă o tentă peiorativă, adică are în el o undă de dispreț, de desconsiderare. Astfel, pentru evitarea acestei nuanțe, este bine să le spunem greco-catolicilor „uniți (cu Roma)", așa cum preferă ei, fără nicio nuanță depreciativă. Rangurile și titlurile bisericești, ca și formulele de adresare în Biserica Greco-Catolică sunt, în general, aceleași ca la ortodocși.

Scanned with OKEN Scanner

Ca să ne păstrăm în aceeași sferă a religiei, este util de știut că termenul de catedrală nu este sinonim cu biserică mare. Cu alte cuvinte, nu orice biserică mare poate fi numită catedrală. De exemplu, în multe ghiduri și prezentări, biserica cu hramul Sf. Mihail din Cluj este numită „Catedrala Sf. Mihail". Catedrală este numai acea biserică, sediu de dieceză sau de eparhie, unde slujește un episcop, arhiepiscop, mitropolit, papă, patriarh, unde se află scaunul unui asemenea slujitor al cultului. Se mai admite să fie numite catedrale și acele locașuri de cult unde și-a avut cândva scaunul un ierarh/prelat, chiar dacă în prezent nu se mai întâmplă acest lucru. Or, Biserica Sf. Mihail din Cluj, de confesiune romano-catolică, nu este sediul unui asemenea înalt slujitor. E drept că, în secolele al XVI-lea și, parțial, al XVII-lea, edificiul a fost luteran, unitarian, calvin și că abia Habsburgii, ajunși stăpâni ai Transilvaniei după 1688, au redat clădirea romano-catolicilor. Acest lucru nu are nicio importanță în contextul de față. Nu se poate spune nici „Catedrala din Aiud" sau „Catedrala de la Bârlad", pentru că în aceste localități nu sunt și nu au fost niciodată sedii episcopale.

O mare imprecizie se remarcă și în folosirea noțiunilor de cult, sectă și erezie. Ereziile sunt atestate din vechime și înseamnă abateri de dogmă (de conținut) de la o credință considerată dreaptă, corectă, canonică. La început, aproape toate credințele noi au fost considerate de oficialități erezii. Secta este apropiată ca sens de erezie, dar presupune o încercare și chiar o reușită parțială de organizare a ereziei. Aceste grupări religioase (confesionale) care ajung, însă, la un

Scanned with OKEN Scanner

număr suficient de adepți, la forme de instituționalizare superioare și care sunt recunoscute oficialități nu se mai numesc secte, ci culte religioase. Cultele nu sunt religii sau „diversele religii dintr-un stat", cum spune restrictiv și, parțial, inexact „Dicționarul explicativ al limbii române", ci sunt religii și confesiuni. De exemplu, în România este oficial recunoscut „cultul baptist", or acesta nu este o religie, ci o confesiune, desprinsă din protestantism și făcând parte, de aceea, din cultele neoprotestante. Credincioșii acestor culte neoprotestante – adventiștii de ziua a șaptea, baptiștii, creștinii după Evanghelie, penticostalii, mormonii etc. – sunt numiți în limbajul curent românesc „pocăiți". Însă, după ce o astfel de credință nouă este recunoscută oficial, nu se mai poate folosi pentru ea denumirea de sectă, ci aceea de cult. Denumirea de sectă este considerată ofensatoare sau jignitoare. Mare atenție trebuie să se manifeste și în utilizarea denumirii de misionar, aplicată unei persoane sau unei religii (confesiuni). Misionarul (din latinescul *missio*, adică misiune) este acela care răspândește credința creștină, adesea catolică, în țări și locuri de altă religie. De aceea, este incorect să vii în România și să te prezinți drept „misionar", fiindcă România este o țară aproape în totalitate creștină, cel puțin la nivel declarativ (la recensământul din 2011, 99,5% dintre cetățenii români s-au declarat creștini). S-a întâmplat, îndată după 1989, când tineri adepți ai unor culte neoprotestante, mai ales americane, se deplasau în mod organizat la noi, ca să facă „misiune", după cum spuneau ei. În acest caz, ei făceau, de fapt, prozelitism, pentru că urmăreau să

Scanned with OKEN Scanner

răspândească propriul cult creştin în detrimentul altui cult creştin.

Universul credinţei (credinţelor) şi al bisericii (bisericilor) este, după cum se vede, foarte vast. De aceea, pentru înţelegerea lui, cunoaşterea proprietăţii termenilor este extrem de importantă. Noi, românii, avem o particularitate care, pusă în lumina ei adevărată, devine şi un mare avantaj: suntem singurul popor romanic de credinţă orientală şi purtăm în noi deopotrivă Apusul şi Răsăritul. Prin originea romană, prin nume, prin limbă, prin forma de creştinare în latineşte suntem parte a Occidentului, iar prin forma de organizare a Bisericii, prin limba slavonă ca limbă a cultului, a cancelariilor şi a culturii medievale, prin alfabetul chirilic folosit până în secolul al XIX-lea, prin influenţa balcanică, suntem parte a Orientului. Nu avem a ne ruşina de niciuna din aceste componente ale civilizaţiei şi culturii noastre şi nu se cade s-o preamărim pe una în detrimentul celeilalte. Această particularitate face din români şi din România o entitate de interferenţă (o punte de legătură) între cele două jumătăţi destul de diferite ale Europei.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA ȘI GEOGRAFIA: NUME PROPRII BUCLUCAȘE

Azi călătorim mult mai ușor decât odinioară prin Europa și ajungem în locuri diverse și pline de farmec, situate în Italia, Germania, Spania, Franța, Ungaria. Când ajungem acolo, ducem cu noi mesaje din ținuturile noastre de baștină, pe care trebuie să știm să le prezentăm străinilor inclusiv prin componentele lor istorice și geografice, după numele lor vechi, după specificul provinciilor istorice etc. De asemenea, trebuie să știm câte ceva și despre locurile în care ne ducem, pentru că altminteri facem drumurile acestea degeaba.

De exemplu, pentru Veneția – pe care mulți români au avut șansa să o viziteze după 1989 – unii jurnaliști folosesc supranumele de „Orașul Lagunelor", ca să nu spună mereu „Orașul Dogilor" sau *Serenissima*, termen mai pretențios și mai greu de explicat. „Orașul Lagunelor" sună bine, dar nu este corect, pentru că în arealul neobișnuitului oraș de pe ape nu există decât o singură lagună, numită „Laguna Veneției". Laguna este o porțiune din bazinul unei mări sau al unui ocean, separată aproape complet de rest printr-o fâșie îngustă de pământ. Laguna Veneției este un fel de mlaștină

Scanned with OKEN Scanner

destul de întinsă în nordul Mării Adriatice, separată în mare măsură de marea propriu-zisă printr-un fel de istm, insula Lido sau „Lido di Venezia". Prin urmare, corect este să se spună „Orașul lagunar" sau „Orașul de pe lagună". Nici denumirea de *Serenissima* („Prealuminata" sau „Prealiniștita") nu se poate folosi cu referire la această așezare venețiană din orice epocă, fiindcă ea a apărut abia spre finele secolului al XV-lea. Atunci, rivala perpetuă a Republicii Dogilor, Genova, era numită *La Dominante* („Dominata") sau *La Superbe* („Superba"). Prin urmare, Veneția poate să fie supranumită *Serenissima* abia după anii 1480–1490. Nici Țările Române nu pot să fie numite România înainte de domnia lui Alexandru Ioan Cuza, decât în sens generic și cu precizările necesare.

În aceeași arie a corectitudinii semantico-geografice se înscrie și denumirea de Budapesta. De regulă, în mass-media se vorbește despre capitala Ungariei ca fiind Budapesta din vremuri imemoriale. De fapt, în cea mai mare parte a istoriei, Buda și Pesta au fost două orașe complet separate și diferite ca rosturi politice, economice, sociale, religioase etc. Buda era pe malul stâng și înalt al Dunării, iar Pesta pe cel drept și jos. Capitala Ungariei medievale și, secole la rând, chiar și a Ungariei moderne (cucerite de Habsburgi) a fost Buda. Cele două orașe s-au unit abia după intrarea în vigoare a pactului dualist austro-ungar (1867), mai exact la 1872, când s-a unificat pe deplin administrația celor două orașe. În consecință, nu putem evoca și invoca numele de Budapesta înainte de 1872. Nu se poate spune, de exemplu, „regii Ungariei, în capitala

Scanned with OKEN Scanner

lor Budapesta, făceau și dregeau", fiindcă regii Ungariei nu au rezidat decât la Buda și nici acolo mereu.

Numele de „Imperiul Austro-Ungar" se află aproape în aceeași situație și a avut cam aceeași soartă. De multe ori auzim sau vedem scrise formulări de genul: „Pe vremea Imperiului Austro-Ungar, românii au fost dezbinați sub aspect religios și s-a introdus uniația" sau „Horea s-a dus la Viena să se plângă împăratului austro-ungar" etc. În primul rând, trebuie să știm că Imperiul Austro-Ungar a existat în istorie vreme de 51 de ani, din 1867 și până la 1918. De aceea, denumirea de Imperiul Austro-Ungar, folosită pentru vremurile de dinainte de 1867, este anacronică, nepotrivită, de-a dreptul eronată. De la 1541 până la 1867 (cu anumite modificări de întindere teritorială și cu mici întreruperi cauzate de revolte, revoluții etc.), adică mai bine de patru secole, Ungaria a fost ocupată de Habsburgi, fiind, practic, o provincie a imperiului condus de împărații de la Viena. Era vorba, firește, de o provincie privilegiată, de un fost regat, independent până la 1541. Ca să salveze aparențele, împărații habsburgici și-au luat, după ocuparea de către Viena a vestului și nordului Ungariei, și titlul de regi ai Ungariei. Dar Ungaria, ca și alte „țări" din cuprinsul vastului Imperiu Habsburgic – Boemia, Croația, Transilvania etc. –, a fost, până la 1867, doar o provincie supusă, fapt pentru care numele corect al imperiului în cauză este Imperiul Romano-German (până în 1806, când l-a desființat Napoleon) și Imperiul Austriei (după 1806). Însă numele cel mai general pentru o lungă perioadă istorică, inclusiv pentru intervalul 1541–1918,

Scanned with OKEN Scanner

este cel de Imperiul Habsburgic, un stat care, pentru ultimii săi 51 de ani de existență, poate să fie numit și Imperiul Austro-Ungar. Același imperiu s-a mai chemat, de la o vreme, „Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană", dar nici acest nume, baroc în formă, nu a existat dintotdeauna, ci doar din 1512 încoace. În secolul al XVI-lea ne situăm la începuturile Epocii Moderne, când sensibilitatea etnică-națională devine mai accentuată și când ficțiunea titlului politic de „Imperiul Roman" devine evidentă în raport cu realitatea prin care baza populației din această entitate era germană. Astfel, numele imperiului nu se potrivea cu alcătuirea (cuprinsul) lui și atunci această nepotrivire a fost redată și prin nume. Dar nu putem zice „Imperiul Roman de Națiune Germană" și să ne referim la evenimente de la 1200 sau 1300, pentru că devenim anacronici. Este ca și cum am zice Marea Britanie pentru Insulele Britanice de la 1500.

Dar, în același sens, sunt și false distincții făcute de către unii care se vor interesanți, care caută cu orice preț originalitatea, care vor priorități românești acolo unde ele nu există sau care se cred deasupra altora. Așa, unii spun că numele de Ardeal este diferit de numele de Transilvania. Nu există nicio bază științifică în acest sens, pentru că „Transilvania" este exact traducerea în latinește a numelui dat de unguri țării conduse de ducele (voievodul) român Gelou *(Gelou quidam Blacus)*. Primii unguri ajunși în interiorul arcului Carpaților (circa 900), veniți dinspre Crișana („Țara ducelui Menumorout"), au trebuit să treacă o imensă pădure ca să ajungă în Țara lui Gelou,

Scanned with OKEN Scanner

formată din români și slavi. Și atunci, neștiind care era numele real al acelei țări, pentru că nu cunoșteau limba localnicilor, i-au zis „de peste pădure" (în ungara veche *erdew elw*, *erdeuelu* sau, actualizat, *erdő elő*). Românii, în chip natural, i-au zis altfel, pe limba lor, propriei țări (care se întindea atunci pe suprafața câtorva județe de azi, în jurul Clujului), dar acest nume s-a pierdut treptat, pentru că noii stăpâni au numit teritoriul *Erdély*. Auzind mereu acest nume din gura noilor stăpâni, românii l-au adaptat și l-au transformat, conform specificului limbii române, în Ardeal. Tot la fel de evident este că, în documentele latinești medievale, „peste pădure" a devenit inițial *ultra silvam*, iar apoi *trans silvam*, ultimul nume impunându-se în timp. Prepozițiile *ultra* și *trans* sunt, în acest caz, sinonime. A veni azi cu vechi rădăcini indo-europene pentru Ardeal, cu etimologii dacice sau chiar latinești este complet neconvingător și nu conduce decât la confuzii grave pentru populația de rând. Pe de altă parte, numele „Ardeal" a rămas ancorat în limbajul popular. Elita intelectuală românească a stabilit, încă din secolul al XVIII-lea, că numele cel mai potrivit pentru Ardeal în limba română (mai ales în limba română literară) este „Transilvania", cu toată familia de cuvinte derivată de aici. Prin urmare, ungurii îi spun Transilvaniei Ardeal *(Erdély)*, sașii îi spun „Șapte Cetăți" *(Siebenbürgen)*, iar românii îi spun Transilvania. Acest din urmă nume rămâne cel oficial și el a fost preluat în toate limbile lumii: în engleză *Transylvania*, în franceză *La Transylvanie*, în italiană *Transilvania* etc. Chiar și în germană,

Scanned with OKEN Scanner

generațiile tinere – care nu mai cunosc nici ele prea multă istorie – spun și scriu *Transsylvanien.*

Există și tendința de a transforma nume noi de locuri în nume vechi. Astfel, numele de Basarabia, deși este vechi, nu s-a aplicat întregului teritoriu al Moldovei dintre Prut și Nistru decât în Epoca Modernă și, mai ales, după ocuparea rusească a regiunii la 1812. Prin urmare, nu putem să ne referim, de exemplu, la cetatea Orhei de pe vremea lui Ștefan cel Mare și să o plasăm în Basarabia. Atunci, pe vremea lui Ștefan cel Mare, toată țara, de la Ceremuș până la Mare și la Limanul Nistrului și de la Carpații Orientali până la Valea Nistrului, avea același nume, de Moldova sau de Țara Românească[1]. La fel stă situația și cu Bucovina, al cărei nume este tot unul modern, impus în conștiința publică numai după 1775, când a avut loc ocuparea acestei regiuni nordice a Moldovei de către Habsburgi. Există astăzi o tendință de a face distincție între bucovineni și moldoveni, pe motiv că cei dintâi ar fi altceva decât moldovenii. Distincția este complet falsă, fiindcă așa-zișii bucovineni sunt moldoveni neaoși. Bucovina nu este altceva decât o parte din Țara de Sus a Moldovei, atestată la scurt timp după întemeierea „celei de-a doua libertăți românești" (în secolul al XIV-lea), conform expresiei fericite a lui Nicolae Iorga. Primele trei capitale ale Moldovei – Baia, Siret și Suceava – sunt așezate tocmai în această parte nordică, numită mai târziu Bucovina. Distincția veche dintre Țara de Sus și Țara de Jos provine, se pare, din cele două nuclee

1 În Polonia, în Peninsula Italică și în alte locuri, Țara Moldovei era atunci chemată Valahia, adică Țara Românească.

Scanned with OKEN Scanner

politice (vechi formațiuni statale incipiente) care s-au unit spre finele secolului al XIV-lea, când hotarele Voievodatului Moldovei au ajuns să se întindă „de la munte până la țărmul mării". În dreaptă consecință, Bucovina nu poate să fie contrapusă Moldovei sau invers, pentru că Bucovina este o parte din vechea țară românească (Valahia) de la răsărit de Carpați.

De multe ori suntem puși în dificultate la pronunțarea numelor de locuri românești, mai ales în ceea ce privește accentele, dar și diacriticele. Astfel, datorită obiceiului păcătos de a scrie texte fără diacritice, se aud adesea la televiziune aberații lingvistice. Numele comunei transilvănene Zau de Câmpie (județul Mureș) – unde există o unică rezervație naturală de bujori de stepă – este stâlcit în Zău de Câmpie. În județul Alba sunt trei sate cu numele de Galda/Galde: Galda de Jos, Galda de Sus și Întregalde. Numele nu este unul obișnuit și nici folosit des, de aceea, în condițiile absenței aproape constante a semnelor diacritice, unii prezentatori de știri inventează, își imaginează și zic Gâlda de Sus, Gâlda de Jos etc. La fel de delicată este și chestiunea accentelor, care trebuie învățate, și nu ghicite. Astfel, corect este Plènița (cu accentul pe prima silabă) și nu Plenìța (localitate în județul Dolj), Pòtelu (cu accentul pe prima silabă) și nu Potèlu (localitate în județul Olt), Mòldova (cu accentul pe prima silabă) Nouă (localitate în județul Caraș-Severin), și nu Moldòva Nouă, cum se pune accentul când este vorba despre provincia istorică omonimă, Șirìa (cu accentul pe penultima silabă) și nu Șìria (localitate în județul Arad), Pècica, tot în Arad (cu accentul pe

Scanned with OKEN Scanner

prima silabă) și nu Pecìca (cu accentul pe penultima silabă, ca în cazul Cacìca, localitate din județul Suceava). Unele dintre erorile de pronunțare și de accent se fac prin contagiune (după accentul dintr-un cuvânt asemănător), altele din grabă, dar cele mai multe se fac din superficialitate și ignoranță. Meseria de crainic de televiziune presupune nu numai o dicție impecabilă, ci și o cultură generală foarte bogată, lecturi permanente, informare continuă.

Anumite dificultăți avem și în pronunțarea numelor străine, mai ales în cazul toponimelor. Numele de locuri cele mai cunoscute și mai repetate s-au naturalizat în toate limbile. Astfel scriem Paris, ca francezii, dar pronunțăm și consoana finală, spre deosebire de francezi, care spun „Pari". Italienii îi spun capitalei Franței „Parigi". Pentru noi, Beograd devine Belgrad, Budapest devine Budapesta, Moskva – Moscova, London – Londra și așa mai departe. Numele mai puțin uzitate ar trebui să rămână și în românește ca în limba de origine, dar nu se întâmplă întotdeauna așa. De exemplu, Lombardìa (cu accentul pe penultima silabă) din italiană ajunge la majoritatea românilor – mai puțin la cei care muncesc în Italia – Lombàrdia (cu accentul pe antepenultima silabă). La fel Vèneto (cu accentul pe prima silabă) ajunge la noi, adesea, Venèto (cu accentul pe penultima silabă). Nu-i vorbă, nici italienii nu se dau în vânt după pronunția originară a numelor românești. Astfel, pentru ei, Oradea devine Oradèa (cu transformarea diftongului -ea în hiat și accentuarea aberantă a silabei „e" rezultate astfel), Mircea devine Mircèa, iar Brașovul, Sibiul, Aradul,

Scanned with OKEN Scanner

Bucureștiul (devenit Bucarest) etc. au toate accentul pe prima silabă. Astăzi, mulți români se duc în vacanță în Grecia, unde numele multor locuri sunt greu de pronunțat. Cum deschiderea spre concedii exotice nu merge mână în mână cu deschiderea spre cultură, multe asemenea nume nu le spun nimic turiștilor noștri, care nu mai învață la școală despre Pelopones, nici despre Ahaia, nici despre Peninsula Calcidică și nici despre poeta Sappho din Lesbos sau despre Fidias ori Praxiteles. Și atunci, se chinuie să pronunțe precum grecii și, evident, nu reușesc, ca în cazul Halkidiki pentru Calcidică. Noroc că urmele aztece, mayașe și incașe sunt departe de România, pentru că nici despre aceste popoare și despre așezările și zeitățile lor nu se mai învață la școală, de teamă să nu se supraîncarce mințile elevilor noștri.

Geografia și istoria trebuie să meargă mână în mână. De altminteri, istoria a fost numită și geografie în mișcare. Denumirile geografice și politice au și ele istoria lor, nu au fost și nu sunt veșnice. Ele au apărut la un moment dat, în urma evoluțiilor istorice. Prin urmare, dacă aceste nume de locuri sunt folosite în mod anacronic și sunt mutate dintr-un timp al lor specific în altul, se ajunge la confuzii grave, la inexactități și la neadevăruri.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA ȘI ARITMETICA

Multe erori de limbă sunt legate de lucruri simple, care ar fi trebuit să fie cunoscute din școala primară și din gimnaziu. Dar, pentru o asemenea cunoaștere, este nevoie ca școala să fi fost făcută cu seriozitate. De exemplu, mulți cred că este foarte simplu să operăm cu cifrele și cu numerele, cu procentajele și cu regula de trei simplă. Când suntem puși, însă, în fața faptelor, ne codim, ezităm sau credem că este corect ceea ce, în realitate, este greșit.

Cifrele, în aritmetică, sunt acele semne grafice numite arabe, de la 0 (zero) până la 9 (nouă). Cifrele sunt, prin urmare, semnele care servesc la scrierea numerelor și nu pot fi confundate cu numerele. În momentul în care spun 4 mă refer la o cifră, dar de îndată ce spun 4 mere, nu mai este vorba despre o cifră, ci despre un număr. Pe vremea comunismului, se vorbea, tot eronat, despre „cifrele de plan". Reporterii operau cu numere și le prezentau drept cifre. Formulări de genul: „Nu vă dau decât o cifră, anume 4 000 de kg la hectar" erau curente la radio și la televiziune. Cifrele sunt doar vehicule ale numerelor, iar noi, în viața cotidiană, operăm cu numere. O confuzie frecventă se face și atunci când se dau procentaje. De exemplu, este greșit să se

spună „un procent de 30 la sută", fiindcă „un procent" înseamnă unu la sută. Corect ar fi „un procentaj de 30 la sută". Pot să spun, de pildă, „un procent din populația activă nu muncește", ceea ce înseamnă că unu la sută din populația aptă de muncă nu muncește. Dar dacă spun că „un procent de 20 la sută din populația activă nu muncește" este eronat. De regulă, numerele mici, de la zero până la nouă, se scriu cu litere, iar cele mari cu cifre, mai ales în textele literare. Dar aici, norma nu este foarte strictă.

De asemenea, mulți români nu știu să scrie numerele mari, formate din unități, zeci, sute, unități de mii, zeci de mii, sute de mii, unități de milioane, zeci de milioane, sute de milioane etc. De exemplu, de câte ori nu vedem scris 2.345.200 (cum se scria odată), când, de fapt, acest număr se scrie 2 345 200, adică se lasă câte un spațiu după fiecare grup de trei cifre, pornind dinspre coada spre capul numărului. Evident, se înțelege despre ce este vorba și dacă se pun punctele respective, dar nu este corect așa. De ce? Fiindcă este vorba despre o convenție grafică pe care trebuie s-o respectăm toți. În lumea anglo-saxonă, convenția este alta: după fiecare grup de astfel de trei cifre, se pun virgule. Astfel, numărul 1 400 321, dintr-un text românesc, se scrie într-un text englez 1,400,321. Or, la noi, virgula se folosește atunci când se scrie un număr cu zecimale, pentru a despărți unitățile de zecimale. De exemplu, faimosul număr π (pi) simplificat se scrie la noi 3,14, iar în lumea anglo-saxonă 3.14. Azi, în actele Uniunii Europene, în toate limbile oficiale, miile se grupează prin lăsarea unui spațiu fix

Scanned with OKEN Scanner

(nonbreakingspace/espaceinsécable) precum în numărul 34 000 000, nu prin punct sau prin virgulă. De asemenea, în toate limbile oficiale, zecimalele se despart de unități prin virgulă (chiar și în limba engleză ar trebui să fie așa, începând din anul 1983), precum în numărul 12,5. Prin urmare, regula românească care se încetățenise de decenii bune este acum și regulă europeană. Este bine ca regulile acestea să fie cât mai generale, adică să se folosească aceleași norme peste tot, pe de o parte (ceea ce este încă un deziderat) și să se respecte normele stabilite, pe de altă parte (ceea ce la români este greu, pentru că fiecare vrea să-și arate personalitatea și originalitatea, inclusiv atunci când nu este cazul).

În românește, este incorect să scriem „30 oameni se aflau în stradă", pentru că nu este vorba despre un text din telegramele de altădată, când trebuia să se facă economie de cuvinte. Corect este „30 de oameni..." Prepoziția „de" se pune după numerele mai mari de 19. Spunem „un om, doi oameni, trei oameni..., 11 oameni..., 19 oameni", dar „20 de oameni, 21 de oameni..., 30 de oameni..., 99 de oameni, 100 de oameni". După numărul 100, se revine: „101 oameni, 102 oameni, 103 oameni", dar „120 de oameni, 121 de oameni" etc.

Unii, din grabă, din neatenție sau din necunoaștere, încercând să-și convingă interlocutorii sau interlocutorul, spun că o afirmație a lor este valabilă „sută-n mie", în loc de „mie-n sută". Or, o sută raportată la o mie este ca zece raportat la o sută sau ca unu raportat la zece. Cu alte cuvinte, omul nu știe că, de fapt,

Scanned with OKEN Scanner

pretinde că ceea ce spune este adevărat în proporție de 10%! Nici „mie-n sută" nu este canonic, ci este colocvial, expresia vrând să sugereze că omul are de zece ori dreptate.

De unde provin toate aceste nesiguranțe, aceste oscilații, aceste greșeli de exprimare orală sau scrisă. O cauză este evidentă: nu se mai conștientizează ceea ce se învață la școală. Din dorința de a nu exagera cu teoria, de a nu se mai acumula cunoștințe, de a nu se mai practica memorarea (lozinci predicate azi pe toate drumurile), elevii nu mai învață definiții, teoreme, reguli și nici chiar versuri. Mulți învățători și profesori nu mai explică noțiunile, iar dacă le explică, nu le mai fac fixarea și recapitularea. Astfel că elevii uită repede (dacă vor fi știut vreodată) diferența dintre cifră și număr, dintre postulat și teoremă, nu mai știu că postulatele nu se demonstrează, nu-și dau seama ce spun când spun (de exemplu, nu conștientizează că, etimologic vorbind, un procent înseamnă 1%), nu pot defini pe scurt un plan înclinat, o pârghie, un scripete (adică ceea ce în fizică se cheamă mecanisme simple). Ca istoric, am fost mereu confruntat cu astfel de probleme, fiindcă istoria exprimă viața trecută a oamenilor, iar în viața oamenilor sunt de toate, de la matematică, fizică și chimie până la arte plastice, muzică sau filosofie. Cum să înțeleagă un elev de liceu că biserica gotică Notre-Dame, devenită catedrală, a fost construită pe baza mecanismelor simple, dacă el nu știe ce sunt acestea și dacă, în vreme ce profesorul explică, el caută pe Google de zor semnificația cuvintelor? Că elevii nu mai știu din propria minte (adică din bagajul propriu

Scanned with OKEN Scanner

de cunoștințe) care sunt stilurile arhitectonice clasice, care sunt curentele culturale majore, care este esența locomotivei cu aburi, ce este o simfonie sau cum arată un sonet – chestiuni care se învățau odinioară la istorie, la literatura română, la latină, la limbi străine – este grav, dar și mai grav este faptul că nu mai învață reguli și definiții nici la matematică, fizică sau chimie. Azi, „analiștii" repetă mereu că elevii sunt supraîncărcați cu teorie, că știu, prin urmare, multe chestiuni teoretice, că au cunoștințe numeroase, dar nu învață tehnici, practici, modalități de aplicare. Eu, cu părere de rău spun, nu am observat așa ceva. Nu am găsit elevi de liceu sau studenți (cu excepțiile de rigoare) care să știe prea multe lucruri teoretice, care „să aibă capul tobă de carte", care să cunoască pe de rost definiții, teoreme și versuri cu nemiluita. Impresia mea este că, la nivel de masă, nu se învață ca lumea nici teorie și nici practică, dintr-un motiv foarte simplu: programele sunt supraîncărcate, profesorii trebuie să galopeze prin materie, ceea ce face ca majoritatea elevilor să nu țină pasul. Cam 10% dintre elevi, cei din liceele bune ale marilor orașe, care fac din greu meditații, răspund exigențelor, iar unii, supradotați și muncitori, ajung și la olimpiade. Marea masă a elevilor noștri nu poate asimila materia, mai ales la disciplinele fundamentale și teoretice. Soluția este la îndemâna oricui: simplificarea programelor! Decât mult și criptic, mai bine mai puțin și pe înțelesul tuturor; decât complicat de la început, mai bine intuitiv și sigur. De multe ori, iau câte un manual de gimnaziu sau de liceu și îl dau spre „interpretare" câte unei cunoștințe, cu studii superioare. Rezultatul

Scanned with OKEN Scanner

este catastrofal, pentru că gradul de înțelegere a textelor lecțiilor de către interlocutorii mei maturi este, în medie, sub 50%. Cum să înțeleagă atunci elevii? Prin urmare, decât să fac de zor ecuații cu două și trei necunoscute, sau limite, sau matrice, oare nu ar trebui să mă asigur mai întâi că elevii știu Postulatul lui Euclid, Teorema lui Thales, Legea lui Arhimede și câte altele? Sau, în loc să-i dau zor cu algebra și trigonometria, nu s-ar cuveni să văd mai întâi cum stau elevii cu gândirea logică și cum pot să rezolve problemele de aritmetică?

De când este lumea, în școală s-a mers de la simplu la complicat și de la concret spre abstract. Dobândirea unor cunoștințe temeinice și simple în școala elementară creează premisele unei ușoare complicări a materiei în gimnaziu, spre a putea aprofunda anumite chestiuni în liceu. Romanii ziceau că „repetiția este mama învățăturii", și știau ei bine ce ziceau. Dacă trecem prin materie „ca gâsca prin apă", cu speranța că în memoria calculatorului se găsește totul, dacă nu citim literatură bună ca să ne formăm proprietatea limbajului, atunci, într-adevăr, devenim robii aparatelor construite chiar de noi.

Scanned with OKEN Scanner

Computerul și limba lui Cicero

Am fost profund impresionat de pledoaria neobosită a „Domnului Academician“ (nu pot să-i spun altminteri, deși a trecut în altă lume) Solomon Marcus pentru studiul limbii latine în școala românească. Am avut privilegiul rar să-i cunosc argumentele „pe viu“ și nu doar „din carte“, fiindcă mi le-a împărtășit și m-a îndemnat să nu stau, ci să ies în spațiul public. Primul argument se baza, în concepția sa, pe apartenența noastră la latinitate. I se părea absurd ca un popor neolatin să nu studieze latina, în vreme ce în Germania, limba lui Cicero se învață și în unele universități tehnice. În al doilea rând, avea convingerea că latina este o cheie pentru studiul celorlalte limbi. Credea că cei care știu latina pot învăța mult mai repede și mai ușor limbi străine, nu numai pe cele romanice. În al treilea rând, mi-a spus că gramatica limbii latine disciplinează mintea și dă viziune intelectualului întocmai cum face geometria pentru matematicieni. Era sigur că un elev sau un adolescent care știe bazele limbii (gramaticii) latine are premisele formate ca să devină specialist în multe domenii, de la științele exacte până la cele sociale și la disciplinele umaniste. Știa, firește, că astăzi limbile moderne se învățau după alte metode

Scanned with OKEN Scanner

și tehnici decât odinioară, dar considera gramatica o necesitate, iar structura verbului și sintaxa frazei adevărate probe de erudiție și de inteligență. I-am spus, făcând pe avocatul diavolului, că generația tânără este grăbită, alertă, că nu mai are răbdare și nici interes pentru chestiuni aride, fastidioase, de acribie, precum textele vechi latinești. M-a privit lung și mi-a spus că generația tânără nu este „cum vrea ea, ci cum o formăm noi", că avem datoria s-o impregnăm cu seriozitate, cu temeinicie, cu ideea muncii insistente. După o vreme, i-am spus că aveam o idee, aceea de a-i convinge pe tinerii internauți cu propria lor armă și de a încerca să mișcăm astfel și autoritățile și să salvăm studiul latinei. Nu am mai apucat, fiindcă ne-am luat cu viața, iar Solomon Marcus s-a dus spre o lume mai bună și generoasă.

Pentru că sunt convins că ne veghează de undeva din empireul cunoașterii supreme și atotcuprinzătoare, îmi plătesc acum, în câteva cuvinte, datoria. Mi-ar fi plăcut să fiu la TV sau pe Facebook și să invit lumea, atunci, în plină campanie de apărare a latinei ca disciplină școlară, să privească atent pe calculator sau pe laptop, să mediteze un pic la ecranul obișnuit de la intrarea în Word. La prima vedere, pe acel ecran apar circa 30 de cuvinte englezești. Ele sunt următoarele: *document, file, home, insert, design, page, layout, references, mail, view, review, paste, cut, copy, format, painter, clipboard, normal, font, paragraph, space, title, heading, subtle, emphasis, styles, find, replace, select, editing*. Dintre aceste 30 de cuvinte, 7, adică 23,33%, sunt vechi germanice (engleza este o limbă germanică), iar

Scanned with OKEN Scanner

restul de 23, adică 76,66%, sunt latine clasice și latine târzii, multe intrate în uz în Anglia medievală prin mijlocirea francezei[1]. Prin urmare, aproape 80% din terminologia engleză de specialitate pentru computere, pe prima pagină din Word, pe care intră orice începător, este de origine latină! Ceea ce înseamnă că și această știință a secolului al XXI-lea, fără de care nu se mai poate trăi, își datorează, măcar sub aspect formal, existența limbii latine. Dacă perseverăm și pătrundem apoi mai în profunzime, de pe același ecran inițial, pe Insert, Design, Page layout etc., dăm de termenii *grammar*, *define*, *thesaurus*, *count*, *translate*, *proofing*, *language*, *comment*, *delete*, *change*, *accept*, *reject*, *previous*, *compare*, *authors*, *restrict*, *notes*, *protect* etc., toți proveniți din limba lui Cicero, Horatius și Ovidius. La rigoare, s-ar putea obiecta că tinerii navigatori în spațiul virtual nu au nevoie să știe etimologii ca să fie buni utilizatori sau chiar buni informaticieni. Se poate judeca și așa, dar atunci trebuie să ne pregătim să coborâm în regnul animal și să nu mai fim „trestii gânditoare" (Blaise Pascal). A continua să ne punem întrebări, să încercăm să răspundem și să intrăm în dispute este esențial pentru condiția umană. Dacă decidem să ignorăm cât și ce datorează umanitatea limbii și literaturii latine, atunci înseamnă că ne pregătim de „somnul rațiunii", de o prelungită letargie întru ignoranță, viață precară și larvară, decadență programată.

Solomon Marcus a luptat pentru limba latină în școală, fiindcă credea în forța creatoare a minții

1 Germanice (proto-germanice) sunt *clipboard*, *home*, *layout*, *mail*, *cut*, *heading* și *find*.

Scanned with OKEN Scanner

omenești, în nevoia de „geometrie gramaticală" a spiritelor umaniste, dar și din motive mult mai profunde. Prin latină, savantul a făcut o pledoarie pentru limba română și, în fond, pentru cultura română și pentru identitatea românească. Un predecesor al său, lingvistul Iancu Fischer, scrisese mai demult o carte intitulată *Latina dunăreană*, în care demonstra că limba română este, de fapt, latina așa cum a evoluat ea, cum s-a transformat în acest spațiu în ultimii două mii de ani, de când sigiliul Romei fusese pus pentru vecie la Dunărea de Jos[1]. Solomon Marcus a pledat astfel și pentru acuratețea românei, pentru perpetuarea sa corectă, pentru neabandonarea rădăcinilor sale. Vedea în limba română cartea de vizită a poporului nostru.

După această lungă zbatere nu am reușit, în frunte cu „Domnul Academician", decât să nu lăsăm în uitare pe de-a-ntregul latina, să avem promisiunea că va fi studiată, o oră pe săptămână, în clasa șaptea (în loc de clasa a opta). Este bine, este rău, este mult, este puțin? E foarte greu de spus, în condițiile în care „reformăm" școala necontenit și nu putem sta în tihnă ca să avem și rezultatele acestor schimbări. Schimbăm mereu schimbarea! Episodul din viața sa de luptător pentru studiul latinei relevă o lumină specială a personalității lui Solomon Marcus, anume aplecarea sa spre nevoile sufletului, spre personalitatea poporului român, vegheată de latinitate. Dacă stăm nemișcați înaintea unui ecran și ascultăm orbește de mesajele sale concrete, riscăm să devenim mecanisme, să ne pierdem

1 Iancu Fischer, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, București, 1985

Scanned with OKEN Scanner

esența umană. În fața unui ecran, se cuvine mai întâi să cugetăm, să ne punem întrebări, să ne îndoim în fiecare clipă. Iar pentru aceasta, ne trebuie neapărat cultură generală solidă, bagaj de cunoștințe (cum se spunea odată). Deciziile se iau prin comparații, prin cumpăniri, prin cântăriri de opțiuni posibile. Iar dacă nu avem cunoștințe, cum și ce să comparăm? Între aceste cunoștințe necesare în mințile noastre, limba și literatura latină ne oferă un întreg univers pentru propriul computer. Iar cel mai bun computer din lume este capul nostru, al fiecăruia. De aceea, este bine să-l tratăm ca atare, adică să-l cultivăm, să-l umplem cu date. Prețuind limba latină, nu facem decât să cultivăm mai bine „latina dunăreană", adică limba noastră românească, descinsă din latină.

Se spune îndeobște că limbile romanice nu sunt prea adaptate modernității, pentru că sunt cam greoaie, au gramatici complicate și că se remarcă prin prea multe nuanțe. Dar putem să ne liniștim din acest punct de vedere: dacă latina este adaptată programului Word, atunci înseamnă că nimic nu este pierdut, că „toate-s vechi și nouă toate" și că limba noastră neolatină poate exprima orice lucru, orice proces, orice realitate, oricât de complicate ar fi toate acestea.

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA ȘI PANDEMIA

Boala teribilă care a lovit planeta noastră la finele anului 2019 și care se cheamă Covid-19 (19 marcând anul 2019, când a apărut, restul literelor provenind de la *Corona*, *virus* și *disease*), provocată de virusul numit SARS-CoV-2, a fost atât de copleșitoare, de neobișnuită, de neașteptată, încât a dat naștere și unor cuvinte și forme de exprimare noi. Nu știu dacă acest lucru s-a petrecut în multe limbi, dar în românește s-a întâmplat.

De exemplu, cuvântul „pandemie“ nu era folosit aproape niciodată în limba română. Pentru cei mai mulți români, acesta este un cuvânt nou. Ne era suficient termenul epidemie, definit ca boală infecțioasă care se extinde, simultan, prin contaminare, la un număr mare de persoane dintr-o anumită localitate, regiune etc. Acest „et cetera“ poate să însemne și extinderea la nivel de țară, de țări, de continente. Dar „pandemie“ sună mai interesant și, poate, mai amenințător. Din moment ce de acum un secol, de la gripa spaniolă, nu s-a mai întâmplat așa ceva pe pământ, din moment ce ultimele câteva generații nu au mai trăit catastrofe ca aceasta, vrem ca și numele dat bolii să fie unic și irepetabil. Pandemia este, însă, o epidemie extinsă și nu

Scanned with OKEN Scanner

este deloc greșit ca boala aceasta să fie numită ca atare, adică epidemie. Nici numele tradițional de molimă nu este greșit, dar nu ne prea place, fiindcă este popular, este folosit, de obicei, de oamenii de la țară. Molimă vine la noi din grecește, din greaca modernă, care, mai ales începând cu secolul fanariot (secolul al XVIII-lea), a influențat în oarecare măsură limba română. Să nu uităm că în acele vremuri, în puținele școli înalte care existau în Țările Române, limba educației era greaca. Abia de la începutul secolului al XIX-lea, prin eforturile lui Gheorghe Asachi în Moldova și Gheorghe Lazăr în Țara Românească, s-a trecut, și în aceste școli, la studiul în românește.

În aceeași categorie de cuvinte ale momentului se încadrează și substantivul *carantinare* și verbul *a carantina*. Acestea sunt, însă, creații complet noi, ivite din nevoile de exprimare ale contextului de față. Carantinarea se exprima în românește prin termeni ca izolare, despărțire, îndepărtare de ceva sau de cineva. Iar conținutul verbului derivat *ad-hoc* (*a carantina*, cu accentul pe ultima silabă) se exprima prin verbe vechi românești uzuale sau, prin locuțiuni verbale de genul „a plasa în carantină", „a pune în carantină", „a trimite în carantină". Am mai văzut și „a izola în carantină", dar această formulare este pleonastică. Limba română are resurse foarte bogate și cuvintele sale vechi pot exprima practic orice realitate. Deocamdată, însă, dicționarele noastre nu cunosc cuvântul *carantinare*.

Un alt cuvânt ignorat de dicționarele limbii române este *izoletă*. El a fost adăugat în ultimele zile pe variantele online ale acestor dicționare, dar într-o grabă

Scanned with OKEN Scanner

așa de mare, încât s-a scris acolo, fără nicio noimă, că termenul are origine necunoscută. Nu trebuie să fii lingvist ca să-ți dai seama că acest cuvânt s-a format *ad-hoc*, pornind de la substantivul izolare și de la verbul a izola.

Foarte frecvent este acum folosit cuvântul *coronavirus*, care este în totalitate nou și este format, de fapt, din două cuvinte. Prin urmare, cei care-l folosesc – și îl folosesc foarte mulți români – nici nu știu cum să-l scrie. Am văzut forme ca *virusul Corona*, *Coronavirus*, *corona virus*, *Corona Virus* etc., cu inițială majusculă sau minusculă, legat sau despărțit. Până se va stabili forma grafiei corecte (oficiale) din punct de vedere gramatical, va mai trece o vreme. Nici cuvântul virus nu este vechi, ci este tot un neologism, dar se încetățenise după al Doilea Război Mondial. Foarte nou este, însă, adjectivul și adverbul *viral*, „*implementat*" de când s-a extins digitalizarea. După 1989, majoritatea românilor, având acces la calculatoare sau computere, a aflat că acestea pot să fie *virusate* (alt derivat de la *virus*) și că antidotul virusării este un *antivirus*. De când cu rețelele sociale de pe internet, multe texte și, mai ales, fotografii, filme, filmulețe etc. au devenit *virale*, adică au fost văzute de mulțimi de accesatori. Prin urmare, un termen medical, anume *virus*, a dat – în forma sa genuină sau prin derivare – semnificații din cu totul alte domenii, care nu sunt nici măcar conexe.

Pandemie și *carantinare* sună, totuși, cumva românește și, măcar pentru o vreme, se vor încetăți în limbajul curent al românilor. Mai ciudat este, însă, termenul *contact*, cu pluralul *contacți*, folosit pentru

Scanned with OKEN Scanner

persoanele care s-au aflat foarte aproape de o persoană infectată cu acest virus numit *Corona*. Scriu *Corona* cu majusculă, pornind de la alte forme de scriere, în cazuri similare, de exemplu *bacilul Koch*. Substantivul românesc *contact* este de genul neutru și are pluralul *contacte*, chiar și atunci când este vorba de persoane. Se zice, de exemplu: „Am trei contacte în lumea filmului" sau „Mă voi adresa contactelor mele de la spitalul X" ori „Contactele mele mi-au dezvăluit cum stă treaba". Este drept că, în aceste cazuri, contactele sunt persoane de legătură, iar apropierea de cineva cu posibilitatea infectării nu este tocmai același lucru. Poate că acesta este motivul pentru care s-a căutat o altă formă de plural. O analogie ar fi posibilă cu substantivul *subiect*, tot neutru, cu pluralul *subiecte*, dar care are și un plural mai recent: *subiecți*. Persoanele aflate sub observație, supuse unei anchete, unui experiment, unui sondaj etc. sau indivizii care prezintă anumite caracteristici nu se cheamă *subiecte*, ci *subiecți*. Deocamdată, însă, *contacții* nu au intrat în patrimoniul limbii române, dar vor intra. Limba noastră este una foarte permisivă și inovativă. Un cuvânt specios reciclat și intrat în limbajul cotidian în aceste săptămâni ale bolii transmisibile cauzate de Covid-19 este *comorbiditate/comorbidități*, ce semnifică mai multe afecțiuni prezente simultan la aceeași persoană. El nu este încă prezent în dicționarele curente și nu este cunoscut decât de foarte puțini români. Carieră fac acum și cuvinte precum *dezinfectant*, *clor*, *antiinflamatoare*, *antiviral*, *anticoagulante*, *tromboză* și, mai ales, *asimptomatic*. Nouăzeci la sută dintre români nu le-au folosit, nu le folosesc și – în cazul celor mai multe – nu știu ce înseamnă.

Scanned with OKEN Scanner

Odată cu anunțarea primei etape a măsurilor de relaxare, de revenire treptată spre normal, a apărut verbul *a termometra (a termometriza)* și substantivele *termometrare* și *termometrizare*. Am văzut, într-o seară la TV, o doamnă foarte supărată, cu o voce sonoră și cu ușor accent moldovenesc, spunând cu vehemență: „De ce să mă termometrați pe mine, fără voia mea?" Inițial am crezut că nu aud bine. A doua zi am văzut câteva reacții ironice la adresa „făcăturii", dar apoi s-a ajuns de la ironie aproape la normalitate. Evident, formele firești *a lua temperatura* sau *a măsura temperatura* ori *a pune termometrul* sună învechit și sunt mai lungi, dar exprimă foarte bine în românește realitatea dorită. *Termometrarea* sau *termometrizarea* sună, însă, șic, pretențios și *cool*, chiar dacă nu fac parte din vocabularul curent al limbii române. Pentru luarea pe stradă sau la intrarea în anumite spații închise a temperaturii, se zice acum, tot pretențios, *termoscanare*. Or, scanerul nu este un banal termometru, ci un aparat complex, folosit în diferite sisteme de investigație pentru explorarea amănunțită, punct cu punct, a unui corp, a unui obiect etc. Simpla constatare a gradului căldurii unui corp omenesc nu poate să fie *termoscanare*, mai ales că acest sofisticat cuvânt compus îi duce pe unii cu gândul la reținerea ilegală a datelor personale ale cuiva. Probabil că, după trecerea acestei psihoze privitoare la boală și la măsurarea excesivă a temperaturii corpului, asemenea termeni se vor întoarce în izolarea lor și nu se va mai abuza de ei.

Astfel, în acord cu aceste inovații, unii ar spune așa: „Diseminarea Covd-19 a intensificat pandemia,

Scanned with OKEN Scanner

iar subiecții virusați au fost termometrați și apoi carantinați". Alții, tot în limbaj contemporan, ar da acestui conținut altă formulă: „Noul agent patogen necontrolat a amplificat epidemia, iar persoanele infectate au fost verificate și izolate". În fine, un român neobișnuit cu neologismele și cu exprimarea medicală ar putea zice: „Molipsirea de la om la om a întețit boala, iar cei atinși de molimă, după ce li s-a luat temperatura, au fost despărțiți de cei sănătoși".

Cuvintele bune sunt acelea care circulă, dar circulația lor e determinată uneori de cauze neașteptate. Să ne amintim că, nu demult, a pătruns în românește un alt cuvânt ciudat, anume *tsunami*. Nici acesta nu era în dicționarele noastre. Noi aveam furtuni, valuri seismice, valuri provocate de cutremure marine, dar japonezul tsunami le-a învins pe toate. Acum câteva decenii, și *tornada* era o realitate exotică, de vreme ce noi foloseam cuvântul vârtej. Astăzi toate vârtejurile de aer sunt tornade. Prin urmare, în limbă – în toate limbile – sunt cuvinte la modă și cuvinte învechite, intrate în adormire. Unele dintre acestea din urmă dispar cu totul și rămân numai în dicționarele de arhaisme, altele revin câteodată, chiar periodic, în funcție de împrejurări. Limba pune deoparte ceea ce nu-i mai trebuie și se primenește mereu cu termeni și expresii care exprimă mai bine realitatea în veșnică schimbare.

Scanned with OKEN Scanner

ÎNCHEIERE

O carte despre cuvinte nu se termină niciodată, fiindcă limbile sunt creații fără de sfârșit, în veșnică schimbare, în primenire continuă, în transformări abia perceptibile petrecute chiar sub ochii noștri. În rostirea și scrierea limbii române sunt câteva elemente de bun simț, de care trebuie să se țină seama.

Este mai întâi caracterul limbii române de limbă romanică, parte a marii familii a limbilor neolatine. Limba română deține gramatici sistematice încă din secolul al XVIII-lea, ceea ce înseamnă că scrierea și vorbirea limbii literare au tradiții foarte serioase. Regulile ortografice, ortoepice și de punctuație ale limbii române se stabilesc de către Academia Română și devin obligatorii prin lege. A nu le urma reprezintă o sfidare la adresa acurateței limbii române și a rolului său de instrument unic de comunicare din sânul poporului român. Apărarea limbii de aberații, de deformări și de false normări se face prin respectarea caracterului său unitar.

În al doilea rând, limba română este o limbă care utilizează o scriere fonetică, ceea ce înseamnă că, de regulă, un semn grafic are o singură valoare sonoră și că termenii se pronunță așa cum se scriu și nu în

Scanned with OKEN Scanner

funcție de originea lor, de felul cum se scriau cândva sau cum se scriu în limbile din care au fost preluați. Astfel, cu excepția unor nume proprii preluate din alte limbi, în românește citim exact cum scriem, fiecare semn grafic având corespondent fonetic. Chiar și cuvintele care s-au scris o vreme precum în limbile de origine, s-au naturalizat cu timpul și s-au adaptat regulilor grafice ale limbii române.

În altă cuprindere, limba română se scrie, spre deosebire de engleză, de exemplu, cu multe semne diacritice. Nu putem scrie *tatana* și să ne referim, în fapt, la *țâțână*, nici *tantar* în loc de *țânțar* și nici *manarie* în loc de *mânărie*. La început, când programele de computer aveau numai semnele alfabetului englez, se mai justificau anumite texte aproape neinteligibile, dar acum, a nu pune diacritice la textele electronice este lipsit de orice sens. În aceeași tendință a greșelilor se înseriază și tendința unora de a scrie numele proprii fără inițiale majuscule sau de a nu respecta regula inițialelor majuscule. De multe ori, numele de persoane, de locuri geografice, de evenimente și instituții se scriu cu inițiale minuscule, dar numele de popoare, de luni ale anului, de zile ale săptămânii se trec cu inițiale majuscule. Faptul că în alte limbi regulile sunt diferite nu permite aplicarea acestor norme străine la limba română. De exemplu, în alte limbi romanice, numele de popoare se scriu cu inițială majusculă, dar în română nu. S-a scris odinioară și în română așa, precum în franceză, dar regula a fost schimbată.

O altă primejdie pentru armonia și corectitudinea limbii este astăzi scrierea prescurtată sau scrierea cu

Scanned with OKEN Scanner

alte semne decât cele admise. Pe cât posibil, este bine să ne ferim de asemenea excese și de o astfel de comoditate. Pentru textele personale, de uz strict „intern", este admis aproape orice, dar un text destinat lecturii de către o altă persoană și de către alte persoane nu admite prescurtări, în afara celor curente. Dar și acestea din urmă sunt, în general, explicate prin cuvenita listă de prescurtări. Cele mai mari pericole în privința prescurtărilor aberante, neinteligibile pentru necunoscători și nespecifice limbii române, vin din limbajul SMS de pe telefoanele mobile. Tinerii obișnuiți cu acest sistem nu mai pot reveni la forma de scriere clasică și folosesc aceste semne convenționale neoficiale în lucrările scrise de la concursuri și examene, creând confuzii și riscând insuccese.

Limba este pândită și de preluări neselective de neologisme numeroase și de calcuri (decalcuri) lingvistice străine, împrumutate cu sensul din limba originară, deși ca formă ar avea în românește alte înțelesuri. Foarte multe limbi – dintre cele mai apropiate de noi sunt maghiara și germana – s-au închis de mult în sine, creându-și cuvinte noi din propriii termeni vechi reașezați, reuniți în forme adaptate nevoilor limbii. Anumite teorii lingvistice susțineau – mai ales în perioada renașterii naționale și a formării identității naționale a diferitelor popoare – că preluarea de neologisme alterează caracterul genuin al limbii, îi schimbă structura și forma, îi modifică esența. În cazul românei nu au existat, în general, asemenea tendințe de închidere în sine și nici de împiedicare a pătrunderii neologismelor. Dimpotrivă, româna s-a dovedit în timp

Scanned with OKEN Scanner

o limbă foarte permisivă, mereu adaptată noului și, în același timp, păstrătoare a specificului său nealterat. Totuși, preluările din limbi străine trebuie să fie bine dozate, echilibrate, adaptate. Preluările neselective creează un limbaj păsăresc, paralel cu limba corectă și neinteligibil pentru majoritatea populației. Excesul de termeni luați din engleză, mulțimea de firme străine și nume de firme străine, reclamele în limbi străine sau în română cu acele calcuri străine, tendința de a fi prețioși, amestecul lingvistic în urma stagiilor îndelungate din străinătate etc. alterează limbajul cotidian și le creează mare disconfort interlocutorilor. Aproape toate congresele și conferințele noastre, acțiunile caritabile, asociațiile și fundațiile, proiectele de granturi (burse) naționale și chiar inițiativele pentru conservarea tradițiilor locale poartă nume în limba engleză. Nicio formulare românească nu mai sună bine în urechile unora.

O altă tendință este pierderea unor cuvinte vechi din limbă. Multe dintre acestea nu erau integrate bine în corpul limbii, nu erau de origine latină sau neologisme provenite din zestrea latinofonă. Astfel, o seamă de slavonisme, mai ales dintre acelea intrate în limba română în Evul Mediu și în Epoca Modernă timpurie, sub influența apăsătoare a slavonei (folosite ca limbă a cultului, a cancelariilor și a culturii scrise), au fost treptat eliminate. La fel s-a întâmplat și cu anumite maghiarisme neconcludente și limitate ca sferă de răspândire. De aceea, aproape nimeni nu mai știe azi de termeni precum *pravoslavnic*, *blagovești*, *uric*, *ocină*, *ohabă*, *utrenie*, *vecernie* etc. Din păcate, se sting

Scanned with OKEN Scanner

și anumiți termeni latinești vechi, ca ai, arină, lăut, mas, păcurărie și multe altele. Acestea nu sunt, însă, adevărate pericole. Limba are și propriile mijloace pentru a se apăra, iar faptul acesta se vede – în cazul limbii române – de mai bine de un mileniu.

Firește, ca să se diminueze și să fie ținute sub control toate aceste evoluții – care nu sunt specifice doar limbii române, ci sunt comune tuturor limbilor – nu e de ajuns să cunoaștem româna ca limbă maternă, cum se întâmpla cu marea majoritate a românilor până pe la 1900 și chiar până pe la al Doilea Război Mondial. Limba nu este doar un mijloc de comunicare, ci a devenit și o știință, o formă de cunoaștere și o disciplină școlară. Cu alte cuvinte, limba română se învață la școală începând cu clasa I, adică de la vârsta de 6–7 ani și trebuie învățată mereu, continuu, intens și sistematic până în clasa a XII-a, adică până la vârsta de 18 ani. Din gimnaziu, disciplinei de limba română i se adaugă și literatura română, care trebuie să rămână și ea o constantă, alături de limbă, tot până în clasa a XII-a, indiferent de profilul liceului. La noi, în ultimii ani, sub pretextul adaptării la necesitățile vieții, la spiritul practic al lumii contemporane, la era digitalizării, au apărut o seamă de inovații în studiul limbii și literaturii române, unele potrivite, altele nu. Astfel, disciplina „limba română“ – consacrată ca atare de vreo două secole în școlile noastre și rămasă neschimbată chiar și sub comuniști – a fost înlocuită la clasele mici cu o alta, botezată „limbă și comunicare“. Mai întâi că este vorba despre un pleonasm. Menirea principală a limbii este realizarea comunicării. Limba ne ajută să

Scanned with OKEN Scanner

comunicăm și, dacă folosim termenul de „limbă" nu mai este nevoie să utilizăm și termenul de comunicare. Dacă, însă, punem în centru comunicarea și începem expresia cu acest cuvânt, atunci e bine să spunem „comunicare lingvistică", deoarece comunicare se poate face prin mijloace variate. Sintagma (așa de iubită de unii) „limbă și comunicare", din școlile noastre, mai păcătuiește prin ceva: elimină adjectivul „română", ca și cum ne-ar fi rușine de el. Evident, trăim într-o epocă a globalizării – pe care unii o vor împlinită în cea mai mare grabă – și învățăm cu toții engleza și alte limbi străine, dar limba română are numele ei, statutul ei, rostul ei și nu este una care trebuie obturată, blamată, exilată sau ocultată. Nici literatura română nu mai este la mare cinste în școală, mai ales de când făcătorii de programe (*curricula*, cum s-ar zice acum; din păcate, mulți zic greșit *curricule*, ca și cum, în latinește, ar fi un feminin plural, la declinarea I, adaptat românei cu *-e*, în loc de *–ae* final, când, de fapt, e un neutru plural, la declinarea a II-a) consideră literatura ca fiind inutilă ori puțin utilă pentru o lume preocupată de *Harry Potter* și de *Stăpânul inelelor*. De aceea, fragmentele de texte care se pun în manuale pentru clasele de gimnaziu și nu numai nu sunt, în general, din operele literare consacrate, ci din experimente contemporane, din limbajul digital, online, sportiv, jurnalistic, politic și, în cel mai bun caz, din scriitori în vogă, neconsacrați încă de critica literară și de istoria literaturii. Vechile opere clasice și clasicizate cândva sunt privite, în mare parte, ca perimate, vetuste, neinteligibile, neinteresante, greoaie. De ce să mai stea profesorul să

Scanned with OKEN Scanner

explice limba lui Creangă, a lui Slavici și chiar a lui Eminescu sau Caragiale, care cuprind în operele lor înalte idei filosofice și morale, când sunt atâtea texte simple, scurte, telegrafice, concrete, tocmai pe gustul lumii grăbite și robotizate în care trăim? De altminteri, citesc că și în Marea Britanie acest curent face furori, în sensul că o parte din creațiile lui Shakespeare au fost rescrise de „experți" actuali în comunicare, în engleza secolului al XXI-lea. Măcar ei nu se gândesc să-l elimine complet din școală pe marele scriitor, ci doar îl cosmetizează. Deocamdată, în clasele de liceu, se face literatură română – este drept că una *sui generis*, după principiul sincronic și nu după cel diacronic, aceasta însă este o altă chestiune – dar nu se mai face gramatică. Este ca și cum una ar exclude-o pe cealaltă. Această carență majoră a programelor noastre se vede în viața de fiecare zi: tinerii, deși au trecut prin școli considerate bune, nu mai știu cum s-ar cuveni puse semnele de punctuație, nu mai cunosc ortografia, au mari dificultăți în conjugarea verbelor etc. Mulți observatori spun că nu se mai deține astăzi simțul limbii. În trecut, acest simț nu venea doar de la mamă și din familie, ci și din studiul sistematic al gramaticii, din mii de exerciții făcute cu profesorul și individual și, mai ales, din lecturi literare intense. Azi, în plină civilizație a sunetului și a imaginilor animate, lectura a devenit o *rara avis*, iar fără lectură comunicarea prin limbă se tot diminuează și își pierde acuratețea. Soluția nu este alta decât studiul serios. Limba română și ulterior Limba și literatura română trebuie să rămână discipline fundamentale în școala românească de toate

Scanned with OKEN Scanner

gradele și de toate profilurile, alături de alte discipline care formează cultura generală, precum sunt istoria și geografia. În goana noastră după adaptare la mediu cu orice preț, ori de câte ori se pune problema introducerii unor noi discipline (iar această problemă se pune la noi foarte des și, cel mai adesea, greșit), primele discipline vizate pentru reducerea orelor sunt româna, istoria și geografia. Foarte mulți – chemați și nechemați – doresc în școlile noastre materii ca Protecția mediului, Educație sexuală, Șah, Igienă, Nutriție sănătoasă, Educație financiar-bancară etc., adică încărcarea orarului elevului cu discipline dotate cu medii și care să conteze la examenele viitoare. Mai întâi, trebuie spus că toate acestea erau și până acum conținuturi în materiile existente sau discipline opționale și facultative în multe școli. În al doilea rând, în penuria de timp care ne caracterizează, ele nu ar putea primi decât maxim câte o oră pe săptămână. Iar disciplinele cu câte o oră pe săptămână nu au niciun rost, ele devenind aproape inutile. Faptul este cunoscut de orice profesor cu oarecare experiență la clasă. În al treilea rând, ca să găsești timp pentru aceste noi „materii", trebuie să-l obții de la alte discipline, considerate perimate. Iar acestea sunt, de regulă, Româna, Istoria, Geografia, conform tezei acum la modă că putem vorbi oricum, că nu trebuie să știm nici unde este Roma și nici de ce la Alhambra sunt urme maure. De ce să ne mai încărcăm memoria cu reguli și cu date, când toate acestea se găsesc așa de ușor pe internet? Astfel, rostirea și scrierea limbii române devin tot mai precare, mai marginale, mai neglijente.

Scanned with OKEN Scanner

Sunt conștient că o parte din cele scrise aici de mine sunt doar niște opinii discutabile, simple exerciții de gândire, exprimate uneori cu destulă stângăcie. Limba se schimbă în funcție de viață, de nevoile comunicării eficiente, iar corectitudinea lingvistică este un lucru relativ. Poeții, prozatorii, dramaturgii, eseiștii și alți artiști au modificat mereu limba și – unii dintre ei – o modifică sub ochii noștri. Mari creatori de cuvinte și de metafore surprinzătoare au fost Eminescu, Arghezi, Blaga, Cioran, Noica. Pentru ei și pentru alții ca ei, limba română nu avea limite. Dar noi, epigonii, avem datoria să ne cunoaștem limitele și să nu ne avântăm mereu în necunoscut, sub scuza inovării limbii, fiindcă riscăm să devenim ridicoli. Nu toți suntem dăruiți cu harul primenirii limbii, nu toți avem talentul necesar și nici cunoașterea genuină și teoretică a limbii, a morfologiei, sintaxei, foneticii, a etimologiilor etc. Evident, cei mai mulți ne dăm cu părerea, în mai multă ori mai puțină cunoștință de cauză. Iar dacă, uneori, tragem semnale de alarmă false, în sensul că termenii declarați nepotriviți și expresiile care par acum indezirabile se dovedesc cu vremea a fi firești, nu va fi nicio nenorocire. Paza bună trece primejdia rea. Sunt și destule cazuri de forme de exprimare aberante (folosite de unii pentru o vreme), semnalate de persoane și instituții avizate, care au fost repudiate, fiindcă realmente amenințau armonia și frumusețea limbii române. A fost o vreme când unii credeau că formula rizibilă de „nasuflete“ este preferabilă cuvântului „batistă“ sau că neaoșul „gâtlegău“ sună mai bine decât „cravată“. Totul este, până la urmă, o chestiune de echilibru, numai

Scanned with OKEN Scanner

că echilibrul, foarte greu de atins, este și mai greu de menținut. Altminteri, limba română a rezistat și rezistă singură, de atâta amar de vreme, în fața celor care îi primejduiesc claritatea, armonia și puritatea. Primejdia „stricării" limbii este, deocamdată, controlabilă și se poate preveni.

Primejdii reale sunt risipirea neamului, pierderea fărâmelor de românitate prin lume, înstrăinarea fiilor și fiicelor noastre, care se pripășesc prin alte locuri de ispititor belșug și uită treptat nu numai de vatră, dar și de limbă. În anii din urmă, prin drumurile mele, întâlnesc tot mai des români care nu mai știu românește, chiar dacă au nostalgia locurilor de obârșie a familiei lor și chiar dacă mai cred – unii – că patria lor este limba română. Oricum, limba noastră este viața noastră ca națiune și este bine să nu uităm aceasta niciodată. În final, îl evocăm din nou pe G. Călinescu, acela care l-a nemurit pe Mihai Eminescu: „Astfel se stinse în al optulea lustru de viață cel mai mare poet, pe care l-a ivit și-l va ivi vreodată, poate, pământul românesc. Ape vor seca în albie și peste locul îngropării sale va răsări pădure sau cetate, și câte o stea va veșteji pe cer în depărtări, până când acest pământ să-și strângă toate sevele și să le ridice în țeava subțire a altui crin de tăria parfumurilor sale". Prin Eminescu și prin limba română avem certitudinea că – în ciuda vieții individuale trecătoare și a nimicniciei noastre – neamul acesta va viețui cât Pământul. Câtă vreme mai locuim în limba română – „ca un fagure de miere", cum scria Poetul – înseamnă că avem încă o patrie română, oriunde ne-am afla.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Academia Română, *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 2016 (și alte ediții)

Avram, Mioara (coord), *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I-III, București, 1970, 1978, respectiv 1989

Avram, Mioara, *Anglicismele în limba română actuală*, București, 1997

Avram, Mioara, *Cuvintele limbii române: între corect și incorect*, Chișinău, 2001

Bălan Mihailovici, Aurelia, *Taina sensului în lexicul românesc. Răspunsuri la căutările și îndoielile noastre profesionale*, București, 2018

Brâncuș, Grigore, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983

Brâncuș, Grigore, *Istoria cuvintelor*, București, 2004

Brezeanu, Stelian, *Romanitatea orientală în Evul Mediu. De la cetățeni romani la națiunea medievală*, București, 1999

Chivu, Gheorghe, *Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*, ediție critică, București, 2001

Chivu, Gheorghe, *Limbă și cultură. Studii de istorie a limbii române literare*, București, 2019

Coteanu, Ion, Sala, Marius, *Etimologia și limba română*, București, 1987

Dimitrescu, Florica, *Introducere în fonetica istorică a limbii române*, București, 1967

Dimitrescu, Florica (coord.), *Istoria limbii române*, București, 1978

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Date despre autor 5
Introducere 15
Elogiul limbii române 24
Conservarea etnonimului *Romanus* numai la români 33
Limba română și numele său corect 40
Apărarea limbii române 48
Limba română ca izvor istoric 53
Mărturii externe și interne despre latinitatea limbii române din secolele al XV-lea și al XVI-lea 73
România și simbolurile sale improvizate – erori de exprimare istorică și lingvistică 88
Despre unii termeni referitori la Unire 93
Cartea și bucuria lecturii 99
Unii termeni istorici și sensurile lor contemporane greșite 104
Istoria unui cuvânt de salut care cuprinde o lume 110
Nume vechi și nume noi 115
„Ciobanul este păcurar toată ziua!" 122
„A treia cea mai mare locație din lume" în anul „douăzeci–douăzeci" 130
Manager, director, rector, șef, ranking 136
Cuvinte vechi, accente, semne diacritice și RONI 142
Limba veche și-nțeleaptă... 149
Erori curente de pronunție și scriere 156
Din nou despre accent și pronunție 162
Limba și bunul-simț lingvistic 168
Tot latina, bat-o vina! 177
Latina și dreptul sau *honeste vivere*... 182
Limbajul teologic și bisericesc 187
Limba și geografia: nume proprii buclucașe 200
Limba și aritmetica 209
Computerul și limba lui Cicero 215
Limba și pandemia 220
Încheiere 226
Bibliografie selectivă 236
Indice 238

Scanned with OKEN Scanner

Această carte este una de eseuri și nu de studii erudite. În aceste eseuri, însă, am preluat argumentele specialiștilor, dincolo de argumentele bunului simț, pe care le-am semnalat de fiecare dată. Este foarte bine să ne vorbim limba și s-o prețuim, dar, ca să facem acest lucru, trebuie s-o și cunoaștem și nu oricum, ci corect. Limba, ca și poporul care o folosește, are nevoie să fie apărată, protejată, ferită de intruziuni nefirești, ocrotită părinteşte. Limba maternă o primim cu toții, din fericire, de la mamele noastre, dar faptul acesta nu este suficient pentru prosperitatea și perenitatea ei, nici pentru exprimarea noastră corectă.

IOAN-AUREL POP este președinte al Academiei Române, profesor și fost rector al Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, autor și coautor a peste 70 de cărți, tratate și manuale și a peste 500 de studii și articole. Este Doctor Honoris Causa a 10 universități din țară și din străinătate și membru al unor academii și societăți savante străine. A fost visiting professor al unor universități din SUA, Italia, Franța, Ungaria și Austria.

Scanned with OKEN Scanner